

องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี

LOCAL WISDOM KNOWLEDGE OF THAI MASSAGE IN CHANTHABURI PROVINCE

วิทยานิพนธ์

ของ

ภาวิณี เปรื่องปราชนู

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาการบริหารธุรกิจ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

มิถุนายน 2556

องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี

LOCAL WISDOM KNOWLEDGE OF THAI MASSAGE IN CHANTHABURI PROVINCE

วิทยานิพนธ์
ของ
ภาวิณี เปรื่องปราชญ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาการบริหารธุรกิจ
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

มิถุนายน 2556

ใบรับรองวิทยานิพนธ์

เรื่อง

องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี
Local Wisdom Knowledge of Thai Massage in Chanthaburi Province

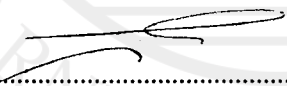
ภาวณิ เปรื่องปราษฎ์

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานสอบวิทยานิพนธ์
(ดร.ชมสุกข์ ครุฑทกะ)

..... ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(ดร.โกศล อินทวงศ์)

..... กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(ดร.นิพนธ์ วุฒิชัย)

..... กรรมการสอบวิทยานิพนธ์
(ดร.วันชัย ปานจันทร์)

ได้รับอนุมัติจากมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาการบริหารธุรกิจ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.ถาวร นิมเลี้ยง)

วันที่ ๗ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๖

ภาวณิ เปรื่องปราชญ์. (2556). องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี.

วิทยานิพนธ์ บธ.ม. (การบริหารธุรกิจ). จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

คณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

โกศล อินทวงศ์ ปร.ค. (การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์)

ประธานกรรมการ

นิพนธ์ วุฒิชัย ปร.ค. (สังคมศาสตร์)

กรรมการ

บทคัดย่อ

ในการวิจัยครั้งนี้เป็น มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทของการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน 2) ศึกษารวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรี 3) ศึกษาปัญหาและอุปสรรคของการประกอบการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรี รวบรวมข้อมูลแบบแนวทางเชิงคุณภาพ จึงมีวิธีการดำเนินเก็บข้อมูลครั้งนี้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In Depth Interview) กลุ่มเป้าหมายจำนวน 14 คน

ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะการนวดมีหลายอย่าง ได้แก่ นวดแผนไทยโบราณ (นวดแบบเชลยศักดิ์) การนวดของ นวดฝ่าเท้า ผสมผสานการอบประคบสมุนไพร การถ่ายทอดมาจากครูอาจารย์ ผสมผสานความเชื่อไสยศาสตร์ มีการไหว้ครูทุกแห่ง บางรายที่เรียนแพทย์ประยุกต์ก็สามารถจบวุฒิการศึกษาปริญญาตรีแพทย์แผนไทยบัณฑิตมหาวิทยาลัยต่างๆ หลายแห่ง เข้ารับราชการในโรงพยาบาลของรัฐได้ มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน ประมาณ 10,000-20,000 บาท / เดือน ต้นทุนในการดำเนินกิจการประมาณ ตั้งแต่ไม่มีต้นทุนเลยจนถึง 200,000 -400,000 บาท มีทั้งลงทุนที่เดียวและไม่ได้ลงทุนที่เดียวแต่เป็นการค่อยๆ ลงทุนไปเรื่อยๆ ชนิดของสมุนไพร ที่ใช้ในการนวด ประคบ ได้แก่ ขมิ้นชัน ผิวมะกรูดหรือใบมะกรูด ตะไคร้บ้าน ใบมะขาม ใบส้มป่อย เกลือ การบูร และพิมเสน สรรพคุณสมุนไพรส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มที่รู้จักกันดี และใช้คล้ายๆ กัน ได้แก่ ไพล แก้ปวดเมื่อย ลดอาการอักเสบฟกช้ำ ขมิ้นชัน แก้โรคผิวหนัง ช่วยลดอาการอักเสบ ผิวมะกรูดหรือใบมะกรูด มีน้ำมันหอมระเหย แก้ลมวิงเวียน ตะไคร้บ้าน แต่งกลิ่น ช่วยดูดความร้อนและช่วยพาด้วยไขมัน ผิวหนัง การบูร แต่งกลิ่น แก้หวัด บำรุงหัวใจ พิมเสน แต่งกลิ่น แก้ฟุพอง ผดผื่น บำรุงหัวใจ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา ค้อนยาง ไม้สลักเส้น แบบแบน ไม้สลักเส้นแบบกลม ยาหม่อง น้ำมันนวด ลูกประคบ และตุ๋นสมุนไพร

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

Pavinee Pruangprach. (2013). **Local Wisdom Knowledge of Thai Massage in Chanthaburi Province**. Thesis M.B.A. (Business Administration). Chanthaburi : Rambhai Barni Rajabhat University.

Thesis Advisors

Kosol Intarwongse Ph.D. (Human Resource Development)	Chairman
Nipon Vuttichai Ph.D. (Social Science)	Member

Abstract

The purposes of this research are 1) to study the social context of the Thai massage at present 2) to examine the local and traditional knowledge in Chanthaburi 3) to investigate the problems and difficulties of the traditional Thai massage in Chanthaburi. The qualitative research method of the document paper study and the in - depth interview was used in the data collection. The sample group was the 14 key informants in Chanthaburi.

The major results showed the following types of the massage : Thai traditional massage (general massage or Cha Loi Sak massage), Chong massage, foot massage, and herbal massage. The massage knowledge was transferred from teachers with the combination of superstitious belief and paying respect to the teachers. Some people who hold a Bachelor's degree in Applied Medication or Thai Traditional Medicine Program can work as government officers with the monthly salary of 10,000 – 20,000 baht in the public hospital. The massage business can be started from no cost of investment to the investing money of 200,000 – 400,000 baht. The big investment and the gradual investment can be operated in the massage business. There are many kinds of herbs used in the massage business; such as, turmeric, lemon grass or kaffir lime leaves, tamarind leaves, soap pod leaves, home salt, camphor balm, and Borneo camphor. Medical properties of the herb are well – known and have the similar qualities. Cassumunar ginger has the quality of reducing body pains, aches, and inflammation. Turmeric has the quality of curing skin diseases and skin inflammation. The outer skin and leaves of kaffir lime can be used as the oil inhaler and have the quality of faint treatment. The product with lemon grass scent has the quality of absorbing heat and helping the skin to easily moisture the medicine. The product with camphor scent has the quality of reducing cold and nourishing heart. The product with Borneo camphor scent has the quality of reducing skin blister, rashes, and nourishing heart. The materials for doing massage are the rubber mallet, the flat and circular wooden sticks for treating the aches of nerve vessel, balm, herbal massage oil, herbal compress, and herbal sauna.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ ด้วยความกรุณาและความช่วยเหลือให้คำแนะนำอย่างดียิ่งจาก ดร.โกศล อินทวงศ์ ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ดร.นิพนธ์ วุฒิชัย กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และดร.วันชัย ปานจันทร์ กรรมการสอบภาคนิพนธ์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ตรวจสอบแบบสอบถามและให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการจัดทำเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลและขอขอบพระคุณกลุ่มตัวอย่างทุกท่าน ที่กรุณาให้ความร่วมมือตอบแบบสอบถามเป็นอย่างดี รวมทั้งบุคคลอื่นๆ ที่ให้การสนับสนุนและช่วยเหลือให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดี

ภาวิณี เปรื่องปราชญ์

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ความเป็นมา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	2
ประโยชน์ของการวิจัย.....	2
ขอบเขตของการวิจัย.....	3
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	3
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	4
2 แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
องค์ความรู้.....	6
การจัดการองค์ความรู้.....	6
ประเภทขององค์ความรู้.....	7
วัตถุประสงค์ของการจัดการองค์ความรู้.....	8
ขั้นตอนในการจัดองค์ความรู้.....	8
วงจรการจัดองค์ความรู้.....	10
ความสำเร็จในการจัดการองค์ความรู้.....	10
ภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	11
ที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	14
การเกิดของภูมิปัญญา.....	15
องค์ประกอบของภูมิปัญญา.....	17
ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา.....	20
การถ่ายทอดภูมิปัญญา.....	21
การจัดการภูมิปัญญาไทย.....	24
เครือข่าย.....	26
ความหมายของเครือข่าย.....	26
ลักษณะการเกิดของเครือข่าย.....	27

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ)	
องค์ประกอบของเครือข่าย	28
ปัจจัยความสำเร็จของเครือข่าย.....	30
วงจรชีวิตของเครือข่าย	33
ฐานคติของวงจรเครือข่าย.....	34
ทฤษฎีเกี่ยวกับเครือข่าย	37
ทฤษฎีผู้กระทำการเครือข่าย	41
แพทย์แผนไทย.....	43
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	46
งานวิจัยต่างประเทศ	46
งานวิจัยในประเทศ.....	47
3 วิธีดำเนินการวิจัย	51
การกำหนดประชากร	51
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	51
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	52
การวิเคราะห์ข้อมูล	52
สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล.....	52
4 การวิเคราะห์ข้อมูล	53
ตอนที่ 1 บริบทของการแพทย์แผนไทยในประเทศไทยในปัจจุบัน	53
ตอนที่ 2 การรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการแพทย์แผนไทยในจังหวัด จันทบุรี.....	61
ตอนที่ 3 ปัญหาและอุปสรรคในการรักษาด้วยแพทย์แผนไทยที่ผ่านมา	96
5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	98
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	98
วิธีดำเนินการวิจัย	98

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5 (ต่อ)	
สรุปผลการวิจัย.....	99
อภิปรายผล.....	101
ข้อเสนอแนะ.....	102
บรรณานุกรม.....	124
ภาคผนวก.....	110
ภาคผนวก ก รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ.....	111
ภาคผนวก ข แบบสอบถามเพื่อการวิจัย.....	113
ภาคผนวก ค ค่าดัชนีความสอดคล้องของแบบสอบถาม.....	115
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	117

สารบัญภาพ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กรอบแนวคิดในการวิจัย	4
2 การเกิดของภูมิปัญญา	16
3 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา.....	20
4 เครื่อง่ายคู่.....	39
5 เครื่อง่ายเวดล้อมที่ขยายออกไป	39
6 แสดงการประคบหลังผู้ป่วย	62
7 แสดงสมุนไพร การนึ่งลูกประคบ และส่วนประกอบสมุนไพรในลูกประคบ	62
8 การประคบขา	65
9 การประคบหลัง.....	65
10 การประคบขา และประคบหลัง	65
11 การประคบที่หลังและบ่า.....	66
12 การประคบแขน	66
13 ปิดประตูลมเพื่อคลายเส้น และนวดขาเพื่อคลายเส้น	67
14 ยืดเส้นขา และพิบขาคลายเส้น	67
15 นวดแขนคลายเส้น และสลักเส้นแขนสลักเส้นขา.....	68
16 นวดน้ำมันคลายเส้นหลัง และพิบขาคลายเส้น	68
17 ยืดขาคลายเส้น และบีบนวดต้นคอ.....	68
18 ยืดเส้นหลัง และดัดหลังยืดเส้น	69
19 ถีบหลังยืดเส้น และนวดกระโหลก	69
20 สับคลายเส้น	69
21 นวดขา และนวดเปิดลมขา	71
22 นวดขา และนวดคลายหลัง.....	71
23 นวดหลังคลายกล้ามเนื้อ.....	72
24 นวดแขนเปิดลมแขน.....	72
25 นวดหัว และคิ้ว	72
26 นวดเส้นท้อง และต้นแขน.....	73
27 นวดขา และฝ่าเท้า.....	73
28 นวดตะแคง และนวดหัว	74
29 นวดศีรษะ	74

สารบัญญภาพ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
30 นวดผ่อนคลายศีรษะ และนวดฝ่ามือ	75
31 นวดไหล่ และนวดฝ่าเท้า.....	75
32 สมุนไพรต่างๆ ในการทำลูกประคบ (ปลูกเอง).....	76
33 ลูกประคบที่ทำขึ้นเองเพื่อลดต้นทุน และค่อนข้างไม่ใช้ในการนวดสัปดาห์.....	76
34 ไม้ของระอา ใช้เพื่อถอนพิษเมา แก้กุณไสยา.....	76
35 การนวดปลายเท้า.....	78
36 การนวดจากส่วนหัวไหล่ผู้ป่วยที่เป็นอัมพฤกษ์	79
37 อุปกรณ์ที่ประดิษฐ์มาจากธรรมชาติ.....	80
38 การนวดคลายเส้นเท้า และนวดต้นขา	80
39 เอาขาพาดไว้บนเข่า แล้วกดต้นขา และการนวด โคนต้นขา.....	81
40 ใบรับรองอบรมหลักสูตรนวด 60 ชั่วโมง	82
41 นวดท่าแก้ออกสะโพก	82
42 ทำลูกประคบ และทำถีบเท้า.....	82
43 อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบการนวด	83
44 นางวาสนา เย็นจิต ขณะนวดคนไข้	84
45 การจับจุดนวดบริเวณต้นคอ และหลังกหนู).....	84
46 การกดเส้นบริเวณหลัง	84
47 การนวดเริ่มจากนวดฝ่าเท้าขึ้นมา	86
48 การนวดเส้นหลัง.....	86
49 แก้อาการหัวไหล่ขัดมือยกไม่ขึ้นได้เป็นอย่างดี	87
50 การนวดเพื่อรักษานิ้วล็อก	87
51 การนวดประคบสมุนไพร	87
52 หมอระเด่น ตอสกุล วัดสุทธาวารี (วัดคลองน้ำใส).....	89
53 การนวดกดไล่ลมจากด้านหลัง.....	89
54 การนวดที่ขาเพื่อคลายเส้น	89
55 การกดจุดบริเวณศีรษะ	90
56 แผ่นเหล็กที่ใช้ในการรักษา และสมุนไพรชนิดต่างๆ ที่ใช้ในการรักษา	90
57 ลูกประคบ	91
58 นางสาวเฟื่องฉัตร ชาวดวงษ์รัช	92

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
59 การบีบเป็นการใช้น้ำหนักกดลงบนส่วนต่างๆ ของร่างกาย	92
60 วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา.....	93
61 ยาหม่องสมุนไพร.....	93
62 หัวไฟล.....	93
63 การสอบถามประวัติ และเริ่มขนาดที่ปลายเท้า.....	94
64 ตู้อบสมุนไพร	95
65 ตู้อุปกรณ์สมุนไพร และลูกประคบ.....	95
66 เติยขนาดและผ้าปู.....	95

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา

ประวัติการแพทย์แผนไทยเริ่มมีการบันทึกตั้งแต่สมัยพุทธกาลในประเทศอินเดีย โดยชายที่มีชื่อว่า “ชีวกโกมารภัจจ์” เป็นบุตรของ นางสาวติ นครโสภณิประจำเมืองราชกฤห์ แคว้นมคธ ในสมัยนั้นตำแหน่งนี้มีเกียรติยศต่างจากในสมัยนี้ นางสาวติตั้งครรภ์โดยบังเอิญจึงสั่งให้สาวใช้ นำไปทิ้ง แต่กษัตริย์กุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารไปพบเข้า จึงนำมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ชื่อ ชีวก ตั้งขึ้นตามคำกราบทูลตอบคำถามของพระองค์ที่ตรัสถามว่า ด้วยความมานะ จึงหนีพระบิดา ไปเรียนศิลปวิทยาที่เมืองตักศิลา เพื่อเอาชนะคำดูหมิ่นได้ไปศึกษาวิชาแพทย์ที่สำนักทิสปาโมกข์ ในเมืองตักศิลาจนจบได้อย่างรวดเร็ว หลังจากกลับเมืองมาแล้ว ได้รักษาพระเจ้าพิมพิสารให้หายขาด จากก้นทลาพาธ (โรคริดสีดวงทวาร) และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหมอหลวง และได้รับพระราชทาน สวณมะม่วงแต่ต่อมาหมอชีวกก็ได้ถวายสวนนี้ให้พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย และได้ถวายตัว เป็นแพทย์ประจำพระองค์อีกด้วย

ในสมัยอยุธยา มีหลักฐานที่ปรากฏอย่างชัดเจนเกี่ยวกับการนวดแผนไทยในปี ในรัชสมัย ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งหน้าที่ของแพทย์ตามความชำนาญเฉพาะทาง โดยแยกเป็นกรมต่างๆ เช่น กรมแพทยา กรมหมอยา กรมหมอกุมาร กรมหมอนวด กรมหมอวัน โรค กรมหมอตา โรงพระโอสถ นอกจากนี้ยังได้มีการกำหนดศักดิ์และดำรงยศตำแหน่งเป็น หลวง ขุนหมื่น พัน และครอบครัวที่นำตามยศและศักดิ์ที่ดำรง ซึ่งปรากฏอยู่ในกฎหมาย "นาพลเรือน" ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเป็นยุคที่การนวดไทยรุ่งเรืองมาก โดยปรากฏ ในจดหมายเหตุของราชทูตจากประเทศฝรั่งเศสชื่อ ลา ลูแบร์ ในปีพ.ศ. 2230

การนวดแผนไทยเป็นวิธีบำบัดรักษาโรคที่เป็นธรรมชาติที่สุดตั้งแต่สมัยโบราณ โดยภาพรวม ธุรกิจนี้มีมูลค่าตลาดไม่น้อย จากข้อมูลของผู้อำนวยการโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์ พบว่า ตลาดนวดแผนไทย เมื่อปี 2538 มีมูลค่ากว่าสองหมื่นล้านบาท แต่ปัจจุบัน เชื่อว่ามูลค่ารวมของตลาด ได้เพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการเติบโตพร้อมๆ กับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เนื่องจากการนวดเป็นบริการ ที่นอกเหนือจากปัจจัยสี่ ดังนั้น ลูกค้าที่ใช้บริการจึงมักอยู่ในกลุ่มของผู้มีรายได้ปานกลางและรายได้สูง ความต้องการของตลาดจะขึ้นอยู่กับทำเล สถานที่ตั้งเป็นหลัก ธุรกิจนี้สามารถดำเนินการได้ตั้งแต่ ระดับผู้ประกอบการคนเดียว รับจ้างนวดตามบ้าน เปิดบริการนวดในบ้านของตัวเอง หรือเปิดบริการ ตามแหล่งชุมชน เช่น ตลาด หมู่บ้านขนาดใหญ่ ศูนย์การค้า ห้างสรรพสินค้าใกล้แหล่งท่องเที่ยว ไปจนถึงเปิดบริการในสถานที่ค่อนข้างหรูหราเช่น โรงแรม รีสอร์ท เป็นต้น ปัจจุบัน การนวดแผนไทย

ยังเป็นที่นิยมของชาวต่างชาติในแถบต่างๆเช่นแถบเอเชีย อเมริกาและยุโรป (สมาคมแพทย์แผนไทย.ออนไลน์ : 2555)

การนวดมีความสัมพันธ์กับการใช้สมุนไพรหลายอย่าง ส่วนใหญ่จะเป็นยาสมุนไพรที่มีน้ำมันหอมระเหย ซึ่งเมื่อถูกความร้อนจะระเหยออกมา เช่น ไพล ขมิ้นชัน ขมิ้นอ้อย ตะไคร้ มะกรูด การนวด เป็นต้น วิธีการบำบัดรักษาของการแพทย์แผนไทย ซึ่งสามารถนำไปใช้ควบคู่กับการนวดไทย โดยให้การประคบหลังการนวดไทยประโยชน์ของการประคบสมุนไพร ช่วยให้เนื้อเยื่อพังผืดยึดตัวออก ลดการติดขัดของข้อต่อบริเวณที่ประคบ ลดอาการเกร็งของกล้ามเนื้อ บรรเทาอาการปวดเมื่อย ลดอาการบวมที่เกิดจากการอักเสบของกล้ามเนื้อ หรือบริเวณข้อต่อต่างๆ ช่วยกระตุ้นหรือเพิ่มการไหลเวียนของโลหิต การอบสมุนไพร

การประกอบกรนวดแผนไทยต้องขึ้นทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะ ตามพระราชบัญญัติการประกอบโรคศิลปะ พ.ศ. 2542 ระบุว่า การนวดเป็นการกระทำเพื่อบำบัดโรค วินิจฉัยโรค ฟันฟูสมรรถภาพ ก็ถือเป็นการประกอบโรคศิลปะ ผู้ที่จะทำการนวดได้ ต้องขึ้นทะเบียน และได้รับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะ สาขาการแพทย์แผนไทยหรือเวชกรรมโบราณ จากคณะกรรมการวิชาชีพการนวดที่ไม่ต้องขึ้นทะเบียนและรับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะ ในกรณีที่เป็นกรนวดเพื่อบรรเทาอาการปวดเมื่อย ไม่ใช่เพื่อรักษาโรคไม่ขึ้นป้ายรักษาโรค เช่น รักษาโรคอัมพฤกษ์ อัมพาต เบาหวาน ไต ปวดหลัง เป็นต้น การแสดงป้ายอาจเขียนว่าเป็น “นวดแผนโบราณ” หรือ “นวดฝ่าเท้า” ได้ แต่จะแสดงข้อความว่า “พร้อมจะบำบัดรักษาโรค” หรือ “ฟันฟูสภาพ” หรือ “วินิจฉัยโรค” ไม่ได้

สาเหตุดังกล่าวข้างต้นผู้วิจัยจึงต้องการรู้ว่า บริบทของการแพทย์แผนไทยในประเทศไทยในปัจจุบันเป็นอย่างไร และ ทำอย่างไรจึงจะรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรีได้ และปัญหาและอุปสรรคของการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรีเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาบริบทของการนวดแผนไทยในปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษารวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรี
3. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคของการประกอบกรนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรี

ประโยชน์ของการวิจัย

ในการทำวิจัยครั้งนี้ มีประโยชน์ดังนี้

1. รู้ถึงสภาวะปัจจุบันของการนวดแผนไทยในประเทศไทย
2. มีเอกสารงานวิจัยที่เก็บรวบรวมองค์ความรู้นวดแผนไทย
3. ผู้สนใจนวดแผนไทยสามารถพัฒนาต่อยอดไปสู่การประกอบการเชิงพาณิชย์ได้

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนวดแผนไทย โดยมีการนำสมุนไพรมานำมาใช้ในกิจกรรม จำนวน 14 คน แยกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. ผู้ประกอบการที่มีลูกจ้าง มีชื่อสถานประกอบการมีลูกจ้างตั้งแต่หนึ่งคนขึ้นไป
2. รับจ้างนวดตามบ้านผู้ใช้บริการ ติดต่อลูกค้าจากทางโทรศัพท์เรียกให้ไปนวดที่บ้าน
3. บริการนวดในบ้านของตนเอง
4. แพทย์แผนไทยประจำอยู่ในโรงพยาบาลหรือหน่วยงานของรัฐ

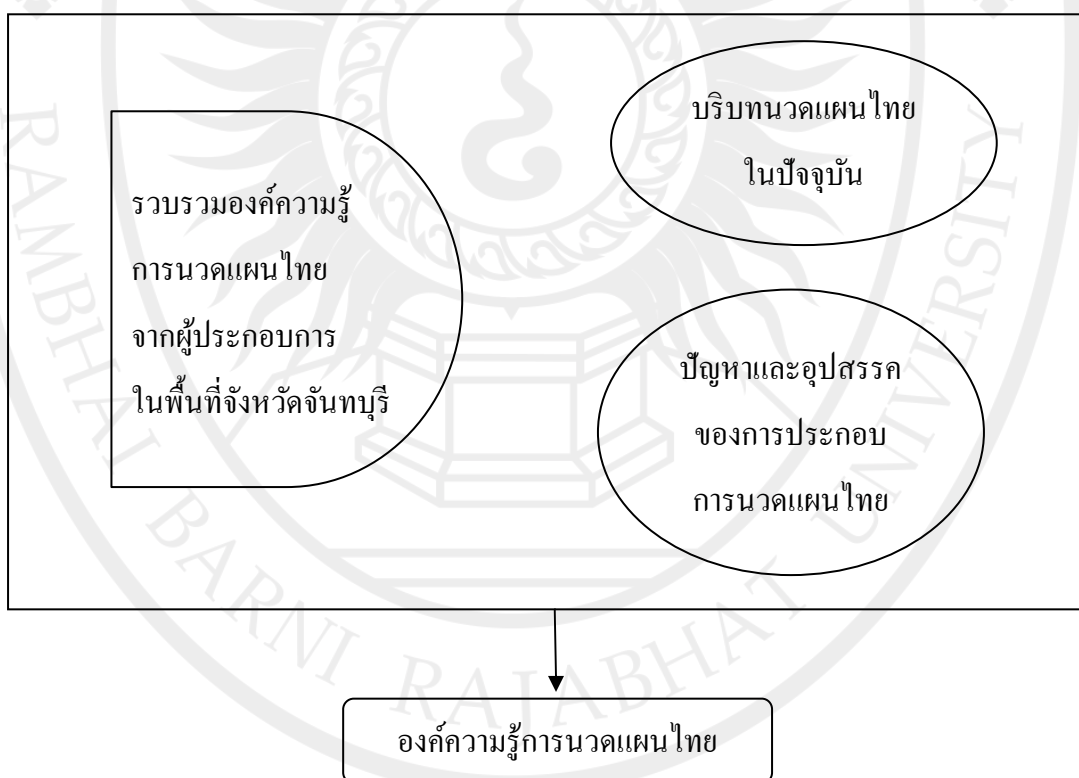
นิยามศัพท์เฉพาะ

1. **ภูมิปัญญา** หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะ และประสบการณ์ที่เกิดจากการเรียนรู้ การปรับตัว เลือกรส รังแต่ง สัมผัส และสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลานานมีลักษณะเฉพาะที่แสดงถึงความเป็นท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมกับทุก ๆ เรื่องในการดำเนินวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ในที่นี้หมายถึงภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพรมานำมาใช้เกี่ยวข้องในการนวดแผนไทย
2. **องค์ความรู้** หมายถึง ข้อมูล หรือข่าวสาร ที่สามารถอธิบายความได้มีความสัมพันธ์กับปัญหานำไปใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงประเด็น
3. **แพทย์แผนไทย** หมายถึง วิธีการดูแลสุขภาพของคนไทยที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีไทย ที่นี้คือ นวดแผนไทย
4. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน** หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ
5. **สมุนไพรมานำมาใช้** หมายถึง พืช สัตว์ จุลชีพ ธาตุวัตถุ สารสกัดดั้งเดิมจากพืชหรือสัตว์ ที่ใช้หรือแปรรูปหรือปรุงเป็นยาหรืออาหารเพื่อการตรวจวินิจฉัย บำบัดรักษาหรือป้องกันหรือส่งเสริมสุขภาพร่างกายมนุษย์หรือสัตว์

6. **นวดแผนไทย หรือนวดแผนโบราณ** หมายถึง เป็นการนวดชนิดหนึ่งในแบบไทย ซึ่งเป็นศาสตร์บำบัดและรักษาโรคแขนงหนึ่งของการแพทย์แผนไทย โดยจะเน้นในลักษณะของการยืดเส้น และการกดจุด ซึ่งรู้จักกันโดยทั่วไปในชื่อ “นวดแผนโบราณ” โดยมีหลักฐานว่านวดแผนไทยนั้นมีประวัติมาจากประเทศอินเดีย และมีการนำเข้ามาในประเทศไทย จากนั้นได้ถูกพัฒนาและปรับปรุงแก้ไขให้เข้ากันกับวัฒนธรรมของสังคมไทย จนเป็นรูปแบบแผนที่เป็นมาตรฐานของไทยและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัย ได้จัดกรอบแนวคิดโดยใช้ข้อมูล และความรู้จากการทบทวนเอกสาร วิชาการ วรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเรื่อง “องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี” ซึ่งคณะผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. องค์ความรู้
  - 1.1 การจัดการองค์ความรู้
  - 1.2 ประเภทขององค์ความรู้
  - 1.3 วัตถุประสงค์ของการจัดการองค์ความรู้
  - 1.4 ขั้นตอนในการจัดองค์ความรู้
  - 1.5 วงจรการจัดองค์ความรู้
  - 1.6 ความสำเร็จในการจัดการองค์ความรู้
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น
  - 2.1 ที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่น
  - 2.2 การเกิดของภูมิปัญญา
  - 2.3 องค์ประกอบของภูมิปัญญา
  - 2.4 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา
  - 2.5 การถ่ายทอดภูมิปัญญา
  - 2.6 การจัดการภูมิปัญญาไทย
3. เครื่องข่าย
  - 3.1 ความหมายของเครือข่าย
  - 3.2 ลักษณะการเกิดของเครือข่าย
  - 3.3 องค์ประกอบของเครือข่าย
  - 3.4 ปัจจัยความสำเร็จของเครือข่าย
  - 3.5 วงจรชีวิตของเครือข่าย
  - 3.6 ฐานคติของวงจรเครือข่าย
  - 3.7 ทฤษฎีเครือข่าย
  - 3.8 ทฤษฎีผู้กระทำการเครือข่าย
4. แพทย์แผนไทย
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 5.1 งานวิจัยต่างประเทศ
  - 5.2 งานวิจัยในประเทศ

การจัดการองค์ความรู้

ความรู้เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการพัฒนาองค์กรและประเทศให้เจริญก้าวหน้า ปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงด้านข้อมูล ข่าวสาร ความรู้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งมีความรู้เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก สังคมปัจจุบันเรียกได้ว่าเป็นสังคมฐานความรู้ (Knowledge-base Society) จึงต้องใช้ความรู้ในการขับเคลื่อนองค์กรและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง (สุวิชรา จุ่นพิจารณ์. ออนไลน์ : ม.ป.ป)

องค์ความรู้ คือ ข้อมูล (Data) หรือข่าวสาร (Information) ที่สามารถอธิบายความหมายได้ มีความสัมพันธ์กับปัญหานำไปใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงประเด็น ซึ่งองค์ความรู้จัดเป็นทรัพย์สินทางปัญญาอย่างหนึ่งขององค์กร สามารถแลกเปลี่ยนทรัพย์สินนี้ได้ระหว่างบุคคล และทรัพย์สินชนิดนี้สามารถเจริญเติบโตหรือพัฒนาให้เพิ่มพูนได้ ดังนั้นองค์ความรู้จัดเป็นพลังพิเศษขององค์กรที่จะสามารถเพิ่มผลกำไรให้กับองค์กรได้ในอนาคต

การจัดการองค์ความรู้ (Knowledge Management : KM)

การจัดการองค์ความรู้เป็นกระบวนการในการนำความจริงภายในองค์กรออกมา จากนั้นเปลี่ยนรูปและเผยแพร่องค์ความรู้นั้นผ่านทางหน่วยงานต่างๆ ขององค์กร ดังนั้นองค์กรสามารถใช้องค์ความรู้ร่วมกันได้ ซึ่งเมื่อนำองค์ความรู้ไปใช้งานแล้ว องค์ความรู้นั้นจะไม่หมดสามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้อีก องค์ความรู้จะช่วยทำให้องค์กรสามารถค้นหา คัดเลือก จัดการ เผยแพร่ และส่งมอบข่าวสารและความเชี่ยวชาญในการแก้ไขปัญหาที่สำคัญได้ การจัดการกับองค์ความรู้นั้น จะเปลี่ยนแปลงข้อมูลและข่าวสารให้อยู่ในรูปขององค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาได้ และต้องสามารถใช้ได้ผลกับทุกๆ หน่วยงานรวมทั้งทุกๆ คนภายในองค์กร

องค์กรสามารถสร้างแกนกลางในการจัดเก็บองค์ความรู้ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงระหว่างองค์ความรู้แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้างเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อรวมเป็นแหล่งองค์ความรู้ทั้งหมดขององค์กร ในขณะที่กระบวนการแปลงองค์ความรู้แบบไม่มีโครงสร้าง (Tacit Knowledge) ให้เป็นองค์ความรู้ที่มีโครงสร้าง (Explicit Knowledge) ระหว่างนั้นก็จะเป็นการสร้างองค์ความรู้แบบไม่มีโครงสร้างขึ้นมาใหม่อีกด้วย (Generate New Tacit Knowledge)

1. องค์ความรู้แบบไม่มีโครงสร้าง (Tacit Knowledge) คือ องค์ความรู้ที่ไม่มีรูปแบบชัดเจนหาไม่ได้ตามตำรา เช่น ประสบการณ์ และความชำนาญเฉพาะบุคคลถือว่าเป็นกระบวนการในด้านการเปลี่ยนความรู้แบบไม่มีโครงสร้างให้เป็นความรู้แบบมีโครงสร้าง เพื่อให้ความรู้เหล่านั้นสามารถอธิบายความได้อย่างชัดเจน เมื่อองค์ความรู้แบบไม่มีโครงสร้างที่ถูกนำไปจัดเก็บไว้ในแกนกลางขององค์กร (Core Competencies of the Organization) ความรู้เหล่านั้นจะประกอบด้วย ความชำนาญสิ่งต่างๆ ที่รับรู้และอธิบายได้ด้วยเหตุผล แนวคิด วัฒนธรรมองค์กร และสิ่งที่มีคุณค่าต่างๆ

2. องค์ความรู้แบบมีโครงสร้าง คือ องค์ความรู้ที่สามารถเขียนอธิบายได้ชัดเจน เช่น รายงาน จะนำความรู้ที่ชัดเจนนี้ไปใช้แก้ปัญหา กำหนดนโยบาย กำหนดกลยุทธ์ใช้ในการตัดสินใจ จัดทำเอกสารสิทธิ์และใช้จัดการกับระบบสารสนเทศสามารถเขียนความรู้ที่ออกมาในรูปของกระดาษ และนำไปเก็บไว้ที่แกนกลางองค์ความรู้ขององค์กร (Core Competencies of the Organization)

3. แกนกลางองค์ความรู้ขององค์กร (Core Competencies of the Organization) คือแหล่งในการจัดเก็บความสามารถขององค์กรเป็นศูนย์กลางความรู้สำหรับการบริหารงานและความสามารถที่แท้จริงขององค์กร

จากที่กล่าวมาสามารถสรุปเกี่ยวกับการจัดการองค์ความรู้ ได้ว่าการจัดการองค์ความรู้เป็นวิธีการที่เก่าแก่และมีมานานแล้วตั้งแต่สมัยโบราณในการจัดการองค์ความรู้จะต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายและทุกระดับขององค์กร สามารถปฏิบัติและเปลี่ยนแปลงองค์กร ด้วยการให้ความร่วมมือและพัฒนากิจการองค์ความรู้ และองค์ความรู้ถือเป็นทรัพย์สินทางปัญญาขององค์กร องค์ความรู้นี้จะสามารถส่งมอบแนวทางสำหรับการแก้ปัญหาที่เหมาะสมกับทุกๆ คนในองค์กร และใช้ได้โดยไม่จำกัดสถานที่การจัดการองค์ความรู้เป็นการจัดเก็บข้อมูลข่าวสารที่เป็นองค์ความรู้ในการใช้แก้ไขปัญหาขององค์กร รวบรวมไว้ในคอมพิวเตอร์ เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดจากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่งเพื่อใช้แก้ปัญหาในการปฏิบัติงาน ซึ่งองค์ความรู้ถือได้ว่าเป็นทรัพย์สินทางปัญญา เมื่อจะเก็บแล้วจะต้องมีการถ่ายทอดและเผยแพร่เพื่อให้เกิดการนำไปใช้ประโยชน์ให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานต่อองค์กรให้มากที่สุด องค์ความรู้จะเก็บรวบรวมได้จากผู้เชี่ยวชาญหรือกลุ่มคนพิเศษ ประสบการณ์หรือความทรงจำขององค์กรหรืออาจมาจากวัฒนธรรมองค์กร (Organizational Culture) ดังนั้นผู้จัดการที่ดีควรมีระบบจัดการองค์ความรู้ เพื่อพร้อมใช้งานอยู่เสมอ ซึ่งกุญแจสำคัญที่จะทำให้การจัดการองค์ความรู้ประสบความสำเร็จ ประกอบด้วย วัฒนธรรมองค์กร (Organizational Culture) ผู้บริหารที่เป็นผู้อุปถัมภ์ (Executive Sponsorship) และเป็นผู้ผลักดันการทำงาน การกำหนดเกณฑ์ในการวัดผลสำเร็จ (Measuring Success)

ประเภทขององค์ความรู้ (Knowledge Types)

สามารถจำแนกประเภทได้ดังนี้ (นฤมล พุกกะศิริ, 2543 : 60)

1. องค์ความรู้พื้นฐานขององค์กร (Base Knowledge) ทุกองค์กรจะต้องมีจัดเป็นองค์ความรู้ที่มีความสำคัญใช้ในการสร้างความได้เปรียบในการแข่งขัน และใช้วางแผนระยะสั้นขององค์กร
2. องค์ความรู้ทั่วไปขององค์กร (Trivial Knowledge) เก็บรวบรวมไว้ในองค์กรแต่ไม่ได้ใช้ในการตัดสินใจกับงานหลักหรือภารกิจหลักขององค์กร
3. องค์ความรู้ที่มีโครงสร้างชัดเจน (Explicit Knowledge) สามารถบรรยายได้อย่างชัดเจนในรูปแบบของกระดาษหรือรายงาน องค์ความรู้ที่มีโครงสร้างชัดเจนอาจได้มาจากวัตถุประสงค์หลัก

ในการดำเนินงานขององค์กร ข้อมูลที่ว่าด้วยหลักเหตุผลต่างๆ หรือข้อมูลด้านเทคนิค ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้สามารถเก็บรวบรวมได้ง่ายๆ จากแหล่งเอกสารในองค์กร สามารถถ่ายทอดให้กับคนอื่นได้ง่าย อาจจะโดยวิธีการสอนหรือการเรียนรู้

4. องค์ความรู้ที่ไม่มีโครงสร้าง (Tacit Knowledge) ไม่สามารถบรรยายหรือเก็บรวบรวมได้จากแหล่งเอกสาร เป็นความรู้ที่สั่งสมมาจากประสบการณ์ที่เคยพบเจอกับปัญหาต่างๆ อาจจะเป็นสัญชาตญาณ และความชำนาญเฉพาะด้านของบุคคล ซึ่งปัจจุบันองค์ความรู้ประเภทนี้กำลังถูกพัฒนาให้มีการจัดเก็บเพราะเป็นความรู้ที่นอกเหนือจากมีอยู่ในรูปแบบขององค์ความรู้ที่มีโครงสร้างชัดเจน ซึ่งองค์ความรู้ที่ไม่มีโครงสร้างเป็นความรู้ที่อยู่ในใจ เรียนรู้ได้จากประสบการณ์ยากที่จะเขียนออกมาเป็นรูปของเอกสาร การถ่ายทอด การสอนและการเรียนรู้ องค์ความรู้ชนิดนี้ยังหมายความไปถึงการบอกเล่าของบุคคลอีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการจัดการองค์ความรู้ (KM Objectives)

การจัดการองค์ความรู้มีวัตถุประสงค์หลัก ดังนี้ (นฤมล พุกยศศิลป์ และพัชรา หาญเจริญกิจ, 2543 : 64)

1. เพื่อสร้างระบบจัดเก็บองค์ความรู้ (Create Knowledge Repositories)
2. เพื่อปรับปรุงการเข้าถึงองค์ความรู้ (Improve Knowledge Access)
3. เพื่อยกระดับสภาพแวดล้อมขององค์ความรู้ให้ดีขึ้น (Enhance the Knowledge Environment)
4. เพื่อจัดการองค์ความรู้ให้เป็นทรัพย์สินที่มีค่า และมีประโยชน์ (Manage Knowledge as an Asset)

ขั้นตอนในการจัดการองค์ความรู้ (Knowledge Spiral หรือ SECI Model)

โนนากะ และทาเคียวชิ (Nonaka and Takeuchi, 1995 : 37) กล่าวว่า เป็นทฤษฎีหนึ่งของการจัดการความรู้ที่สามารถเข้าใจได้ง่ายเหมาะกับบริบทคนไทยที่นิยมถ่ายทอดความรู้จากคนสู่คน และสามารถอธิบายจากมุมมองขององค์ความรู้ที่มีโครงสร้างชัดเจน (Explicit Knowledge) และองค์ความรู้ที่ไม่มีโครงสร้าง (Tacit Knowledge) สลับไปมาได้จนเกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่ไม่หยุดนิ่ง เป็นวงจรหมุนเวียนตลอดเวลา ซึ่งแบ่งการแลกเปลี่ยนความรู้ออกเป็น 4 วิธี คือ

1. การสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Socialization) เป็นการแบ่ง หรือแลกเปลี่ยนความรู้จากองค์ความรู้ที่ไม่มีโครงสร้าง คือ จากคนไปสู่คน โดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์โดยตรงของผู้สื่อสารระหว่างกันอาจอยู่ในรูปการพูดคุยระหว่างกันอย่างไม่เป็นทางการ รูปแบบการประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิธีแก้ปัญหาในงาน การสอนงานระหว่างหัวหน้าและลูกน้อง

2. การปรับเปลี่ยนสู่ภายนอก (Externalization) เป็นการนำองค์ความรู้ที่ได้จากแหล่งภายนอก คือ การดึงความรู้ในตัวคนถ่ายทอดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น คู่มือ ตำรา และปฏิบัติงาน

3. การผสมผสาน (Combination) เป็นการรวบรวมความรู้ที่ได้จากองค์ความรู้ที่มีโครงสร้างคือ รวบรวมความรู้จากหนังสือ ตำรา มาสร้างเป็นความรู้องค์ความรู้ที่มีโครงสร้างใหม่ๆ

4. การปรับเปลี่ยนสู่ภายใน (Internalization) รูปแบบองค์ความรู้ที่มีให้เป็นรูปแบบภายในคือ การจำแนก องค์ความรู้ที่มีโครงสร้างให้ตรงกับความต้องการใช้งาน ผสมเข้ากับองค์ความรู้ที่มาจากภายนอก

นฤมล พุกขศิลป์ และพัชรา หาญเจริญกิจ (2543 : 66) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาการจัดการองค์ความรู้ มีดังนี้

1. ระบุปัญหา (Identify the Problem) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลและการค้นหาปัญหาที่มีความจำเป็นที่จะต้องแก้ไข พิจารณาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในองค์กร องค์ความรู้ใดยังขาดประสิทธิภาพต้องได้รับการแก้ไขปรับปรุง และองค์ความรู้ใดที่องค์กรยังขาดอยู่ ไม่มีการจัดเก็บเอาไว้ในฐานความรู้

2. จัดเตรียมกระบวนการเปลี่ยนแปลง (Prepare for Change) เป็นการออกแบบขั้นตอนในการเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาองค์ความรู้ว่าหากจะมีการปรับปรุงหรือพัฒนาองค์ความรู้นั้นจะต้องมีขั้นตอนและกิจกรรมในการดำเนินงานอย่างไรบ้าง

3. จัดสร้างทีมงานสำหรับพัฒนาองค์ความรู้ (Create the Team) สำหรับทีมงานพัฒนาองค์ความรู้นั้น ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นบุคคลเฉพาะที่อยู่ในส่วนของ IT เท่านั้น เนื่องจากจำเป็นต้องมีผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญในแต่ละด้านขององค์ความรู้ต่างๆ ดังนั้นหัวหน้าฝ่ายจัดการองค์ความรู้ (CKO) จะเป็นผู้บริหารทีมงาน หากจะให้การพัฒนาของระบบองค์ความรู้ประสบความสำเร็จ ควรมีโครงการพัฒนาระบบแบบนำร่อง (Pilot) เพื่อให้พนักงานบางส่วนได้ทดลองนำองค์ความรู้ออกไปใช้ในการแก้ปัญหาจริงเสียก่อน

4. การกำหนดองค์ประกอบขององค์ความรู้ (Map out the Knowledge) เป็นองค์ประกอบที่ประกอบกันขึ้นเป็นระบบ ซึ่งในขั้นตอนนี้จะต้องพิจารณาว่าองค์ความรู้นั้นควรจัดเก็บจากแหล่งใด และจัดเก็บจากบุคคลได้บ้าง มีการจำแนกประเภทขององค์ความรู้ออกเป็นหมวดหมู่ เพื่อง่ายต่อการดึงไปใช้และแก้ปัญหา ตลอดจนเลือกเครื่องมือ (Tools) ที่จะใช้ในการพัฒนาองค์ความรู้

5. สร้างกลไกในการตอบสนองกลับ (Create a Feedback Mechanism) เป็นการกำหนดขั้นตอนและกระบวนการในการรับข้อคิดเห็น (Comment) จากการนำระบบองค์ความรู้ไปใช้งานเมื่อเกิดปัญหาขึ้น ควรมีระบบที่ให้พนักงานส่งคำแนะนำกลับมายังหน่วยงานเพื่อจะได้นำไปปรับปรุงระบบอีกครั้ง

6. สร้างกรอบให้คำจำกัดความ (Define the Building Blocks) เป็นการกำหนดกรอบแนวคิดของแต่ละขอบข่ายขององค์ความรู้ที่จะกระทำ ขอบข่ายขององค์ความรู้นี้จะให้ทำอะไรได้บ้าง มีวิธีการจัดเก็บองค์ความรู้ในรูปแบบใด ใช้หลักการค้นหาองค์ความรู้อย่างไร และนำเสนอในรูปแบบใด เป็นต้น

7. รวมระบบเข้ากับข่าวสารที่มีอยู่ในระบบเดิม (Integrate Existing Information Systems) เป็นการนำเอาองค์ความรู้ที่มีอยู่แล้วในมือ ผสมผสานเข้ากับระบบข่าวสารในองค์กร เพื่อให้มีระบบที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

วงจรการจัดการองค์ความรู้ (Cyclic Model of KM)

ประกอบด้วยขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การสร้างองค์ความรู้ (Create Knowledge) นำประสบการณ์จากทั้งภายในและภายนอกองค์กรมาสร้างเป็นองค์ความรู้
2. คัดเลือกองค์ความรู้ (Capture Knowledge) เป็นการจัดรูปแบบ จำแนกองค์ความรู้ตามประโยชน์การใช้งานเพื่อนำเสนอในการแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงประเด็นและเหมาะสม
3. สกัดองค์ความรู้ (Refine Knowledge) เป็นการขัดเกลาองค์ความรู้ ทำให้เป็นองค์ความรู้ที่บริสุทธิ์ ปรับปรุงเนื้อหาขององค์ความรู้เพื่อให้องค์ความรู้ที่นั้นเกิดความชัดเจน
4. จัดเก็บองค์ความรู้ (Store Knowledge) นำองค์ความรู้ที่ได้มาจัดเก็บไว้ในคลังองค์ความรู้เพื่อนำไปเผยแพร่สำหรับใช้งานต่อไป
5. จัดการองค์ความรู้ (Manage Knowledge) ระบบบริหารจัดการสำหรับการนำองค์ความรู้ไปใช้งาน
6. การเผยแพร่องค์ความรู้ (Disseminate Knowledge) เป็นการกระจาย เผยแพร่องค์ความรู้แก่บุคลากรในองค์กรเพื่อนำไปใช้แก้ปัญหา

ความสำเร็จในการจัดการองค์ความรู้ (KM Success)

การจัดการองค์ความรู้ให้มีประสิทธิภาพจะส่งผลประโยชน์ในหลาย ๆ ด้าน ดังนี้

1. เพิ่มประสิทธิภาพด้านเศรษฐกิจ (Economic Performance)
2. ปรับปรุงด้านเทคนิคและโครงสร้างพื้นฐานด้านระบบสารสนเทศขององค์กร (Technical and Organizational Infrastructure)
3. สร้างมาตรฐานการทำงาน และโครงสร้างองค์ความรู้ที่มีความยืดหยุ่น (Standard Flexible Knowledge Structure)
4. สร้างวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการพัฒนาองค์ความรู้ในโอกาสต่อไป (Knowledge Friendly Culture)
5. มีวัตถุประสงค์และการใช้ภาษาที่ชัดเจน (Lear Purpose and Language)
6. เปลี่ยนแปลงวิธีการทำงานและกระตุ้นแนวทางในภาคปฏิบัติ (Change in Motivational Practices)
7. เพิ่มช่องทางหลากหลายสำหรับการส่งผ่านองค์ความรู้ภายในองค์กร (Multiple Channels for Knowledge Transfer)

8. การกระตุ้นการทำงานและกำลังใจแก่พนักงาน (Nontrivial Motivational Encouragement)
9. เพื่อนำองค์ความรู้ไปใช้สนับสนุนการบริหารงานระดับอาวุโส (Senior Management Support)

Support)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เกิดและสืบทอดกันมาในชุมชน เมื่อชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับสังคมสมัยใหม่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็มีการปรับตัวเช่นเดียวกัน ปัจจุบันความรู้จำนวนมากได้สูญหายไปเพราะไม่มีการปฏิบัติสืบทอด เช่น การรักษาพื้นบ้านบางอย่าง การใช้ยาสมุนไพรบางชนิด เพราะหมอเก่งๆ ได้เสียชีวิตโดยไม่ได้ถ่ายทอดให้กับคนอื่น หรือถ่ายทอดแต่คนต่อมาไม่ได้ปฏิบัติ เพราะชาวบ้านไม่นิยมเหมือนสมัยก่อน ใช้ยาสมัยใหม่และไปหาหมอที่โรงพยาบาลหรือคลินิกง่ายกว่า งานหัตถกรรมทอผ้าหรือเครื่องเงิน เครื่องเงิน แม้จะยังเหลืออยู่ไม่น้อย แต่ก็ได้ถูกพัฒนาไปเป็นการค้า ไม่สามารถรักษาคุณภาพและมีมือแบบดั้งเดิมไว้ได้ การลงแขกทำนาปลูกข้าวและปลูกสร้างบ้านเรือน ก็เกือบจะหมดไป เนื่องจากการจ้างงานมากขึ้น แรงงานก็หายากกว่าแต่ก่อน ผู้คนอพยพย้ายถิ่น อีกทั้งการทำมาหากินก็เปลี่ยนจากการทำเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการขาย ผู้คนต้องการเงินเพื่อซื้อเครื่องบริโภคต่างๆ ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป สถานการณ์เช่นนี้ทำให้ผู้นำการพัฒนาหลายคนที่มีบทบาทสำคัญในระดับจังหวัด ระดับภาค และระดับประเทศเห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น หน่วยงานทางภาครัฐและเอกชนให้การสนับสนุน และการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประยุกต์ และความรู้ใหม่เพื่อประโยชน์ของชุมชนและสังคมนั้น (ราชบัณฑิตยสถาน. ม.ป.ป. : 57)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในภาพรวม หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะ และประสบการณ์ที่เกิดจากการเรียนรู้ การปรับตัว เลือกรสร ปรุงแต่ง สังคม และสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันมีลักษณะเฉพาะที่แสดงถึงความเป็นท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมกับทุกๆ เรื่องในการดำเนินวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย (ยิ่งยง เทาประเสริฐ. 2542 : 11) ซึ่งจากการศึกษาของผู้เชี่ยวชาญ/นักวิชาการต่างๆ ถึงความหมายซึ่งครอบคลุม คำว่า ภูมิปัญญา ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทย มีความหมายในแนวเดียวกัน ดังนี้

ภูมิปัญญา (Wisdom) เป็นความคิดทางสังคมที่สำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งสังคมจะดำรงอยู่ได้ยาวนานย่อมต้องมีภูมิปัญญาด้วยกันทุกสังคม สังคมไทยถือเป็นสังคมแก่จึงปรากฏภูมิปัญญาเช่นนี้จำนวนมาก ภูมิปัญญาเหล่านี้นอกจากแสดงความเป็นไทยแล้วยังเป็นเครื่องชี้วัดความเจริญและพัฒนาการของคนในชาติ ทั้งนี้เพราะภูมิปัญญาเป็นสิ่งละเอียดอ่อน ชาติที่เจริญ มีสังคมที่สงบสุข ไม่ระส่ำระสายและมีความเป็นอิสระ จึงสามารถสร้างสรรค์และสั่งสมภูมิปัญญาเฉพาะตนขึ้นมาได้ (พระมหาวีระยุทธ ประสาทนอก. 2551)

กุลวิตรา กังคานนท์ และพัชรา อุตระกูล. (2531 : 9) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภูมิปัญญา คล้ายคลึงกันว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสภาพแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีต ประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายคือเพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเหล่านี้ ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้นก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้านและชุมชน

ธวัช ปุณโณทก (2531 : 40) กล่าวว่าภูมิปัญญา หมายถึง ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา การนำควายมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าวโดยใช้ควาย รู้จักสานกระบุง ตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้งรู้จักนำดินขี้กระทามาแช่น้ำคั้นให้เดือดแห้งเป็นเกลือสินเธาว์ก็เรียกว่าภูมิปัญญาทั้งสิ้น

ชลธิรา ศักยวัฒน์ (2534 : 10) ภูมิปัญญาเป็นผลึกขององค์ความรู้ที่มีกระบวนการสั่งสม สืบทอดกันมาช้านานมีที่หลากหลายไร้เอกภาพ แต่ประสมประสานกันจนเป็นเหลี่ยมมุมที่ไร้รสแสงคงทนและทำทลายตลอดเวลา ความรู้ว่าจะไม่เป็นเอกภาพ แต่ภูมิปัญญาจัดว่าเป็นเอกภาพ (Identity) นั่นเอง

นักวิชาการบางคนใช้คำว่าภูมิปัญญาพื้นบ้าน ให้ความหมายว่าเป็นองค์ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การเรียนรู้ การปรับตัว และการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติหรือเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน (ยิ่งยง เทาประเสริฐ และธรรมา อ่อนชมจันทร์. 2537 : 20)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) เกิดจากการสะสม การเรียนรู้มาเป็นระยะเวลานาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันทุกสาขาอาชีพ ไม่แยกเป็นวิชาแบบที่เรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจอาชีพ ความเป็นอยู่ การใช้จ่าย การศึกษาวัฒนธรรมจะผสมผสานกลมกลืนเชื่อมโยงกัน ไปหมด (ประเวศ วะสี. 2533 : 75)

สุจารี จันทรสุข (2531 : 25) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง วิธีการปฏิบัติซึ่งชาวบ้าน ได้มาจากประสบการณ์แนวทางแก้ปัญหาแต่ละเรื่อง แต่ละประสบการณ์ แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งจะมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไป

พิมาน แม่นมินทร์. (2548 : 46) ได้ทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมในประเทศแถบอเมริกาเหนือ ได้อธิบายว่า ศาสตร์ของประชาชนเรื่องพื้นบ้าน ความรู้ ประชาชน ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นเป็นความรู้ชาวบ้านที่ผ่านการปฏิบัติมาแล้วอย่างโชกโชนเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มนั้น

ความรู้ดังกล่าวไม่ได้จัดเข้าห้เก็บไว้ แต่เป็นความรู้ที่ปฏิบัติได้ มีพลังและมีความสำคัญยิ่งช่วยให้ชาวบ้านมีชีวิตอยู่รอดสร้างสรรค์ การผลิต และช่วยในด้านการงานเป็นสิ่งที่สะสมมากกว่าศตวรรษแล้ว เป็นโครงสร้างความรู้ที่มีหลักการมีเหตุและมีผลในตัวเอง

นอกจากคำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ยังมีการใช้คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ซึ่งเป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่สั่งสม สืบทอดกันมา อันเป็นศักยภาพหรือความสามารถที่จะใช้แก้ปัญหา ปรับตัว เรียนรู้ และมีการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่คือแก่นของสังคมที่จรรโลงสังคมให้อยู่รอดจนถึงปัจจุบัน

กระทรวงศึกษาธิการ (2543 : 2) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยให้เรียนรู้ แก้ไขปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักเกิดการยอมรับ ถ่ายทอด พัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคสมัยได้

กฤษณา วงศ์ยาศันต์ (2542 : 253) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดต่อกันมาจากสถาบันต่างๆ ในชุมชน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2543 : 1) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรมนุษย์หรือองค์ความรู้ก็ได้

ธวัช ภูณโณทก (2531 : 40) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เป็นความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรงคือ ประสบการณ์ด้วยตัวเองและทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบต่อกันมา

วุฒิเลิศ เทวกุล (2538 : 9) ได้ให้นิยามเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่าเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ซึ่งได้มาจากการเรียนรู้และประสบการณ์เป็นระยะเวลานาน และชาวบ้านได้นำความรู้เหล่านั้นมาใช้ในการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิต

สำเนียง สร้อยนาคพงษ์ (2539 : 23) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมิใช่เป็นการคิดค้นเพื่อการ “กลับไปสู่” สังคมแบบดั้งเดิม หากเป็นเพียงการถ่ายทอดประสบการณ์ซึ่งได้รับโดยตรงจากชาวบ้าน ออกมานำเสนอให้ผู้ทำงานพัฒนาทั้งหลาย ได้ตระหนักถึงภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชาวบ้าน การปลูกสำนึกรับรู้ในคุณค่าทางการศึกษาของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงนับเป็นเงื่อนไขในเบื้องต้น ที่จะส่งเสริมให้เกิด

การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น หลักสูตรและกระบวนการการเรียนการสอนจะต้องสัมพันธ์สอดคล้อง
 ทั้งต่อพื้นฐานแวดล้อมและปัญหาของความต้องการในการพัฒนาประเทศไทยให้มีความเจริญรุ่งเรือง
 ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมนั้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเป็นองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น และรวมถึง
 งานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีอยู่ในประเทศไทย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้ (กระทรวงพาณิชย์.
 ออนไลน์ : 2552)

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น เช่น การผลิตอาหาร
 และเครื่องดื่ม ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร การผลิตผลิตภัณฑ์จากวัสดุเหลือใช้ และการผลิตผลิตภัณฑ์
 จากไม้ หิน โลหะ แก้ว เซรามิก ดินเผา เครื่องหนัง และอื่นๆ

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องเล่าพื้นบ้าน กวีนิพนธ์
 พื้นบ้าน ปริศนา พื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ดนตรีพื้นบ้าน การฟ้อนรำพื้นบ้าน ละครพื้นบ้าน จิตกรรม
 พื้นบ้าน ประติมากรรมพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน และสิ่งทอพื้นบ้าน ซึ่งมี
 กระบวนการที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ

2.1 ลักษณะที่ 1 ภูมิปัญญาที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์
 กับธรรมชาติแวดล้อม

2.2 ลักษณะที่ 2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง
 มนุษย์กับมนุษย์

2.3 ลักษณะที่ 3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะ
 มุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งตนเอง (รัตนะ บัวสนธิ. 2539 : 2)

ดังนั้นภูมิปัญญา ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นรากฐานของความรู้
 ชาวบ้าน (เสรี พงศ์พิศ. 2529 : 18) ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นความรู้ความสามารถในการ
 ดำเนินชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้นๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้อย่างหลากหลายผสมผสานกลมกลืน
 ระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อมการประกอบอาชีพ และอื่นๆ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้
 สืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคนนั่นเอง

ที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่น

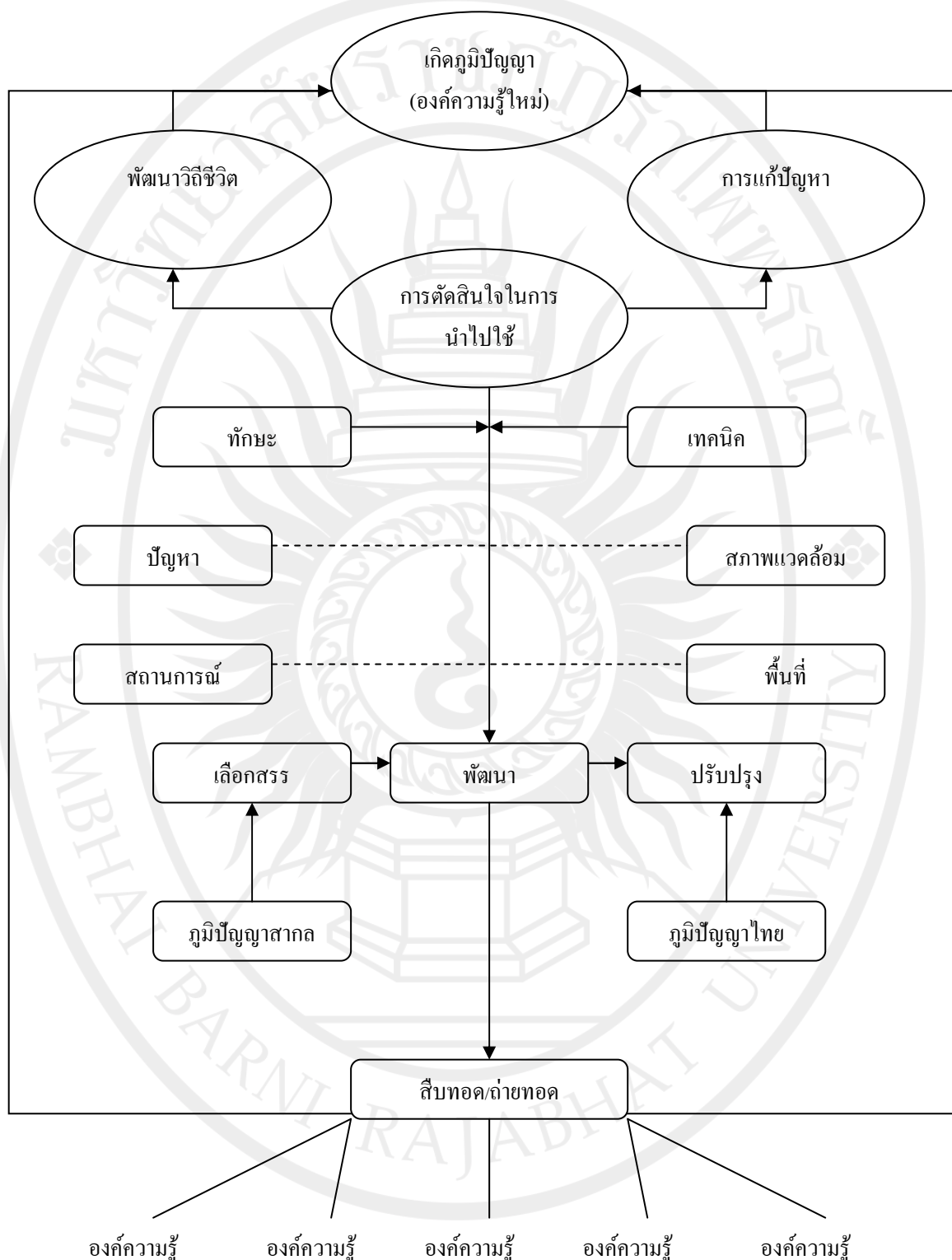
ที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจากวัฒนธรรมชุมชนเป็นความรู้ความสามารถของชาวบ้าน
 ในชุมชนต่อการดำรงชีวิตที่สั่งสมกันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของชุมชน
 ซึ่งมีเอกลักษณ์องค์รวมเชื่อมโยงทุกสิ่งทุกอย่างเข้าด้วยกัน แสดงออกถึงการเกื้อกูลระหว่างคนกับ
 ธรรมชาติ รวมทั้งคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเริ่มต้นจากสิ่งที่ชาวบ้านเป็นอยู่เพื่อให้ชุมชนสามารถ
 พึ่งตนเองได้ มีอิสระในการคิด ตัดสินใจ ลงมือปฏิบัติโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้มากที่สุด

และสอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น (ประเวศ วะสี. 2533 : 32) ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีการถักทอมาจากประสบการณ์ของชาวบ้านซึ่งเกี่ยวกับความเป็นจริงทางสังคม ในวิถีชีวิตแบบพื้นบ้าน มีมรดกทางวัฒนธรรมเป็นแนวทางพื้นฐานทำให้ชาวบ้านเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต ทั้งนี้ วิจิต นันทสุวรรณ (2528 : 8-10) ได้กล่าวถึงที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีลักษณะ 3 ประการ คือ

1. การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย ในแง่ของชุมชนในหมู่บ้าน คนๆ หนึ่งตั้งแต่เกิดจนถึงเสียชีวิตมีการแบ่งลำดับทางวัยวุฒิเป็น 5 ช่วง คือ ช่วงวัยเด็ก ช่วงวัยหนุ่มสาวจนถึงบวชเรียน ช่วงแต่งงานมีครอบครัว ช่วงวัยกลางคน และช่วงวัยชรา โดยทั้ง 5 ช่วงมีการถ่ายทอดประสบการณ์กันตลอด
2. การเกี่ยวข้องกับสถาบันต่างๆ ซึ่งชุมชนเป็นสถาบันที่สะสมประสบการณ์ ภูมิปัญญาที่คนรุ่นหนึ่งได้สรุปไว้และถ่ายทอดให้คนอีกรุ่นหนึ่ง สถาบันต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในวิถีชีวิตของชาวบ้าน และมีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญาและประสบการณ์ คือ ครอบครัว วัด การทำมาหากิน และมีพิธีกรรมต่างๆ
3. การเรียนรู้เชิงประจักษ์ลักษณะเด่นของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการถ่ายทอดประสบการณ์ต่างๆ ทางสังคมแล้ว ความเข้าใจนั้นมาจากการได้รู้ได้เห็น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ในตลอดช่วงชีวิต การสะสมจากการปฏิบัตินี้ ทำให้ประจักษ์ชัดถึงการสะสมจากประสบการณ์การเข้าร่วมและเรียนรู้ไปพร้อมๆ กับการขับเคลื่อนของวิถีชีวิตชุมชน

การเกิดของภูมิปัญญา

การเกิดของภูมิปัญญา มีกระบวนการที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ แล้วพัฒนา เลือกรองร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะ และความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยแล้วเกิดภูมิปัญญา (องค์ความรู้ใหม่) ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด ดังภาพประกอบ 2 (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. 2541 : 11)

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพประกอบ 2 การเกิดของภูมิปัญญา

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2541 : 11

องค์ประกอบของภูมิปัญญา

เอี่ยม ทองดี (2542 : 5-6) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาจะมีลักษณะเป็นนามธรรมอย่างน้อยต้องประกอบด้วยองค์ประกอบต่างๆ ดังนี้

1. ความคิด เป็นสิ่งที่มีติดตัวมาแต่กำเนิดที่เรียกว่า Cognitive System ซึ่งประกอบด้วยระบบประสาท ระบบสมอง และต่อมต่างๆ ทำหน้าที่ออกคำสั่งให้แก่ร่างกาย นักมนุษยวิทยาเชื่อว่าเป็นการทำงานที่อยู่นอกเหนือจากการบงการของร่างกาย หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการและผลของการวิเคราะห์ สังเคราะห์จากและสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้จะเป็นแหล่งสำคัญหรือที่มาของความรู้อันเป็นองค์ประกอบของภูมิปัญญาในลำดับถัดไป

2. ความรู้ มีการนำมาใช้ในลักษณะต่างๆ เช่น องค์ความรู้ ภูมิความรู้ ปราชญ์อยู่ในแนวคิด ทฤษฎีญาณวิทยาที่ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ การสืบค้นกำเนิดแห่งความรู้ และธรรมชาติของความรู้ การหาคำตอบว่าตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นเพียงการพิจารณาเทียบเคียง ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงและยังสืบค้นความรู้เรื่องเวลา อวกาศ เนื้อสาร สัมพันธภาพ และความเป็นเหตุเป็นผล องค์ความรู้เป็นหมวดๆ ความรู้ หรือองค์ความรู้เป็นองค์ประกอบหนึ่งของภูมิปัญญาที่กล่าวมาข้างต้น

3. ความเชื่อเป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งของสังคมมนุษย์ โดยมนุษย์แต่ละกลุ่มจะมีความเชื่อแตกต่างกันไป ซึ่งความเชื่อก็คือ ความศรัทธาหรือความยึดมั่นถือมั่น เป็นแกนสำคัญในการดำเนินชีวิต และมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีหลายระดับทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันอันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณ โลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในภูมิปัญญา

4. ค่านิยม คือ สิ่งที่คนสนใจ ความปรารถนาอยากมี อยากเป็นที่ยกย่องสรรเสริญ หรือเป็นสิ่งที่บังคับต้องทำและปฏิบัติ มีความรักและมีความสุขเมื่อได้เห็นหรือได้สิ่งนั้น ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานของการจัดรูปแบบพฤติกรรมที่ปรากฏอยู่ภายใน และแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่างๆ ทางกายและความคิด โดยสรุปค่านิยมคือ สิ่งในกลุ่มสังคมหนึ่งๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีมีค่าควรแก่การกระทำยกย่องหรือเห็นว่าถูกต้องดีงาม ค่านิยมเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญาเป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมของบุคคลแต่ละสังคม

5. ความเห็น คือ ภาวะที่เกิดขึ้นจากบุคคลหรือชุมชนพิจารณาและใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้วจึงลงมติตัดสินใจว่าควรแสดงออกในลักษณะอย่างไร เช่น เห็นด้วย ทำตาม ขอมรับ ปฏิเสธ ร่วมมือ กระทำหรือดำเนินการ ฯลฯ ด้วยเห็นว่าดี ชั่ว เหมาะสม ไม่เหมาะสม เป็นต้น ซึ่งความเห็นในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งกาย วาจา และจิตใจ

6. ความสามารถ หมายถึง ศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ภายในบุคคล เช่น ชุมชนในการที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่งในลักษณะเดียวกันกับสิ่งที่เรียกว่า พรสวรรค์ ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือชุมชนย่อมจะต้องแตกต่างกัน ฉะนั้นความสามารถจึงเป็นภูมิปัญญาอีกประการหนึ่ง

7. ความฉลาดมีไหวพริบ หมายถึง ทักษะที่ปรากฏอยู่ภายในจิตใจ หรือจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไข ป้องกัน ควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้นหรือให้เป็นไปตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ

ดังนั้น องค์ประกอบของภูมิปัญญาจึงมีส่วนสำคัญทำให้ภูมิปัญญาที่มีอยู่เกิดคุณค่าควรแก่ความภูมิใจ ซึ่งได้แก่ ความคิดที่เกิดจากการจินตนาการจากสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในสังคม ความรู้ อาจเกิดจากภูมิความรู้ที่ได้จากการทดสอบทดลองหลายครั้งจน ได้ความรู้ที่แท้จริง ความเชื่อมั่นอันเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่มีบาปบุญคุณ โทษ และจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้อง ค่านิยมที่คนในสังคมให้การยกย่องเชิดชูว่าเป็นสิ่งดีงามควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้มีการสืบทอดแก่ลูกหลาน ความเห็นเกิดจากการพิจารณาอย่างรอบคอบของชุมชนจนเกิดการยอมรับด้วยความจริงใจ ความสามารถอันเกิดจากพรสวรรค์หรือการฝึกฝนจนสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ ความฉลาดมีไหวพริบการแก้ไขปัญหา ย่อมที่เกิดขึ้นย่อมเป็นส่วนประกอบของภูมิปัญญาทั้งสิ้น (พระมหาวิระยุทธ ประสาทนอก. 2551 : 8)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2535 : 77-78) ได้แบ่งลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้ 5 ลักษณะ คือ

1. ภูมิปัญญาเป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องหรือหน่วยสังคมใด ๆ เป็นข้อมูลเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ผู้หญิง ผู้ชาย เป็นต้น
2. ภูมิปัญญาเป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องใดๆ ของสังคมนั้นมีความเชื่ออาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง
3. ภูมิปัญญา คือ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหาหรือป้องกันปัญหาเกี่ยวกับหน่วยสังคมใดที่จะกล่าว เช่น ความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์อันดีในครอบครัว เป็นต้น
4. ภูมิปัญญาทางวัตถุ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ในครอบครัว เป็นต้น
5. ภูมิปัญญาทางพฤติกรรม เช่น การกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติของคนในครอบครัว จนทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536 : 3) ได้แบ่งลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ประการ คือ

1. ความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาเป็นระบบความรู้ที่ชาวบ้านเล็งเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นในการศึกษาต้องดูความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ นั้นอย่างไร

2. การสั่งสมและการกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเกิดการสั่งสมและกระจายความรู้นั้น ไม่ได้ลอยอยู่เฉยๆ แต่ถูกนำมาบริการคนอื่น เช่น หมอพื้นบ้าน ชุมชน สั่งสมความรู้ทางการแพทย์ไว้ในตัวบุคคลๆ หนึ่ง โดยมีกระบวนการที่ทำให้สั่งสมความรู้

3. การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้แต่มีกระบวนการที่ถ่ายทอดซ้ำซ้อน ถ้าต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น จำเป็นต้องทำความเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นด้วย

4. การสร้างสรรค์และปรับปรุงระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่แต่ถูกปรับเปลี่ยนตลอดเวลาโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านนั่นเอง

ประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ (มณีนีภา ชุตินบุตร. 2538 : 21)

1. คติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ถ่ายทอดกันมา
2. ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

3. การประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับเวลา

4. แนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีที่สมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชนเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

สถาบันราชภัฏนครปฐม (2545 : 22) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ดังนี้

1. ด้านเกษตรกรรม เช่น การเพาะปลูก การขยายพันธุ์พืช การเลี้ยงสัตว์ การเกษตรผสมผสาน การทำไร่นาสวนผสม การปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เช่น การจักสาน ทอเสื่อ สานกระด้ง การช่าง การทอผ้า เป็นต้น

3. ด้านการแพทย์แผนไทย เช่น หมอสมุนไพร หมอยากลางบ้าน หมอนวดแผนโบราณ และหมอชาหม้อ เป็นต้น

4. ด้านการจัดสรรทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม และการอนุรักษ์ป่าชายเลน เป็นต้น

5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน เช่น ผู้นำในการจัดกองทุนของชุมชน ผู้นำในการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาล เป็นต้น

6. ด้านศิลปวัฒนธรรม เช่น วาดภาพ (จิตรกรรม) การปั้น (ประติมากรรม) นาฏศิลป์ ดนตรี การแสดง และการละเล่นพื้นบ้าน เป็นต้น

7. ด้านภาษาและวรรณกรรม เช่น ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างผลงานด้านภาษา วรรณกรรมท้องถิ่น และการจัดทำสารานุกรมภาษา เป็นต้น

8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี เช่น ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรม คำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ และประเพณีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน และการประยุกต์ประเพณีบุญ เป็นต้น

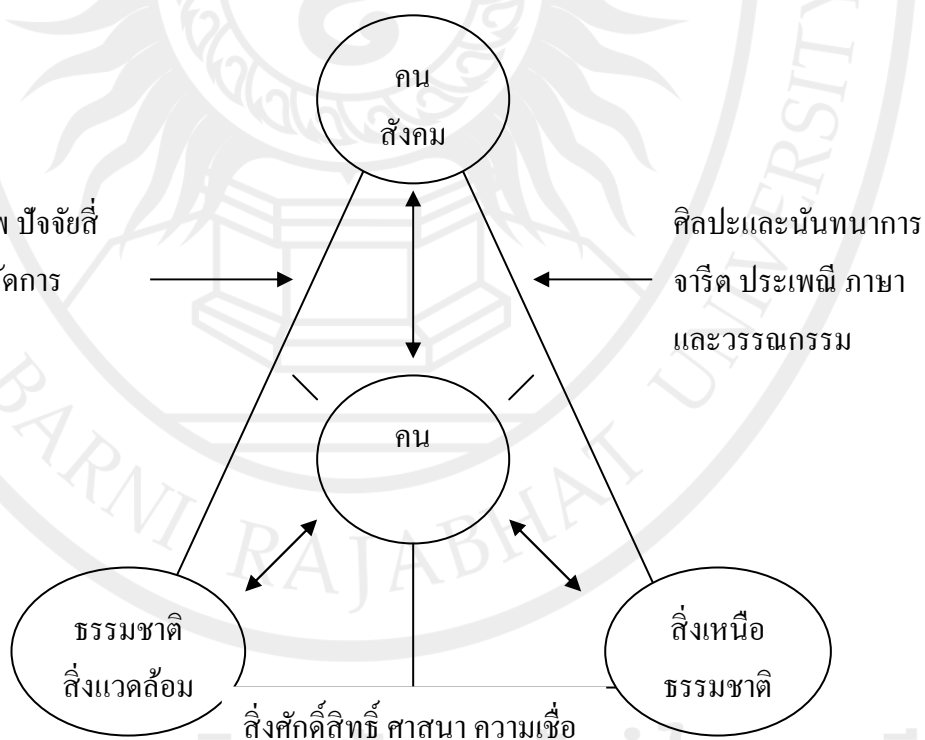
9. ด้านโภชนา เช่น ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยา ได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่างๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าบริการส่งออก ที่ได้รับความนิยมมาก เป็นต้น

10. ด้านองค์กรชุมชน เช่น ร้านค้าชุมชน ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรด้านการตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มจักสาน และกลุ่มผ้าทอ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา

จากความหมายและลักษณะของภูมิปัญญาตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ซึ่งภูมิปัญญาสามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันได้แก่

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม สัตว์ และพืชพรรณชาติ
2. ความสัมพันธ์ของคนกับคนอื่นที่อยู่ร่วมกันในสังคม หรือชุมชน
3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถสัมผัสได้

ภาพประกอบ 3 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา

ที่มา : ยิ่งยง เทาประเสริฐ. 2542 : 18

ทั้ง 3 ลักษณะนี้ คือ สามมิติของวิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทย ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นชัดเจนดังภาพประกอบ 3 จะเห็นได้ว่าลักษณะภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม แสดงออกในลักษณะของภูมิปัญญาในการดำเนินวิถีชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ การบริหารจัดการองค์กร ตลอดจนการประกอบอาชีพต่างๆ เป็นต้น ทั้งนี้ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่นในสังคมแสดงออกมาในลักษณะจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะและนันทนาการ ภาษา และวรรณกรรม ตลอดจนการสื่อสารต่างๆ

ส่วนภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ จะแสดงออกมาในลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา และความเชื่อต่างๆ สรุปได้ว่าภูมิปัญญาจะเป็นองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของกลุ่มนั้นๆ ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรุ้งแต่ง และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย (ยิ่งยง เทาประเสริฐ, 2542 :18-19)

การถ่ายทอดภูมิปัญญา

การสร้างสรรคและสั่งสมภูมิปัญญาเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีการพัฒนามายาวนาน แม้สังคมมนุษย์จะมีการเปลี่ยนแปลงไป แต่มนุษย์ยังคงมีการเรียนรู้และคงอยู่เสมอ

1. กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2536 : 46-48) ได้ศึกษาวิเคราะห์และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้าน จนก่อเกิดการพัฒนาภูมิปัญญาไว้ ดังนี้

1.1 เริ่มแรกในบรรพกาล มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูก เรียนรู้ในการหาอาหาร การต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาลการเจ็บป่วย การต่อสู้เพื่อแย่งชิงสิ่งของหรือที่อยู่ระหว่างมนุษย์ด้วยกันและเผชิญโชคด้วยการเลียนแบบต่างๆ เมื่อประสบความสำเร็จแล้วก็จะถ่ายทอดให้ลูกหลานหรือคนในวัยเดียวกัน แต่ถ้าสำเร็จก็ได้อาหารหรือสิ่งของ เป็นต้น จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก มนุษย์ก็สะสมความรู้ความเข้าใจของตนไว้แล้วถ่ายทอดส่งต่อแก่ลูกหลานของตน เมื่อเวลาผ่านไปสิ่งที่ประพตปฏิบัติก็กลายเป็นจารีตธรรมเนียมหรือข้อห้ามทางวัฒนธรรมของกลุ่มนั้น ๆ เมื่อเวลาผ่านไปมนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้วรู้เพียงแค่ว่าในสังคมของคนประพตปฏิบัติเช่นนั้น จึงอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไขปัญหาได้ ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริง บ่อยครั้งที่ภูมิปัญญา

เหล่านี้ใช้การต่อไปไม่ได้เพราะเหตุปัจจัยเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งสถานการณ์เปลี่ยนไปมนุษย์ต้องใช้ปัญญา ขบคิดแก้ไขปัญหาได้ก็จะจดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ต่อไป ถ้าล้มเหลวก็จะเป็นข้อห้าม ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์ก็สั่งสมปัญญาในการดำรงชีวิตไว้มากขึ้นและเล็กลง

2. มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือทำจริง ในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง การปลูกพืช การสร้างบ้าน และการต่อสู้ เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น ชาวบ้านในภาคเหนือของประเทศไทย เรียนรู้จากการร่วมกันจัดระบบเหมืองฝายเพื่อการกสิกรรมในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำระหว่างเขา แล้วค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ในการแบ่งปันน้ำระหว่างคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มแม่น้ำเดียวกัน ชาวอีสานเรียนรู้ที่จะแสวงหาแหล่งดินค้ำน้ำชุ่มเป็นที่ทำกินหรือขุดสระไว้เป็น บาราย รอบทิวสถาน เพื่อเลี้ยงชุมชน ชาวบ้านภาคกลางเรียนรู้ที่จะอยู่กับภาวะน้ำหลาก น้ำท่วม และน้ำลด ด้วยการปลูกเรือยนต์สูงเดินทางด้วยเรือ และทำนา ทำไร่ ให้สอดคล้องกับฤดูกาล ส่วนชาวบ้านภาคใต้เรียนรู้ที่จะพึ่งพากันระหว่างคนอยู่ต่างถิ่น ต่างทำเลกันในเขตเชิงเขา ลุ่มน้ำ และชายทะเลด้วยการผูกไมตรี แลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างพื้นที่ การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่างๆ ไว้ในสถานการณ์จริง และส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไปจนกลางเป็นธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

3. การถ่ายทอดความรู้ ซึ่งมาจากการลงมือปฏิบัติจริงและได้พัฒนาถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลังด้วยการสาธิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral Tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้เป็นลายลักษณ์อักษร (Literary Tradition) ซึ่งโดยทั่วไป การถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกภาคจะนิยม 2 วิธี คือ สาธิตวิธีการ และสอนในลักษณะบอกเล่า ในกรณีที่เป็นศิลปะวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้ง จึงจะใช้วิธีลายลักษณ์ในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอน คำดัดเตือน สุภาษิต คำมือนี่ เป็นต้น การถ่ายทอดโดยวาจาและลายลักษณ์อักษรหรือการสาธิตไม่ตายตัว แต่จะปรับเปลี่ยนไปตามเหตุและปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของเจ้าของวัฒนธรรม บางกรณีความรู้ที่สั่งสมไว้ก็อาจลบลอยหรือสูญหายไป

4. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม กล่าวในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนมีส่วนร่วมรับคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นความเข้าใจไว้ในตัวเป็นการตอบย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรม จรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติและความคาดหวังโดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธาความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมเป็นการสร้างแสดงความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ถึงแม้จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้พิธีสืบชะตาแม่น้ำ สืบชะตาเมือง บวชต้นไม้ บวชป่า พิธีอุปสมบท พิธีบังสกุล เป็นต้น จึงเกิดผลทางใจแก่ผู้ร่วมพิธีและมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติ ตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอันมาก รวมทั้งตอกย้ำความสำคัญของคุณค่าทางสังคม

อย่างมีพลังด้วยพิธีกรรม จึงมิใช่เรื่องเหลวไหลหรือมงายแต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝัง บ่มเพาะความเชื่อ คุณค่าและแนวทางประเพณีที่พึงประสงค์ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมประเพณี แม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่นับถือว่าเป็นเหตุเป็นผลต่อกันของสรรพสิ่ง และให้ความสำคัญต่อข้อมูลเชิงประจักษ์ พิธีกรรมก็ยังมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณอยู่นั่นเอง เพราะมนุษย์ก็ยังคงเป็นมนุษย์ที่มีใต้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ฝ่ายเดียว

5. ศาสนาทั้งในด้านหลักคำสอน ศีลวัตรปฏิบัติตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคม ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนต่อกัยภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ในกรอบและบรรทัดฐานความประพฤติและความมั่นคง ความอบอุ่นทางจิตใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คน ในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่งของสถาบันศาสนา จึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ สำหรับพระพุทธศาสนาในชั้นปฐมัตถ์ก็มีผลต่อการพัฒนาจิตวิญญาณให้อิสระจากความทุกข์ยากทั้งปวง สำหรับบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ ศาสนาจึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อมกัน ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่นับถือศาสนานั้นๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการจัดเกล้าทางสังคม (Socialization) ด้วย อย่างไรก็ตามสถาบันศาสนาอ่อนกำลังมากในปัจจุบันและอนาคต เนื่องจากเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกหลายประการวิถีชีวิตที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางจิตวิญญาณกับวิถีชีวิตที่ให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมและบริโภคนิยมเดินสวนทางกันและขัดแย้งกัน เมื่อเป็นเช่นนี้จุดมุ่งหมายของกระบวนการเรียนรู้ก็เดินสวนทางกันไปด้วย

6. การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในด้านชาติพันธุ์ ถิ่นฐานการทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้าผสมผสานกลมกลืน ขัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย กว้างขวางในด้านสาระ รูปแบบและวิธีการ กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมจึงมีพลวัตโลดโผน กว่าเดิม ส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารที่ทันสมัย ส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพ หรือธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่งมุ่งมันไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีการกระจายเครือข่ายและการขยายตัวของการเรียนรู้อย่างกว้างขวางหลากหลายอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สังคมไทยจึงกลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีทางเลือก (Options) ให้แสวงหามากมายไม่รู้จบ และมีเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าและใหม่ให้พิจารณาอย่างเอนกอนันต์

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Culture Reproduction) การแก้ปัญหาทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดต่อกันมา ในสังคมมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ในระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้เอกลักษณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคม

การจัดการภูมิปัญญาไทย

การจัดการภูมิปัญญาไทยแบ่งออกได้เป็น 3 อย่าง คือ (พีรเดช ทองอำไพ. ออนไลน์ : ม.ป.ป.)

1. การอนุรักษ์ มีอยู่ยังไม่ตาย แต่กำลังจะหมดไป อนุรักษ์เพื่อให้หยุดยั้งตรงนั้น หรือให้ลดน้อยลงในอัตราที่ช้าลง
2. การรื้อฟื้น ตายไปแล้ว หาไม่เจอแล้ว แต่เห็นว่าจำเป็นและสำคัญ ต้องรื้อและพัฒนาขึ้นมาใหม่ จนกระทั่งกลายเป็นภูมิปัญญาที่ร่วมสมัย หรือใช้ได้ในปัจจุบัน
3. นำภูมิปัญญาของเดิมที่มีอยู่พัฒนาต่อยอดขึ้นไป

ซึ่งทั้ง 3 แนวทางนี้คือแนวทางในการจัดการภูมิปัญญาไทย เพราะฉะนั้นแยกประเภทให้ออก เพราะแต่ละอย่างจะมีกิจกรรมในการทำที่ไม่เหมือนกัน มีกลยุทธ์ หรือวิธีการไม่เหมือนกัน ประเด็นนี้ต้องแยกให้ออกว่าสิ่งใดอนุรักษ์ สิ่งใดต้องรื้อฟื้น และสิ่งใดที่พัฒนาต่อยอดได้

ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมความรู้ และประสบการณ์อันยาวนานโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ลักษณะต่าง ๆ แล้วเลือกสรรนำมาประพฤติปฏิบัติ ปรับปรุง พัฒนาให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของตนเอง และคนในสังคม แล้วถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ซึ่งวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยทั่วไปที่นิยมใช้กันในทุกภูมิภาค ได้แก่ สาธิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า หรือการสอนด้วยวาจา ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ ในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือผูกเป็นวรรณกรรม คำสอน คำดั่ง ภาษิต คู่มือ แผนที่ และตำนาน นิทาน ฯลฯ นอกจากวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวแล้วยังใช้วิธีฝึกปฏิบัติ วิธีบรรยายประกอบการสาธิต วิธีบอกเล่า/บรรยาย วิธีเรียนรู้ด้วยตนเองจากสื่อต่างๆ วิธีจัดเป็นรูปแหล่งเรียนรู้ และวิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่ออีกด้วย

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่นิยมใช้กันอยู่ทุกภูมิภาคมีดังต่อไปนี้

1. การบอกเล่า บรรยายด้วยวาจาเป็นวิธีที่ผู้ถ่ายทอดเป็นฝ่ายบอกเล่า อธิบายหรือถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์สังคมของตนให้แก่ผู้รับการถ่ายทอดในรูปของคำพูด โดยผู้ถ่ายทอดจะต้องเป็นฝ่ายเตรียมเนื้อหาที่จะพูด วิธีนี้ผู้ถ่ายทอดจะมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ให้ความรู้ ส่วนผู้รับการถ่ายทอดจะเป็นผู้รับฟัง และจดจำ ความรู้หรือบันทึกลงสาระสำคัญต่างๆ ที่ได้รับฟังตามไปด้วย

2. การสาธิตเป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดแสดงหรือกระทำพร้อมกับการบอกหรืออธิบายให้ผู้รับการถ่ายทอดได้ประสบการณ์ตรงในเชิงรูปธรรม ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจวิธีการ ขั้นตอน และสามารถปฏิบัติได้ การสาธิตที่นิยมใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญา คือ การสาธิตวิธีการและการสาธิตประกอบการบรรยาย

3. การปฏิบัติจริงอาจหมายถึงการฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริง เป็นวิธีการถ่ายทอดที่ผู้รับการถ่ายทอดลงมือกระทำจริงในสถานการณ์ที่เป็นอยู่จริง โดยผู้ถ่ายทอดเป็นผู้คอยแนะนำ ตรวจสอบและแก้ไขเพื่อให้กระบวนการปฏิบัติถูกต้องตามขั้นตอน และได้ผลงานตามที่ต้องการ ด้วยวิธีการนี้ผู้รับการถ่ายทอดจะได้เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ไปที่ละเล็กทีละน้อย จนสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเอง นับเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เน้นทักษะกระบวนการ และผลงานที่เกิดจากการปฏิบัติ

4. วิธีถ่ายทอดโดยให้เรียนรู้จากสื่อด้วยตนเองเป็นวิธีที่จัดเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ภูมิปัญญาในรูปของสื่อประสมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจด้วยตนเองมากที่สุด เช่น บทเรียนแบบโปรแกรม ศูนย์การเรียนรู้ คอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นต้น

5. วิธีถ่ายทอดโดยจัดในรูปของแหล่งเรียนรู้เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เป็นแหล่งเรียนรู้ในลักษณะต่างๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ ตลาดนัดภูมิปัญญา เป็นต้น โดยจัดเป็นแหล่งสำหรับการเรียนรู้ ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ทุกเวลา การถ่ายทอดโดยวิธีนี้อาจรวมหมายถึงการใช้วิถีสัญลักษณ์ในรูปของตำราต่างๆ ที่บันทึกไว้

6. วิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่อเป็นวิธีที่ใช้การแสดงที่ชาวบ้านนิยมชมชอบ เป็นสื่อในการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางภูมิปัญญา โดยที่ผู้รับการถ่ายทอดจะได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อมๆ กับการเรียนรู้

7. วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยบันทึกองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ เช่น ตำราต่างๆ และในรูปของสื่อต่างๆ เช่น วิกิพีเดียในรูปของวีซีดี/ดีวีดี เทปเสียง หรือแผ่นซีดีเสียง รวมถึงเว็บไซต์ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาต่อไป ไม่ให้สูญหาย

อย่างไรก็ตามวิธีการถ่ายทอดที่กล่าวมานี้ แม้ว่าจะเป็นวิธีที่นิยมใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญา แต่ไม่ได้หมายความว่าวิธีใด จะดีกว่าวิธีใด คงไม่มีวิธีการถ่ายทอดใดเป็นวิธีที่ดีที่สุด หากอยู่ที่การเลือกใช่วิธีการถ่ายทอดให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการถ่ายทอด องค์ความรู้ที่จะถ่ายทอด กลุ่มเป้าหมายที่จะรับการถ่ายทอด และรวมถึงความพร้อมของผู้ถ่ายทอดเอง ซึ่งอาจต้องใช้หลายวิธีผสมผสานกันไป จึงช่วยให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาเกิดประสิทธิภาพสูงสุด (ธีรยุทธ เสนิงค์ ณ อยุธยา, ม.ป.ป : 8)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ วัฒนธรรมพื้นฐานของเรา การพัฒนาควรจะต้องอยู่บนพื้นฐานที่มั่นคง และหาสิ่งอื่นมาทดแทนระดับประคองตามที่เหมาะสมหาใช้การพัฒนาที่ขาดลอกจากฐานเดิมของตนเอง ซึ่งจะทำให้โยกคลอนได้ง่าย รัฐบาลและสาธารณะควรให้ความสนใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้อย่างสมดุลและยั่งยืนต่อไป ในอนาคต

เครือข่าย

ความหมายของเครือข่าย

บริษัทเอ็กซ์เปอร์เน็ท (2544 : 26) ได้ให้ความหมายของการสร้างเครือข่ายไว้ว่า “การสร้างเครือข่าย” (Networking) คือ กระบวนการต่างตอบแทนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนทั้งความคิด ข้อมูลข่าวสาร ข้อเสนอแนะ และข้อแลกเปลี่ยน โดยมีการบอกต่อ ชักนำ รวมถึงการติดต่อ ระหว่างกัน ด้วยการแบ่งปัน เอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งจะช่วยส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนที่อยู่ในแวดวงของการโยงใจ ทั้งด้านส่วนตัวและวิชาชีพ

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (ออนไลน์ : 2548) ให้ความหมายเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายไว้ว่า การสร้างเครือข่าย หมายถึง การทำให้มีการติดต่อและการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูล และการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ การสร้างเครือข่ายควรสนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้แก่สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อน ที่ต่างก็มีความอิสระมากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพึ่งพิง นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายต้องไม่ใช่การสร้างระบบการติดต่อเผยแพร่ข่าวสารแบบทางเดียว ดังนั้นเครือข่ายจึงไม่ใช่การส่งจดหมายข่าวไปให้สมาชิกตามรายชื่อเท่านั้น แต่ต้องมีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกันด้วย

ธนา ประมุขกุล (ออนไลน์ : 2548) ได้ให้ความหมายว่า “เครือข่าย” เป็นมโนภาพที่เห็นว่าสามารถสร้างความเข้าใจในเบื้องต้นได้โดยง่าย คือภาพเครือข่ายใยแมงมุม ซึ่งแสดงให้เห็นการถักทอโยงใยกันของเส้นใยที่พาดผ่านกันไปมาหลายเส้น หลากทิศทาง

ชนิษฐา กาญจนรังสีนนท์ (ออนไลน์ : 2548) ให้ความหมายของ “เครือข่าย” ว่ากลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจและเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน ในลักษณะที่บุคคลหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตนเอง การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้บุคคลและองค์กรที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ อีกทั้งให้สมาชิกเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระ มากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพึ่งพิง

เครือข่าย คือ การเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์กับมนุษย์แล้วขยายผลออกไปเป็นวงกว้างเพื่อให้สังคมเกิดการพัฒนาไปในทิศทางที่ดีขึ้นและการเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์นั้น จากความสัมพันธ์ย้อนกลับเชิงบวกจะส่งผลให้เกิดพลังทวีคูณ (Reinforcing) เกิดการขยายผลแบบก้าวกระโดด (Quantum Leap) เป็นพลังสร้างสรรค์ที่เปลี่ยนคุณภาพอย่างฉับพลัน (Emergence) เป้าหมายที่ปรารถนาของการสร้างเครือข่ายคือ การนำเอาจิตวิญญาณสร้างสรรค์ของมนุษย์ปัจเจกชนมาถักทอเชื่อมโยงรวมกันได้ การสร้างเครือข่ายสามารถพิจารณาได้จากระบบสิ่งมีชีวิต ซึ่งมีการเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ดังนั้นเราต้องสร้างโอกาสในการเชื่อมโยงเครือข่ายไปเรื่อยๆ มีการเรียนรู้ตลอดเวลา (ลองผิด-ลองถูก) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารจะต้องเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างเครือข่าย นั่นคือ

1. การส่งสาร : ข้อมูลหรือข่าวสารที่ส่งต้องชัดเจนให้ผู้รับเข้าใจง่าย
2. การรับสาร : ต้องพร้อมที่จะเปิดรับข้อมูลข่าวสารอื่นที่อยู่นอกเหนือเครือข่าย คือ กลุ่ม/องค์กรหลายๆ กลุ่มมารวมตัวกันประสานเชื่อมโยง สร้างความสัมพันธ์ ถักทอ สร้างสรรค์กิจกรรมบนพื้นฐานความเอื้ออาทร เกิดพลังในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายทุกองค์กรและชุมชนเข้มแข็ง หัวใจของเครือข่าย คือ การเชื่อมความสัมพันธ์พลังของเครือข่าย คือ เป้าหมายและความพยายามที่ทำให้บรรลุเป้าหมาย

ลักษณะการเกิดของเครือข่าย

เครือข่ายแต่ละเครือข่ายต่างก็มีจุดเริ่มต้นหรือถูกสร้างมาได้ด้วยวิธีการต่างๆ กัน ซึ่งได้สรุปเป็นหลักๆ ไว้ 3 ลักษณะ ดังนี้ (สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, ออนไลน์ : 2548)

1. เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เครือข่ายนี้มักเกิดจากการที่ผู้คนมีความคิดตรงกันทำงานคล้ายคลึงกันหรือประสบกับสภาพปัญหาเดียวกันมาก่อนมารวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ ไปจนถึงร่วมกันแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ดีกว่า ในการดำรงอยู่ของกลุ่มสมาชิกอันเป็นแรงกระตุ้นที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มเอง เครือข่ายเช่นนี้มักเกิดในพื้นที่ชุมชนที่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่คล้ายคลึงกันมารวมกันเป็นกลุ่ม เป็นชมรมก่อนต่อเมื่อมีการเพิ่มขึ้นของสมาชิกมีการขยายพื้นที่ดำเนินการออกไปหรือมีการขยายเป้าหมาย (วัตถุประสงค์) ของกลุ่มมากขึ้น กลุ่มก็มักจะพัฒนาขึ้นมาเป็นเครือข่ายเพื่อให้เกิดความครอบคลุมต่อความต้องการของสมาชิกเครือข่ายเช่นนี้มักมีเวลาในการก่อร่างสร้างเครือข่าวนานแต่เมื่อเกิดแล้วก็จะมีความเข้มแข็งยั่งยืน และมีแนวโน้มที่เครือข่ายจะขยายตัวเพิ่มเมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อเริ่มก่อตั้ง ตัวอย่างเครือข่าย ได้แก่ เครือข่ายอินแปงที่จังหวัดสกลนคร เป็นเครือข่ายที่เริ่มต้นจากครอบครัวเพียงไม่กี่ครอบครัวในการมุ่งปลดภาระหนี้สิน จนกระทั่งปัจจุบันนี้ได้เกิดการขยายเครือข่ายออกไปสู่หลายอำเภอในจังหวัดข้างเคียง และยังขยายวัตถุประสงค์ของเครือข่ายออกไปได้อีกหลายประการ

2. เครือข่ายจัดตั้งเครือข่ายจัดตั้งนี้มักจะมีข้องเกี่ยวกับนโยบายหรือการดำเนินงานของภาครัฐอยู่เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ก็เป็นไปตามแนวความคิดเดิมที่อาศัยกลไกของรัฐผลักดันให้เกิดรูปธรรมของงานโดยเร็ว และโดยมากไว้ก่อนภาคีสมาชิกที่เข้าร่วมเครือข่ายมิได้มีพื้นฐานความต้องการ ความคิด ความเข้าใจที่ตรงกันมาก่อน การรวมตัวกันจึงเป็นลักษณะชั่วคราวชั่วคราว เป็นการเฉพาะกิจไม่มีความต่อเนื่องและมักจะจางหายไปในที่สุด ยกเว้นว่าเครือข่ายจะได้รับการชี้แนะที่ดีอย่างที่ควร จนสามารถสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและนำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายที่แท้จริงได้อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากลุ่มยังคงรักษาสถานภาพเครือข่ายไว้ได้แต่แนวโน้มเครือข่ายก็มักจะลดขนาดลง เมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อเริ่มก่อตั้ง

3. เครือข่ายวิวัฒนาการเครือข่ายวิวัฒนาการนี้เป็นอีกรูปแบบการกำเนิดเครือข่ายที่มีได้ เป็นไปโดยธรรมชาติแต่แรกเริ่มและก็มีได้ถูกจัดตั้งโดยตรง แต่จะเป็นไปในลักษณะของกระบวนการ ผสมผสานอยู่ โดยเริ่มที่กลุ่มบุคคล องค์การรวมกันด้วยวัตถุประสงค์กว้างๆ ในการที่จะสนับสนุนกัน และเรียนรู้ไปด้วยกันก่อน โดยอาจจะยังมีได้มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ร่วมเฉพาะใดๆ อย่างชัดเจนนัก หรือในอีกลักษณะหนึ่งถูกจุดประกายความคิดจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นการได้รับฟังหรือการได้ไปเห็น เครือข่ายอื่นๆ แล้วเกิดความคิดที่จะรวมตัวกันสร้างพันธะสัญญาเป็นเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือพัฒนา ตนเองบ้าง เครือข่ายที่ว่านี้แม้ว่าจะไม่ได้เกิดจากแรงกระตุ้นภายใน โดยตรงแต่แรกแต่ถ้าหากสมาชิก มีความตั้งใจจริงที่เกิดจากจิตสำนึกที่ดี ได้รับการกระตุ้น สามารถร่วมกันกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน ได้ โดยสอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกแล้ว เครือข่ายนี้ก็จะสามารถพัฒนาตนเองต่อไปจนสร้าง เป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งเหมือนเครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติได้เช่นเดียวกัน เครือข่ายวิวัฒนาการที่กำลัง พัฒนาตนเองอยู่ในขณะนี้มียู่มากมาย เช่น เครือข่ายประชาคมหมู่บ้านเครือข่ายผู้สูงอายุ เครือข่าย โรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ เป็นต้น

องค์ประกอบของเครือข่าย

องค์ประกอบของเครือข่าย จะประกอบไปด้วยสิ่งต่างๆ ดังนี้

1. สมาชิก เนื่องจากเครือข่าย คือ การเชื่อมโยง ดังนั้นเครือข่ายจะต้องเริ่มต้นจากการมี สมาชิกประกอบเข้าเป็นเครือข่าย โดยสมาชิกเหล่านี้หากมีจำนวนมากก็อาจจำเป็นต้องมีคณะกรรมการ เพื่อทำหน้าที่ในการจัดการประสานงานให้เครือข่ายดำเนินไปได้โดยราบรื่นและด้วยเหตุที่เครือข่าย มีสมาชิกหลายองค์กร หลายบทบาท สมาชิกทั้งหมดจึงอาจจำแนกคร่าวๆ ตามน้ำหนักสำคัญของสมาชิก ที่มีต่อเป้าหมายเครือข่าย เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ สมาชิกแกนหลักผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับผลงานตาม เป้าหมาย เครือข่าย และสมาชิกแกนเสริม ผู้เป็นฝ่ายสนับสนุน การจำแนกสมาชิกเป็น 2 กลุ่มนี้ มิได้ กำหนดไว้เป็นสาระสำคัญเพื่อการแบ่งแยกสมาชิกแต่เป็นการหยิบยกขึ้นมาเพื่อเป็นประโยชน์ในแง่ ที่ต้องการให้สมาชิกได้ตระหนักรู้ว่าบทบาทสมาชิกส่วนนี้อาจมีความแตกต่างกันไปตามความสัมพันธ์ ที่มีต่อเป้าหมาย เครือข่ายดังกล่าวผู้ที่ เป็นสมาชิกแกนหลักก็จะได้ตระหนักว่าตนควรจะต้องทำอะไร ส่วนสมาชิกแกนเสริมก็เข้าไปมีบทบาทสนับสนุนอย่างเหมาะสมเพื่อมิให้สมาชิกแต่ละส่วนเกิดความ สับสนในบทบาทของตนในการช่วยกันให้เครือข่ายดำเนินการไปได้ดียิ่งขึ้น

2. กรรมการผู้ประสานงาน ดังได้กล่าวแล้วว่า เครือข่ายที่มีสมาชิกจำนวนมากจำเป็นต้องมี คณะกรรมการหรือมีจำนวนน้อยก็ยังคงต้องมีผู้ทำหน้าที่ประสานงาน เพราะอย่างน้อยต้องได้นัดหมาย พบปะกันในการทำงานเกี่ยวกับการบริหารในองค์กรต่างๆ อย่างไรก็ตามมีสิ่งหนึ่งเห็นว่าการเป็นเครือข่าย จะแตกต่างออกไปจากองค์กรการทำงานที่ตรงที่องค์กรจะให้ความสำคัญกับผู้นำองค์กรมาก ในขณะที่การเป็นเครือข่ายจะให้ความสำคัญกับสมาชิกทุกคนเสมอกัน สมาชิกแต่ละคนมีอิสระ

ทางความคิด การตัดสินใจของเครือข่ายเป็นผลรวมของความคิดของเหล่าสมาชิก ดังนั้น การขับเคลื่อนเครือข่าย จึงมีลักษณะการนำ การดำเนินงานในแบบที่ไม่ต้องมีผู้นำเพราะผู้นำที่แท้จริง คือ สมาชิกทั้งหมดและเพื่อให้เกิดการนำเครือข่ายไปได้ สิ่งที่เครือข่ายต้องการจึงได้แก่ สมาชิกทั้งหมดและเพื่อให้เกิดการจัดการที่ดีต่อกระบวนการที่ทำให้สมาชิกสามารถนำพาเครือข่ายขับเคลื่อนไป ด้วยพลังร่วมของสมาชิก

3. เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ เนื่องจากเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ถือเป็นจุดร่วมสำคัญของการเป็นเครือข่าย ดังนั้น ความชัดเจนของเป้าหมายจึงมีความสำคัญต่อการเข้าร่วม และการคงอยู่ของสมาชิกที่มากขึ้นหลากหลาย เพราะสมาชิกที่เข้ามาคงต้องมีคำตอบสำหรับตัวเองว่าเข้าไปในเครือข่ายเพื่ออะไรและเครือข่ายสามารถตอบสนองความต้องการหรือภารกิจของตนเอง องค์กรหรือไม่ นอกจากนี้ตัวเป้าหมายเองจะเป็นตัวดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายที่จะตามมา ดังนั้นการกำหนดเป้าหมายนอกจากจะต้องมีความชัดเจนแล้ว ยังต้องมีความเป็นไปได้ ของการที่เครือข่ายจะดำเนินการ ไปสู่เป้าหมายนั้นด้วย มิเช่นนั้นเป้าหมายก็จะเป็นเพียง ความคิดฝันที่ไม่สามารถทำให้เป็นจริงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับเครือข่ายที่อยู่ในระยะเริ่มก่อตั้ง มีข้อเสนอแนะว่าควรกำหนดเป้าหมายหลัก เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะสามารถบรรลุให้ได้เสียก่อน ถ้าหากต้องการขยายวัตถุประสงค์ออกไปอีก จึงค่อยกำหนดในภายหลัง เมื่อเครือข่ายมีความเข้มแข็งมากขึ้นบ้างแล้ว

4. กิจกรรมเครือข่าย (จัดตั้ง) จำนวนมากที่มีองค์กรประกอบทั้งสมาชิก (ที่ถูกแต่งตั้ง) และมีเป้าหมาย (ที่ถูกกำหนดมาให้) ครอบคลุม แต่กลับไม่สามารถดำเนินกิจกรรมร่วมกันของเครือข่าย โดยที่เครือข่ายสามารถคิดหรือดำเนินการเองได้ นอกจากต้องอาศัยองค์กร หน่วยงานภายนอกเป็นผู้จัดกิจกรรมให้ กิจกรรมจึงถูกจัดเป็นครั้งคราว ขาดความต่อเนื่องและแม้ว่ากิจกรรมนั้นจะเกิดขึ้นสมาชิกก็อาจไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นเรื่องของเครือข่าย เนื่องจากกิจกรรมไม่ได้เกิดจากความคิด การตัดสินใจของสมาชิกส่วนรวม แต่เป็นไปตามความประสงค์ของหน่วยงาน ผู้จัด (เจ้าของงบประมาณ) ซึ่งแตกต่างจากเครือข่ายที่สามารถจัดกิจกรรมให้สอดคล้องวัตถุประสงค์ของเครือข่ายได้ ด้วยอาศัยการมีส่วนร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการและร่วมทรัพยากรของสมาชิกด้วยกันทั้งนี้ต้องเข้าใจว่ากิจกรรมที่เกิดขึ้นมิใช่จะต้องเป็นกิจกรรมใหญ่โต ที่ต้องรวบรวมสมาชิกทั้งหมดให้ได้เท่านั้น เพราะอาจมีกิจกรรมที่สมาชิกส่วนหนึ่ง มีความสนใจใคร่เรียนรู้จากสมาชิกอีกส่วนหนึ่งเป็นการเฉพาะ ก็นับว่าเป็นกิจกรรมเครือข่ายที่ควรสนับสนุนให้มี เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันเองอย่างเป็นธรรมชาติ และเป็นการกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในหมู่สมาชิกด้วยตนเอง

อนึ่ง การจัดเวทีพบปะกันของสมาชิกในหมู่หลายๆ นั้น จะสามารถกระตุ้นกระแสให้เกิดความตื่นตัวได้ค่อนข้างดี แต่ก็อาจจะทำให้การมีปฏิสัมพันธ์เรียนรู้ระหว่างสมาชิกกันเองน้อยลงไป ซึ่งเป็นสภาพที่มีผู้เข้าร่วมประชุมหลายๆ นอกจากนี้ การเตรียมการพบปะสำหรับคนหมู่มากก็ต้องการเวลาและทรัพยากรมากขึ้นตามไปด้วยปัจจัยเหล่านี้ เครือข่ายควรนำมาเป็นข้อพิจารณาด้วย ในการเลือกรูปแบบการพบปะกันของสมาชิก

ปัจจัยความสำเร็จของเครือข่าย

ปัจจัยความสำเร็จของเครือข่าย สามารถแบ่งได้ ดังนี้

1. ความเข้าใจ เครือข่ายที่สร้างขึ้น และลุ่มอย่างรวดเร็วในเวลาถัดมา มีสาเหตุสำคัญประการแรก มาจากการที่เครือข่ายไม่สามารถสร้างความเข้าใจให้ตรงกันได้ระหว่างมวลสมาชิก โดยอาจเป็นความไม่เข้าใจต่อวัตถุประสงค์ของเครือข่าย ตั้งแต่เริ่มต้นหรือเป็นความไม่เข้าใจในบทบาทสมาชิกที่ตนเองเป็นอยู่นั้นว่าเป็นบทบาทหลักหรือบทบาทสนับสนุน ดังนั้น เครือข่ายที่สร้างขึ้นได้ดำเนินการไประยะหนึ่ง สมาชิกที่ไม่เข้าใจวัตถุประสงค์หรือมีวัตถุประสงค์ไม่ตรงกัน ก็อาจถอนตัวออกไป ด้วยเห็นว่าเครือข่ายไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของตนเองหรือสำหรับที่ไม่เข้าใจบทบาทของแต่ละส่วนก็อาจเกิดเป็นความสับสนว่ากิจกรรมแต่ละกิจกรรมใครควรเป็นแกนหลัก และใครควรเป็นผู้สนับสนุน (เช่น หน่วยงานภาครัฐ) ก็ไปทำบทบาทการเป็นแกนหลักเอง ก็อาจจะยังเคยชินกับรูปแบบเดิมของการเป็น “ผู้ร่วมกิจกรรม” ที่รอคอยการนำจากภายนอก

2. ความเป็นประชาธิปไตย ด้วยความที่สมาชิกทุกคนในเครือข่าย มีอิสระทางความคิด สิ่งก็ตามมาก็คือ ความหลากหลายที่มีทั้งความคล้ายคลึงกัน และแตกต่างกันของความคิดที่แสดงออก ดังนั้น จุดเริ่มต้นที่จะทำให้เกิดความแตกต่างเหล่านี้อยู่ด้วยกันอย่างราบรื่น การให้เกียรติยอมรับความคิดเห็นของกันและกัน ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกทั้งหลายได้เห็นทางเลือกอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากที่ตนคิดเห็นตามประสบการณ์ที่จำกัดของแต่ละบุคคลและเมื่อได้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางความคิดระหว่างกันแล้ว จุดดี จุดด้อย ของแต่ละทางเลือกจะได้รับการวิเคราะห์อย่างเป็นเหตุเป็นผล เพื่อได้ข้อสรุปที่เป็นผลจากการหลอมรวม ของทุกความคิดมาเป็นทางเลือกที่เหมาะสมที่สุด บนพื้นฐานการยอมรับของสมาชิกโดยรวม

3. ความจริงใจเนื่องจากการทำงานในเครือข่าย เน้นประสานงานในแนวราบ ไม่เน้นการบังคับสั่งการ ดังนั้น ผู้ที่เป็นสมาชิก จึงต้องเข้ามาด้วยความสมัครใจ และมีความจริงใจในการทำงานร่วมกัน โดยเห็นประโยชน์ร่วมตามที่เครือข่ายกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ซึ่งบางครั้งประโยชน์ร่วมที่จะเกิดขึ้นได้นั้น อาจหมายถึงผลรวมของการเสียสละที่มาจากสมาชิกแต่ละส่วนนั่นเอง

4. การจัดการ ไม่ว่าในเครือข่ายใหญ่หรือเล็ก สมาชิกมากหรือน้อย การจัดการจะคงเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญของความสำเร็จขององค์กรเสมอ และสำหรับการจัดการเครือข่ายที่มีพื้นฐานสมาชิกหลากหลายมารวมกัน โดยอิสระไม่ถือการสั่งการเป็นกลไกหลักนั้น การจัดการจะมีความสำคัญยิ่งขึ้นไปอีก สิ่งที่สำคัญประการหนึ่ง ในการจัดการเครือข่ายที่ต้องมี คือ ความยืดหยุ่นในการจัดการ ให้ได้กับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป โดยอย่างยิ่งในสถานการณ์ ที่เครือข่ายต้องติดต่อประสานงานกับกลุ่มองค์กรภายนอกอื่นๆ ที่อยู่นอกเหนือจากการจัดการของเครือข่าย

5. การสื่อสาร คือ ตัวกลางที่สามารถทำให้เครือข่ายเชื่อมโยงติดต่อถึงกันได้ โดยเป็นที่ทราบกันเป็นอย่างดีว่า การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพไม่ควรจะเป็นแบบทางเดียว เพราะนั่นคือ ระบบสั่งการและก็ไม่ได้อาณาถึงเพียงระบบการสื่อสาร เฉพาะระหว่างผู้มีหน้าที่ส่งสารกับผู้รับสาร ตามตอบกันไปมาอยู่เท่านั้น เพราะถ้านึกถึงภาพข่ายใยแมงมุมที่ได้กล่าวไว้ตั้งแต่ตอนต้นแล้วจะทำให้เข้าใจได้ในทันทีว่า การสื่อสารที่มีประสิทธิผลในเครือข่ายจะต้องมีลักษณะหลากหลาย ช่องทางระหว่างเชื่อมต่อสมาชิกกันเองได้โดยอิสระ คล่องตัว เพื่อเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันให้มากที่สุด โดยที่แม้ว่าเครือข่ายจะมีระบบการสื่อสารหลักผ่านทางผู้ประสานงานอยู่ก็ตาม ไม่ควรกำหนดเป็นระบบการสื่อสารที่ตายตัวว่าต้องผ่านเป็นขั้นตอนตามนั้น เพราะการกำหนดเช่นนี้อาจทำให้เครือข่ายต้องเข้าไปติดอยู่ในระบบที่มากขึ้นตอน ที่สร้างขึ้นมาจากอีก ทั้งๆ ที่เครือข่ายก็พยายามจะหลีกเลี่ยงตัวเองออกจากกรอบที่เป็นปัญหาของระบบอยู่แล้ว

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2537 : 37 – 44) ได้อธิบายองค์ประกอบของเครือข่ายดังนี้

1. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (Common Perception) สมาชิกที่เข้ามาในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ร่วมกันของเหตุการณ์เข้าร่วมเป็นเครือข่าย อาทิ มีความเข้าใจในปัญหาและมีสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนที่อาจจะเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น ประชาชนในชุมชนมีความเข้าใจร่วมกัน ในปัญหาการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น เพราะเป็นสิ่งที่เขาสามารถเข้าไปมีส่วนสัมผัส อีกทั้งปัญหาที่เกิดขึ้นก็อยู่ในชุมชนที่เขารับรู้ร่วมกัน สถานการณ์นี้ช่วยให้สมาชิกของชุมชนเกิดการรับรู้ร่วมกันถึงสภาพปัญหา ความต้องการ และข้อจำกัดในการแก้ไขปัญหาท้องถิ่นได้ การรับรู้ถือเป็นหัวใจของเครือข่ายที่จะทำให้เครือข่ายมีความต่อเนื่อง เพราะหากสมาชิกไม่มีความเข้าใจเป็นเครือข่าย จะมีผลทำให้การประสานงานและการขอความร่วมมือในการดำเนินการอย่างลำบาก เพราะต่างคนต่างก็ใช้กรอบมุมมองโลกคนละกรอบเหมือนใส่แว่นตาคันคนละสี ย่อมมองปัญหาหรือความต้องการที่เกิดขึ้นไปคนละทิศทาง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า สมาชิกของเครือข่ายไม่สามารถจะมีความคิดเห็นแตกต่างกัน เพราะมุมมองที่แตกต่างกันย่อมมีประโยชน์ช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์ในการทำงาน แต่ความคิดที่แตกต่างนี้ต้องอยู่ภายใต้ความร่วมมือของเครือข่ายที่สมาชิกยอมรับกัน หากไม่แล้วความแตกต่างที่มีอยู่จะนำไปสู่ความแตกแยกและแตกหักในที่สุด

2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน(Common Vision) วิสัยทัศน์ร่วมเป็นการมองเห็นภาพจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม การรับรู้เข้าใจถึงทิศทางทิศทางเดียวกัน และการมีเป้าหมายที่จะไปด้วยกันจะช่วยทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวที่พลังเกิดเอกภาพและช่วยบรรเทาความขัดแย้ง

อันเกิดจากมุมมองที่แตกต่างลงไปได้ ในทางตรงกันข้าม เมื่อใดเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ส่วนตัวขัดแย้งกับวิสัยทัศน์ หรือเป้าหมายของเครือข่าย พฤติกรรมการปฏิบัติของสมาชิกก็จะเริ่มแตกต่างจากสิ่งที่สมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน ดังนั้น แม้ว่าวิสัยทัศน์ร่วมกันเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลาในการสร้างให้เกิดขึ้น แต่ก็จำเป็นต้องสร้างให้เกิดขึ้นให้ได้และสมาชิกของเครือข่ายก็ควรมีวิสัยทัศน์ย่อยส่วนตัวที่สอดคล้องไปด้วยกันกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แม้อาจไม่ได้ซ้อนทับอย่างสนิทแนบแน่นกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แต่อย่างน้อยก็ควรสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน

3. การเกิดผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual Interests Benefits) เครือข่ายเกิดจากที่สมาชิกแต่ละคนก็มีความต้องการของตัวเอง แต่ความต้องการเหล่านั้นไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้ หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ความจำกัดนี้ทำให้เกิดความร่วมมือกันบนพื้นฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากเพียงพอจะดึงดูดให้รวมเป็นเครือข่าย ดังนั้น การร่วมเป็นเครือข่ายจึงต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ที่มีร่วมกัน ซึ่งผลประโยชน์ในที่นี้อาจจะครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและผลประโยชน์ที่ไม่ใช่ตัวเงินด้วย อาทิ เกียรติยศ ชื่อเสียง การยอมรับ โอกาสในความก้าวหน้า ความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ

4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (All Stakeholders Participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย นับเป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมทุกฝ่ายในเครือข่าย (All Stakeholders in Network) ย่อมเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็ง ดังนั้น สถานะของสมาชิกในเครือข่าย จึงควรเป็นไปในลักษณะของความเท่าเทียมกัน (Equal Status) ในฐานะของหุ้นส่วน (Partner) ของเครือข่ายเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (Horizontal Relationship) ที่เท่าเทียมกันแทนความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (Vertical Relationship) หมายความว่า หากการร่วมตัวเป็นเครือข่ายเกิดขึ้นระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐก็ต้องวางสถานะของตนเองเทียบเท่ากับประชาชน ในฐานะของสมาชิกเครือข่าย มิใช่การวางตัวเป็นเจ้านายเหนือประชาชนอย่างใดก็ตาม แม้สิ่งนี้จะยากในการปฏิบัติในหลาย ๆ กรณี เพราะต้องอาศัยการเปลี่ยนกรอบความคิดของสมาชิกในเครือข่ายและการสร้างบริบทแวดล้อมอื่น ๆ เข้ามาประกอบด้วย แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องกระทำ หากต้องการสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็ง

5. การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary Relationship) องค์ประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่องก็คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็ต้องเสริมสร้างซึ่งกันและกัน โดยที่จุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ผลตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายมากกว่าการไม่สร้างเครือข่าย แต่ต่างคนต่างอยู่ ตัวอย่างเช่น นักวิชาการที่เข้าใจสภาพท้องถิ่นเข้าไปทำการวินิจฉัยร่วมกับประชาชนในท้องถิ่นก็จะ

ช่วยให้เกิดการสังสรรค์ความรู้ของท้องถิ่นอย่างเป็นระบบอันเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ในขณะที่ประชาชนในท้องถิ่นก็ให้ข้อมูลและความร่วมมือในการศึกษาวิจัยหรือการที่มูลนิธิขององค์กรธุรกิจช่วยสนับสนุนด้านเงินแก่องค์กรและประชาชน ขณะเดียวกัน ความสำเร็จของประชาชนก็สร้างชื่อเสียงแก่องค์กรธุรกิจนั้นด้วย

6. การพึ่งพิงอิงร่วมกัน (Interdependence) เนื่องจากธรรมชาติมีความจำคักของสมาชิกในเครือข่ายด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายจึงไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ด้วยตัวเอง การจะทำให้เป้าหมายร่วมสำเร็จได้นั้น สมาชิกต่างจำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย เพื่อให้เกิดการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน การจะทำให้สมาชิกหรือหุ้นส่วนของเครือข่ายยึดโยงกันให้แน่นหนาจำเป็นต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละคนรู้สึกว่าเขาหรือหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งออกไป จะทำให้เครือข่ายล่มลงไปได้ การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคนจำเป็นต้องต่อการดำรงอยู่ของเครือข่าย ซึ่งการพึ่งพิงอิงร่วมกันนี้ จะส่งผลทำให้สมาชิกต้องมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ

7. การปฏิสัมพันธ์ซึ่งแลกเปลี่ยน (Interaction) หากสมาชิกในเครือข่ายไม่มีการปฏิสัมพันธ์กันแล้ว ก็ไม่ต่างอะไร เครือข่ายความร่วมมือกันอย่างแท้จริง หากจะเปรียบเทียบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ก็เหมือนกับการเอาก้อนหินมาบดจนเป็นเนื้อเดียวกันแล้วเอาใส่ลงในโถ เพราะก้อนหินแต่ละก้อนของมันก็ยังอยู่ของมัน โดยอิสระมิได้ข้องเกี่ยวกับก้อนหินอื่น ไม่เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ดังนั้น สมาชิกในเครือข่ายจะต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียนหรือการพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนา ร่วมกัน เป็นต้น ซึ่งผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วย โดยปฏิสัมพันธ์นี้จะเป็นลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งแลกเปลี่ยนระหว่างกัน Reciprocal Exchange) มิใช่ปฏิสัมพันธ์ฝ่ายเดียว (Unilateral Exchange) ยิ่งสมาชิกมีการปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใดจะยิ่งเกิดความผูกพันภายในระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น ช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงในระดับที่แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น (Highly Integrated) นอกจากนี้การปฏิสัมพันธ์ยังช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น อันจะช่วยให้เครือข่ายเข้มแข็งยิ่งขึ้น

วงจรชีวิตของเครือข่าย

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2537 : 48 - 57) ได้อธิบายวงจรชีวิตของเครือข่ายว่าเครือข่ายสามารถเปรียบเทียบกับสิ่งมีชีวิต ดังนั้นจึงสามารถที่จะใช้กรอบความคิดเรื่องวงจรชีวิต(Life Cycle) เข้ามาพิจารณารากการมองเครือข่ายเป็นเสมือนสิ่งมีชีวิต (Living Organism) ก็คือ การมองว่าธรรมชาติของเครือข่ายจะต้องมีการเจริญเติบโตอยู่เสมอ ต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีความเปลี่ยนแปลงไป และต้องมีการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของเครือข่ายในลักษณะเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิต

เมื่อใดที่เครือข่ายหยุดการเจริญเติบโต เครือข่ายก็กำลังเสื่อมถอยไปสู่การสิ้นสุด ดังนั้น กรอบความคิดเรื่องวงจรชีวิตของเครือข่าย (Network Life Cycle) จะช่วยให้เข้าใจธรรมชาติของเครือข่ายในแต่ละช่วงเวลาและยังใช้เป็นเครื่องมือที่จะช่วยในการวางแผนด้วย เพราะจะสามารถช่วยให้เลือกใช้กลยุทธ์และมาตรการการปฏิบัติงานที่เหมาะสมได้

ฐานคติของวงจรเครือข่าย

เมื่อก้าวถึงวงจรชีวิตของเครือข่าย เรามีฐานคติเบื้องต้น (Assumptions) ดังนี้

1. การเจริญเติบโตของเครือข่ายจะเป็นไปตามลำดับขั้น โดยผ่านทั้ง 4 ระยะ คือ ระยะก่อตัว ระยะขยายตัว ระยะรุ่งเรือง และระยะถดถอย แต่จะมีเพียงบางเครือข่ายที่สามารถก้าวไปสู่ระยะที่ 5 คือระยะฟื้นตัว
2. อาจมีบางเครือข่ายที่ไม่สามารถพัฒนาไปได้ครบทั้ง 4 ระยะ เช่น อาจจะหยุดเพียงที่ระยะก่อตัว หรืออาจจะเกิดปัญหาในระยะขยายตัวจนต้องปิดเครือข่ายไป เป็นต้น
3. ระยะเวลาที่แต่ละเครือข่ายใช้ในการพัฒนาจากวงจรชีวิตระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่งย่อมแตกต่างกันออกไปตามประเภทและองค์ประกอบของแต่ละเครือข่าย บางเครือข่ายอาจใช้ระยะเวลาเพียงไม่กี่เดือน ขณะที่บางเครือข่ายอาจใช้เวลาหลายปี
4. การเจริญเติบโตของเครือข่ายแต่ละระยะ พิจารณาจากเกณฑ์ทั้งเชิงปริมาณ (Quantitative Criteria) และเกณฑ์เชิงคุณภาพ (Qualitative Criteria)
5. แต่ละช่วงของวงจรชีวิตต่างก็ต้องการยุทธศาสตร์การทำงานที่แตกต่างกัน เราไม่สามารถใช้กลยุทธ์แบบสำเร็จรูปกลยุทธ์เดียวกับทุกช่วงได้ ในทำนองเดียวกัน ที่เราไม่สามารถใช้กลยุทธ์เดียวกับเครือข่ายต่างประเภทได้

สำหรับประเด็นที่ใช้เพื่อพิจารณาลักษณะของเครือข่ายในแต่ละช่วงวงจรชีวิต อาจพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. ระยะก่อตัว ช่วงนี้เป็นระยะเริ่มต้นของเครือข่าย เริ่มจากการมีแกนนำเป็นผู้ริเริ่มเครือข่าย ซึ่งแกนนำอาจเป็นไปได้ทั้งปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคล อาจเป็นคนที่้องถิ่นหรือผู้บริหารสถาบันการศึกษา นักวิชาการหน่วยงานภาครัฐ ฯลฯ แกนนำเหล่านี้จะกำหนดประเด็น (Issue) บางเรื่อง ที่ตนเองสนใจอยากเข้าไปมีส่วนจัดการ อาทิ ประเด็นการเอาเปรียบโดยพ่อค้าคนกลาง ประเด็นมลภาวะในเขตเมือง ประเด็นความเสื่อมโทรมของป่าไม้ เป็นต้น แกนนำเหล่านี้จะเป็นผู้จุดประกายให้คนอื่นๆ เริ่มรับรู้ปัญหาพร้อมกันจนเกิดความตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องรวมตัวกันเป็นเครือข่าย แต่สมาชิกก็ยังมีจำนวนน้อยอยู่และจำกัดเฉพาะคนเพียงบางกลุ่มหรือบางพื้นที่ วัตถุประสงค์ของเครือข่ายอาจจะยังไม่ชัดเจนนักในช่วงระยะนี้ ระบบบริหารภายในเครือข่ายก็มีลักษณะที่ไม่เป็นทางการ อีกทั้งคนภายนอกเครือข่ายส่วนใหญ่ก็ยังไม่รู้จักเครือข่าย เพราะข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเครือข่าย

ยังไม่กระจายตัวออกไปในวงกว้าง จึงเป็นที่รู้จักเพียงในวงแคบเฉพาะกลุ่มเท่านั้น ซึ่งยังต้องใช้เวลาอีกพอสมควรกว่าสังคมจะเริ่มรับรู้ หากไม่มีการประชาสัมพันธ์ที่ดีเพื่อขยายความคิดออกไปแล้ว การขยายกลุ่มของเครือข่ายจะเป็นเงินทุนจากสมาชิกเอง การระดมทุนมีความจำกัด เพราะเครือข่ายยังไม่กว้างขวาง ดังนั้น จึงอาจมีบางเครือข่ายที่ปิดตัวลงไปในช่วงนั้น เพราะไม่สามารถก่อรูปได้สำเร็จ

2. ระยะขยายตัว เครือข่ายที่สามารถระดมตัวให้ผ่านระยะแรกเข้าสู่ระยะที่สองได้ ก็จะผ่านเข้าสู่ระยะขยายตัว โดยแนวคิดเกี่ยวกับการดำเนินการของเครือข่ายเริ่มชัดเจนขึ้น เป้าหมายและรูปแบบการทำงานที่ชัดเจนช่วยดึงดูดให้คนที่สนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายเพิ่มขึ้น ส่งผลให้เครือข่ายเกิดการขยายตัวในเชิงปริมาณ แนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจนยังส่งผลให้เครือข่ายดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ สมาชิกรู้สึกว่าคุณเองได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเครือข่ายๆ ได้ประโยชน์โดยตรงที่เป็นรูปธรรม ทำให้สมาชิกเกิดการผูกพัน(Commit) ตัวกับเครือข่าย

การมีปริมาณสมาชิกเพิ่มจำนวนขึ้น ประกอบกับการมีกิจกรรมจำนวนมากที่ต้องดำเนินการ เป็นปัจจัยที่ทำให้เครือข่ายเริ่มมีการจัดระบบและพัฒนาคุณภาพภายใน โดยมีการจัดสรรหน้าที่ระหว่างสมาชิกของเครือข่าย มีการจัดโครงสร้างการทำงานอย่างชัดเจน มีการกำหนดผู้นำของเครือข่ายอย่างเป็นทางการ เริ่มมีการวางแผนขยายเครือข่ายอย่างเป็นระบบ การระดมทุน เปลี่ยนจากการระดมทุนภายใน เป็นการระดมทุนจากภายนอก เนื่องจากชื่อเสียงของเครือข่ายเริ่มเป็นที่รู้จักของสังคม สังคมเริ่มรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรมเครือข่าย รับรู้ถึงวัตถุประสงค์ และประโยชน์ของเครือข่าย ทำให้ระดมทุนจากภายนอกกระทำได้ง่าย นอกจากนี้การขอความร่วมมือหรือการประสานงานกับหน่วยงานอื่นก็กระทำได้ง่ายขึ้น เนื่องจากเหตุผลดังกล่าว ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เครือข่ายพัฒนาสู่ระยะต่อไป อยู่ที่ภาวะผู้นำ ความเป็นประโยชน์และความต่อเนื่องของกิจกรรม ตลอดจนการจัดระบบบริการภายใน หากผู้นำสามารถรวมใจสมาชิกเครือข่ายและผลักดันให้เกิดการร่วมใจกันตามเป้าหมาย เครือข่ายก็มีโอกาสประสบความสำเร็จสูง นอกจากนี้การดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์แก่สมาชิกอย่างต่อเนื่องก็จะทำให้สมาชิกเกิดการมีส่วนร่วมและผูกพันกับเครือข่ายมากขึ้น ประการสุดท้ายคือ การจัดระบบเครือข่ายที่ดีจะช่วยลดความสับสนวุ่นวายในการดำเนินงานและช่วยสนับสนุนให้เกิดการดำเนินงานเป็นไปอย่างคล่องตัวและมีประสิทธิภาพด้วย

3. ระยะรุ่งเรือง อาจแบ่งได้ 3 ช่วงย่อยๆ ได้แก่ ระยะรุ่งเรืองช่วงต้น ระยะรุ่งเรืองเสถียร ระยะรุ่งเรืองช่วงถดถอย โดยระยะเวลาในแต่ละช่วงจะมากขึ้นน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการเครือข่าย บางเครือข่ายอาจอยู่ในระยะรุ่งเรืองช่วงต้นยาวนานหลายปี ขณะที่บางเครือข่ายอาจอยู่ในช่วงนี้เพียงไม่กี่ปีแล้วเข้าสู่ระยะถดถอยอย่างรวดเร็วก็ได้ ระยะรุ่งเรืองช่วงต้น ผลสืบเนื่องจากระยะขยายตัวที่มีการจัดระบบบริหารภายในเครือข่ายลงตัว เกิดการพัฒนาบางอย่างสม่าเสมอ

กิจกรรมเครือข่ายยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่องและสังคมส่วนใหญ่รู้จักเครือข่าย ทำให้การเพิ่มขึ้นของจำนวนสมาชิกยังคงมีอยู่เรื่อยๆ แต่เป็นการเพิ่มในอัตราที่ลดลง (Increase With Decreasing Rate) เนื่องจากคนส่วนใหญ่ได้รู้จักเครือข่ายแล้ว คนที่สนใจในเป้าหมายและรูปแบบการทำงานของเครือข่ายก็ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกจนเกือบหมด การเพิ่มขึ้นของจำนวนสมาชิกจึงเริ่มอืดตัว นอกจากนี้ยังอาจมีการจัดตั้งเครือข่ายแบบเดียวกันขึ้นมา เกิดการลอกเลียนแบบ เพราะเห็นตัวอย่างความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากความยั่งยืนของเครือข่ายในช่วงนี้ ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการ หากเครือข่ายมีบริหารที่ดีก็มีแนวโน้มที่ระยะรุ่งเรืองช่วงต้นจะต่อเนื่องยาวนาน เนื่องจากปริมาณสมาชิกเครือข่ายที่มีจำนวนมาก ทำให้จำเป็นต้องมีระบบสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ เพื่อเชื่อมโยงสมาชิกเข้าหากัน สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

ระยะรุ่งเรืองในช่วงเสถียร ในระยะนี้อัตราการเพิ่มของสมาชิกแทบจะเป็นศูนย์ ไม่มีการเพิ่มของสมาชิก เพราะคนส่วนใหญ่ที่สนใจได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายหมดแล้ว กิจกรรมส่วนใหญ่ที่ดำเนินการก็มักจะเป็นกิจกรรมเดิมๆ ที่ได้เคยทำมาก่อนภายใต้กรอบวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้จึงไม่เกิดการคิดค้นกิจกรรมรูปแบบที่แปลกใหม่ไปจากเดิม ส่งผลให้สมาชิกเริ่มเข้าร่วมกิจกรรมน้อยลง เพราะสมาชิกส่วนใหญ่ได้เคยร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นหมดแล้ว อีกทั้งสมาชิกบางส่วนก็ได้รับการตอบสนองความต้องการจากเครือข่ายแล้ว เมื่อผลประโยชน์ส่วนตัวได้บรรลุเรียบร้อยแล้ว ทำให้ไม่เกิดแรงจูงใจที่จะมีส่วนร่วมสนับสนุนเครือข่ายต่อไป ซึ่งจะนำไปสู่ระยะรุ่งเรืองช่วงถดถอย ระยะรุ่งเรืองช่วงถดถอย ในระยะนี้สมาชิกเริ่มถดถอยห่างออกไปจากเครือข่าย ซึ่งบางส่วนก็เกิดจากการที่เป้าหมายส่วนตัวได้บรรลุผลแล้ว จึงรู้สึกว่าจะไม่จำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายอีกต่อไป อัตราการเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายเริ่มน้อยลง สมาชิกมีสถานะเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายเพียงในทางนิตินัยแต่ในทางพฤตินัยแล้ว สมาชิกเริ่มไม่มีส่วนร่วม ระดับความผูกพันกับเครือข่ายก็เริ่มลดลง จำนวนสมาชิกจึงเริ่มลดลงตามไปด้วย ส่งผลทำให้การดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายไม่ค่อยบรรลุผล กิจกรรมขาดความต่อเนื่อง เมื่อกิจกรรมไม่ต่อเนื่องก็ส่งผลให้เงินสนับสนุนจากภายนอกเริ่มลดลง

4. ระยะถดถอย ความถดถอยของเครือข่ายส่วนหนึ่งเกิดจากการที่เป้าหมายของเครือข่ายได้บรรลุผลแล้วทำให้การเตรียมตัวสลายเครือข่าย แต่อีกส่วนหนึ่งก็เกิดจากการที่เครือข่ายไม่มีพลังเพียงพอที่จะดึงดูดสมาชิกให้อยู่ร่วมต่อไปได้ ความถดถอยของเครือข่ายจึงเห็นได้ชัดเจนจากการที่จำนวนสมาชิกลดลงอย่างต่อเนื่อง สมาชิกที่เหลืออยู่ก็ไม่ค่อยตื่นตัว (Active) ในการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมกับเครือข่าย ส่งผลทำให้เงินสนับสนุนการทำงานทั้งจากภายในและภายนอกเครือข่ายลดลง กิจกรรมของเครือข่ายก็เริ่มลดน้อยลง จนอาจถึงขนาดที่ไม่มีกิจกรรมเลย นอกจากนี้ยังอาจเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสมาชิกทำให้สั่นคลอนความเข้มแข็งของเครือข่ายซึ่งจะนำไปสู่การแตกแยกและการสิ้นสุดของเครือข่ายได้

5. ระยะฟื้นตัว การพยายามรื้อฟื้นเครือข่ายหลังจากการที่เข้าสู่ระยะถดถอยแล้วอาจพอกระทำได้ แต่กระนั้นการฟื้นตัวกระทำได้ค่อนข้างยากมาก เพราะสมาชิกเครือข่ายต้องกระจัดกระจายออกไปและต่างไม่สนใจจะร่วมมือกับเครือข่ายอีก หลังจากที่ได้รับการตอบสนองความต้องการเรียบร้อยแล้ว แนวทางการฟื้นเครือข่ายขึ้นใหม่ ควรเริ่มด้วยการทบทวนวัตถุประสงค์และการกำหนดเป้าหมายของเครือข่ายใหม่ เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวร่วมพันธมิตรกลุ่มใหม่ๆ นอกจากสมาชิกเดิมที่เคยมีอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอนี้ของผู้เขียนก็คือ ไม่ควรปล่อยให้เครือข่ายก้าวมาจนถึงจุดนี้ แต่พยายามปรับปรุงแก้ไขตั้งแต่เครือข่ายเข้าสู่ระยะรุ่งเรืองช่วงเสถียร

ทฤษฎีเกี่ยวกับเครือข่าย

เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยที่กลุ่มจะมีขอบเขตที่รู้จักกันว่า ใครเป็นสมาชิก ไม่ใช่สมาชิก มีความเป็นรูปธรรมมองเห็นได้ มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขต การเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่ายอาจมองเห็นและมองไม่เห็นรูปธรรมก็ได้ สาระของการเชื่อมโยงระหว่างกันจะช่วยให้อ้างอิงรูปธรรมของเครือข่ายมี 3 ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน เครือข่ายไม่มีโครงสร้างตายตัวแน่นอน อาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างคน/กลุ่มองค์กร ให้ต่อเนื่อง แต่ในเครือข่ายไม่มีใครบังคับใครทำอะไรได้ แต่ละคน กลุ่มองค์กรก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอๆ กัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนมากกว่ากลุ่ม องค์กรมากนัก (กรมพัฒนาชุมชน. ออนไลน์ : 2548)

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันและกันของบุคคลต่างๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสังคมนั้น เป็นความสัมพันธ์ในทุกๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคมมีต่อกัน ทั้งด้านระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน เครือญาติ การเมือง และอื่นๆ ส่วนพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นได้แก่ การไปมาหาสู่ การเยี่ยมเยียน การปรึกษาหารือ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งๆ จึงเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ ขณะเดียวกันบุคคลนั้นๆ เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งสามารถส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วยเช่นกัน

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลมีต่อกันและกันภายใต้เครือข่าย เมื่อเริ่มจากบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางก็จะขยายกว้างออกไปหลายปริมาตร ตามขั้นตอนของวงจรชีวิต สถานภาพและบทบาทของบุคคลนั้น จนเกิดปัญหาขึ้นว่าเมื่อจะทำการศึกษาคือเครือข่ายสังคมจะมีวิธีใดบ้างที่จะช่วยระบุขอบเขตของเครือข่ายสังคมได้

กรมพัฒนาชุมชน (ออนไลน์ : 2548) เสนอเป็นแนวคิดในการศึกษาเครือข่ายว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมก่อให้เกิดเครือข่ายรวมและเครือข่ายย่อย ซึ่งเครือข่ายย่อยก็คือความสัมพันธ์ส่วนหนึ่ง

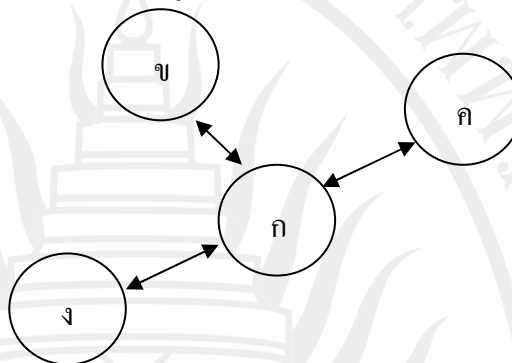
ในหลายๆ ส่วนของเครือข่ายรวม โดยที่เครือข่ายนั้นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักเกณฑ์เดียวกับเครือข่ายรวม หลักเกณฑ์นี้อาจตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ เครือญาติ การเมือง หรือระบบย่อยอื่นๆ ของสังคม เครือข่ายร่วมเปรียบเสมือนสังคมใหญ่ และเครือข่ายย่อยเปรียบเสมือนระบบสังคมย่อย ในการศึกษาเครือข่าย เราอาจศึกษาเครือข่ายย่อยได้ นอกจากนั้นบาร์นส์ยังได้เสนอเกี่ยวกับเครือข่ายตรงและเครือข่ายอ้อม โดยให้ความหมายเครือข่ายตรงว่า หมายถึง การติดต่อโดยตรงของบุคคลที่มีต่อบุคคลอื่นๆ ได้แก่ ครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และผู้ร่วมงาน ซึ่งบุคคลเหล่านี้มักมีการติดต่อกันสม่ำเสมอ ส่วนเครือข่ายอ้อมนั้นบาร์นส์ หมายถึง การเกี่ยวข้องติดต่อของบุคคลที่มีต่อผู้อื่นทางอ้อม โดยที่บุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางอาจไม่รู้จักบุคคลนั้น โดยตรง แต่สามารถติดต่อผ่านสมาชิกที่อยู่ในเครือข่ายตรงของตนได้ แนวความคิดของบาร์นส์ ช่วยให้เห็น เส้นโยงใยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลได้ชัดเจนว่า มีการติดต่อกันอย่างไร ผ่านใคร แต่ไม่เห็นความแน่นแฟ้นของความสัมพันธ์ดังกล่าว เพราะคนที่มีการติดต่อกันโดยตรงอาจไม่ใช่คนที่อยู่ใกล้ชีวิตสนิทสนมก็ได้

ในการศึกษาเครือข่ายของบุคคลต้องเริ่มที่บุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลาง แต่ต้องกำหนดลงไปว่าเครือข่ายที่ตนจะศึกษานั้น มีขอบเขตมากน้อยเพียงใด พร้อมกับต้องตั้งข้อสังเกตของประเภทของบุคคลว่าเครือข่ายที่ตนศึกษานั้นมีขอบเขตมากน้อยเพียงใด พร้อมทั้งต้องตั้งข้อสังเกตประเภทของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ซึ่งบุคคลตรงจุดศูนย์กลางมีความสัมพันธ์ด้วย โดยอาศัยระยะห่างทางสังคม (Social Distance) เป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ควรประกอบด้วยปริมาตรที่สำคัญอย่างน้อย 3 ปริมาตร คือ ปริมาตรแรก ควรประกอบไปด้วยบุคคลที่ใกล้ชิดกับบุคคลศูนย์กลางมากที่สุด อันได้แก่ ญาติ พี่น้อง เพื่อนฝูง ซึ่งเรียกได้ว่า เครือข่ายใกล้ชิด (Intimate Network) ปริมาตรที่สอง ได้แก่ เครือข่ายรอง (Effective Network) ซึ่งประกอบไปด้วยบุคคลต่างๆ ที่บุคคลศูนย์กลางรู้จักคุ้นเคยน้อยกว่ากลุ่มแรก และปริมาตรที่สาม ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่บุคคลศูนย์กลางไม่รู้จักโดยตรงแต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วยถ้าต้องการ โดยผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่ง เรียกว่า เครือข่ายขยาย (Extended Network) การแบ่งปริมาตรของเครือข่ายบุคคลซึ่งเสนอโดยโบเชวงนี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการใช้ระดับความผูกพันและภาระหน้าที่ที่มีต่อกันและกันเป็นหลักแนวคิดที่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์พื้นฐานของพฤติกรรมบุคคลภายใต้ความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันได้ และทำให้ทราบถึงความแน่นแฟ้นของความสัมพันธ์ทั้งที่มีอยู่ระหว่างบุคคลศูนย์กลางกับคนในปริมาตรต่างๆ อย่างไรก็ตามแนวความคิดนี้ยังทำให้เห็นภาพของการติดต่อได้ชัดเจนว่าคนในปริมาตรต่างๆ มีความสัมพันธ์ในลักษณะใด

ข้อดีของทั้งสองแนวความคิดดังกล่าว เมื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์โครงสร้างและการเข้าถึงเครือข่ายสังคม สามารถทำได้โดยการแบ่งปริมาตรของเครือข่ายออกเป็น 3 ระดับ ตามความคิดของโบเชวง แล้วศึกษาลักษณะการติดต่อระหว่างบุคคลที่อยู่ศูนย์กลางกับคนที่อยู่ในปริมาตรต่างๆ ว่าเป็นการใช้เครือข่ายทางตรงหรือทางอ้อม ถ้าเป็นทางอ้อมผ่านใครบ้าง ตามแนวคิดของบาร์นส์ และจะคู่ด้วยว่าบุคคลในเขตปริมาตรต่างๆ มีความสัมพันธ์กันหรือไม่ ลักษณะใด

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (ออนไลน์ : 2548) จำแนกรูปแบบของเครือข่ายความสัมพันธ์ 3 รูปแบบ คือ

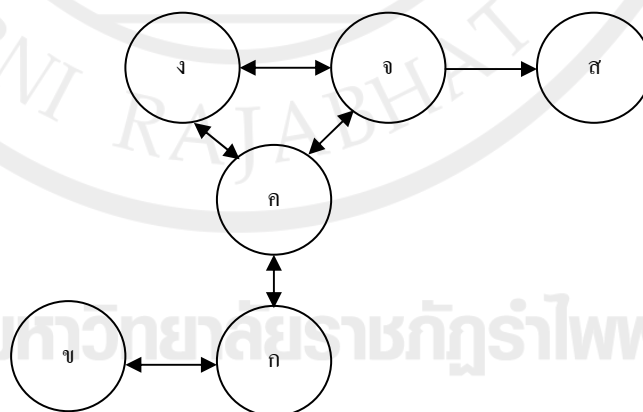
1. เครือข่ายคู่ (Dyad Network) คือเครือข่ายที่มีคนๆ หนึ่งเป็นศูนย์กลางคนอื่นๆ ต่างไม่มีความสัมพันธ์กัน มีความสัมพันธ์เฉพาะกับจุดที่อยู่ตรงกลางเท่านั้น ดังภาพประกอบ 4

ภาพประกอบ 4 เครือข่ายคู่

2. เครือข่ายแวดลอมระหว่างบุคคลและเพื่อนบ้าน เครือข่ายรูปแบบนี้จำแนกได้เป็น 2 ส่วน คือ เครือข่ายชั้นแรกกับเครือข่ายชั้นที่สอง นั่นคือแต่ละคนในเครือข่ายต่างก็มีเครือข่ายความสัมพันธ์ของตัวเองที่ถือว่าเป็นเครือข่ายชั้นที่สองของคนที่อยู่ตรงกลาง

3. เครือข่ายแวดลอมที่ขยายออกไป เครือข่ายแวดลอมที่คนๆ หนึ่งอาจขยายออกไปได้ไม่จำกัด ผลกระทบของเครือข่ายแต่ละส่วนที่มีต่อคนๆ หนึ่งอาจลดลงไปเรื่อยๆ ส่วนที่มีอิทธิพลต่อคนตรงกลางมากที่สุด ดังภาพประกอบ 4 สมมุติว่า (ก) กับ (ข) อยู่คนละหมู่บ้านกัน คนใน 2 หมู่บ้านนี้ไม่ค่อยถูกกันเท่าไร (ก) กับ (ข) เรียนหนังสือด้วยกันและเป็นเพื่อนรักกัน แต่ (ก) ก็เป็นเพื่อนกับ (ค) ส่วน (ค) เป็นเพื่อนกับ (ง) และ (จ) เป็นเพื่อนกันอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน ส่วน (ส) เป็นคนที่ (จ) ให้ความเคารพเชื่อถือ และ (ส) ก็ไม่ชอบคนในหมู่บ้านของ (ก) เช่นเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ลองคิดว่า (ก) จะรักษาความเป็นเพื่อนรักกับ (ข) ได้นานสักเท่าไร

ภาพประกอบ 5 เครือข่ายแวดลอมที่ขยายออกไป

ในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคมไม่เพียงแต่จะศึกษาการดำรงอยู่ของสายใยความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลเท่านั้น แต่จะเน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลที่ดำรงอยู่ในเครือข่ายสังคมว่าจะส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมซึ่งกันและกันอย่างไร ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยเรื่องรูปแบบมาอธิบายพฤติกรรมด้วย ได้แก่ ลักษณะทางด้านเนื้อหา และปริมาณของความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลภายในเครือข่าย ซึ่งเรื่องนี้ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (ออนไลน์ : 2548) เสนอลักษณะของความสัมพันธ์ที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมไว้ 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

1. ความเกี่ยวพันกันภายในเครือข่าย หมายถึง ความเกี่ยวข้องของบุคคลในเครือข่าย ซึ่งมีตั้งแต่ความเกี่ยวพันกันอย่างหลวมๆ ไปจนถึงความเกี่ยวพันกันอย่างเหนียวแน่นหรือเข้มข้น
2. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multistoried) หมายถึง จำนวนของบทบาทที่บุคคลมีในการติดต่อกัน ปกติบุคคลจะมีหลายบทบาทที่ต้องกระทำในชีวิตประจำวัน ในการมีแต่ละบทบาทเขาได้พบปะรู้จักกับบุคคลอื่นที่มีบทบาทอย่างหนึ่งและบางครั้งเขาก็ได้พบกับบุคคลเดิมนี้ในบทบาทอื่นอีก การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียวเรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว (Singer Strained) และการที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันหลายบทบาท เรียกว่าความสัมพันธ์เชิงซ้อน
3. ความเข้มแข็งหรือความอ่อนแอของความสัมพันธ์ (Strong or Weak Ties) ความเกี่ยวพันที่เข้มแข็งคือ ความผูกพันที่ต้องทุ่มเทเวลาให้กับความสัมพันธ์ มีความตั้งใจที่เกิดจากความรู้สึก มีความไว้วางใจกันและกัน และมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเกี่ยวพันที่อ่อนแอ คือ ความผูกพันที่บุคคลทุ่มเทตัวเองให้กับความสัมพันธ์นั้นน้อย เช่น คนที่เป็นเพียงคนรู้จัก

กรมพัฒนาชุมชน (ออนไลน์ : 2548) เสนอไว้นอกเหนือจากข้างต้นอีก 3 ประการ คือ

1. ความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานก่อนการแลกเปลี่ยน (Transactional Content) สิ่งที่น่าสนใจในการแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์ทางสังคม คือ สิ่งของและน้ำใจที่มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างคนสองคน ในการแสดงบทบาทแต่ละบทบาท และสิ่งที่แลกเปลี่ยนกันนี้ไม่เพียงขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานทางสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาทเท่านั้น หากยังขึ้นอยู่กับว่าบุคคลแสดงบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไรด้วย เพราะถึงแม้ว่าในแต่ละบทบาทจะมีบรรทัดฐานและความคาดหวังกำหนดว่าควรจะทำอะไรกันบ้างแต่ในทางปฏิบัติแล้วมิได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องแสดงให้เห็นว่าในความสัมพันธ์กันตามบทบาทหนึ่งคู่สัมพันธ์มีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง สิ่งแลกเปลี่ยนที่แสดงให้เห็นถึงเนื้อหาได้แก่ การทักทาย การสนทนา การเยี่ยมเยียน การช่วยเหลือ การงาน การให้บริการส่วนบุคคลและการช่วยเหลือทางการเงิน สิ่งเหล่านี้ไม่เพียงแต่ช่วยให้เข้าใจว่าบุคคลหนึ่งให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด แต่ยังช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับผลประโยชน์อะไรตอบแทนจากความสัมพันธ์ดังกล่าว

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะการแลกเปลี่ยน (Directional Flow) แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคน อาจมีลักษณะการให้และการรับที่สมดุลกัน หรือให้มากกว่ารับ

หรือรับมากกว่าให้ ลักษณะการให้และการรับเป็นเครื่องชี้อีกอันหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งอย่างไร หากมีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกัน ก็แสดงว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์นั้นมีอำนาจ เกียรติภูมิ ในระดับเท่าเทียมกัน แต่หากความสัมพันธ์ที่มีการให้และการรับไม่เท่าเทียมกันผู้ที่ให้มากกว่าย่อมมีอำนาจและเกียรติภูมิสูงกว่าผู้รับ เช่น ในระบบอุปถัมภ์ ลักษณะของการให้และการรับก็เป็นเครื่องชี้อย่างหนึ่งถึงคุณภาพของความสัมพันธ์นั้น

3. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ (Frequency and Duration of Relationship) หมายถึง จำนวนครั้งที่พบปะ หรือ ไปมาหาสู่กัน และระยะเวลาที่รู้จักกัน การได้พบปะกันบ่อยครั้ง และรู้จักกันเป็นเวลานานจะช่วยให้คนรู้สึกผูกพันกันมาก ระยะเวลาจึงเป็นเครื่องชี้ถึงคุณภาพที่ดีอีกตัวหนึ่ง เพราะจะช่วยให้รู้ว่า คนได้ทุ่มเทเวลาให้กับความสัมพันธ์มากน้อยเพียงใด

ทฤษฎีผู้กระทำการเครือข่าย (Actor Network Theory)

คำอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับเครือข่าย เริ่มซับซ้อนมากขึ้น เมื่อแนวความคิดทางสังคมวิทยา ไปผนวกเข้ากับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่ง เกริงส์คักดี เจริญวงศ์ศักดิ์ (ออนไลน์ : 2548) กล่าวว่า ถ้าต้องการเข้าใจเรื่องของกลไก อำนาจและกลไกการจัดระเบียบทางสังคมเราต้องค้นหาลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคนกับอุปกรณ์เครื่องมือ แม้ความรู้ก็เป็นผลผลิตทางสังคมที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างคนและอุปกรณ์ เครื่องมือที่ใช้ ทั้งนี้เป็นแนวคิดในทฤษฎีผู้กระทำการเครือข่าย ซึ่งกำหนดขอบความคิดช่วย วิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเทคโนโลยี ทฤษฎีนี้อธิบายว่า ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีไม่ได้ถูกชี้นำโดยสังคมหรือเทคโนโลยีไปทั้งหมด การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และที่ไม่ใช่มนุษย์ มนุษย์กับมนุษย์ และไม่ใช่มนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ล้วนเป็นผลมาจากทั้งสังคมและเทคโนโลยี ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำการมีเป้าหมาย เป้าหมายนี้เกี่ยวข้องกับ การโอนสื่อบางอย่างจากผู้กระทำการ A ไปยังผู้กระทำการ B ผู้กระทำการทั้งคู่ ถูกจารึกไว้ด้วยคุณสมบัติบางอย่างที่จะช่วยในการโอน แต่การจารึกดังกล่าวก็กำหนดวิธีการที่ผู้กระทำการได้รับอนุญาตให้กระทำต่อกัน ถ้าไม่ทำตามที่กำหนด ก็จะไม่มีการ โอนเกิดขึ้น ยกตัวอย่าง ผู้กระทำการฝ่ายหนึ่งคือ กระจกป้องกันน้ำฝนอีกฝ่ายหนึ่งคือคนถือคือน้ำฝนในกระจก เป้าหมายของปฏิสัมพันธ์คือ การโอน น้ำฝนจากกระจกไปยังปากคน ทั้งสองฝ่ายจะต้องทำบางอย่างที่จะช่วยให้การ โอนเกิดขึ้น เพื่อให้น้ำฝนออกจากกระจกเข้าไปในปากคนได้ งานที่ถูกกำหนดไว้ต้องเสร็จสมบูรณ์ นั่นคือ ต้องมีการเปิดกระจก ปากคนก็ต้องเปิด การเปิดปากของคนและการเปิดกระจกต้องทำก่อน เพื่อให้ น้ำฝนไหลจากกระจกเข้าปากของคนเพื่อการส่งผ่านน้ำฝนเข้าปากคนได้ดี ปฏิสัมพันธ์ที่สมบูรณ์ ต้องเกิดข้อกำหนดของผู้กระทำการแต่ละคนเป็นตัวบ่งการปฏิสัมพันธ์ที่สมบูรณ์ว่าทุกข้อกำหนด ต้องได้รับการยอมรับและถือปฏิบัติ จำไว้ว่าการกระทำที่กำหนดเป็นผลของสิ่งที่จารึกไว้ ต่อเป้าหมาย

ในกรณีตัวอย่าง คือ การกำหนดตำแหน่งของการมีฝาผนังเปิดบนกระป๋อง ตำแหน่งของการเปิดกระป๋อง ขนาดและจำนวนกระป๋อง และเนื่องจากกระป๋องถูกสร้างขึ้นมาจากคน สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวก็ถูกจารึกไว้โดยคน เพื่อจารึกกระป๋อง นักออกแบบก็ต้องสร้างความคิดของปฏิสัมพันธ์ในฝันและผู้ใช้กระป๋องในฝัน

เครือข่ายถูกสร้างขึ้นผ่านการส่งต่อสื่อระหว่างผู้กระทำกรหลายคน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายเบื้องต้นยังผู้กระทำกรเข้ามาเกี่ยวข้องมากเท่าไร เครือข่ายก็ยิ่งซับซ้อนมากขึ้นเท่านั้น เนื่องจากการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การนำผู้กระทำกรใหม่ๆ เข้ามาในเครือข่ายจะมีผลกระทบต่อผู้กระทำกรอื่นๆ ในเครือข่ายนั้น ลองนึกถึงการเพิ่มแก้ว เข้ามาในเครือข่ายคนกับโซดา ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกรที่มีอยู่เดิมก็จะเปลี่ยนไป ถ้าเราต้องการเข้าใจเรื่องของกลไกอำนาจและกลไกการจัดระเบียบไม่ต้องเริ่มจากสิ่งที่เราต้องการอธิบาย ตัวอย่างเช่น เป็นความคิดที่ดีที่ไม่มองว่า มีระบบสังคมมหภาคอยู่ด้านหนึ่ง และชิ้นส่วนเล็กๆ น้อยๆ แยกออกมาเป็นสังคมระดับจุลภาค เพราะถ้าทำอย่างนั้นเรากำลังปิดคำถามที่น่าสนใจเกี่ยวกับกำเนิดของอำนาจและการจัดระเบียบแทนที่จะทำอย่างนั้น เราควรเริ่มที่พื้นสะอาดๆ เราอาจเริ่มที่ปฏิสัมพันธ์และสันนิษฐานว่า ปฏิสัมพันธ์คือทุกอย่างที่มีอยู่ตรงนั้น แล้วเราอาจถามว่าปฏิสัมพันธ์บางอย่างประสบความสำเร็จในการเกิดและผลิตซ้ำตัวเองได้อย่างไร มันผ่านพื้นแรงต้านทานและดูเหมือนจะกลายเป็นสังคมใหญ่ได้อย่างไร มันคล้ายจะส่งผลถึงอำนาจดังกล่าว ชื่อเสียง ขนาด ขอบเขต หรือการจัดระเบียบกับสิ่งที่เรารู้คุ้นเคย

เครือข่ายไม่ใช่ประกอบด้วยคนเท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยเครื่องจักร สัตว์ ข้อความ เงิน อาคาร และอุปกรณ์เครื่องมืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง มีข้ออภิปรายว่า การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งทางสังคมไม่ใช่มีแต่คน แต่มันรวมไปถึงอุปกรณ์เครื่องมือด้วย และยังคงกล่าวไปอีกว่า เราจะไม่มีสังคมถ้าไม่มี ความหลากหลายของเครือข่ายสังคม งานของนักสังคมวิทยา ก็คือการแยกแยะลักษณะเฉพาะของ ความแตกต่างหลากหลายของเครือข่ายเหล่านี้ และสำรวจว่ามันเป็นอย่างไร เมื่อความแตกต่าง หลากหลายดังกล่าว เข้ามาสร้างแบบแผนเพื่อให้เกิดผลในลักษณะ ทำให้เกิดการจัดระเบียบองค์กร ความไม่เท่าเทียมกันและอำนาจ ในทฤษฎีนี้อธิบายว่า ถ้ามนุษย์สร้างเครือข่ายทางสังคม ก็ไม่ใช่ เพราะมนุษย์มีการติดต่อสัมพันธ์กับมนุษย์คนอื่นๆ แต่เป็นเพราะมนุษย์มีการติดต่อสัมพันธ์กับมนุษย์ และอุปกรณ์เครื่องมือบางอย่างไม่มีที่สิ้นสุดด้วย และมนุษย์เองก็มีความรู้สึกชอบ ไม่ชอบอุปกรณ์ เครื่องมือบางอย่าง จึงถูกมนุษย์ชอบมากกว่าสิ่งอื่นในการนำมาสร้างเครือข่ายสังคมของสิ่งที่แตกต่างกัน เครื่องจักร สถาปัตยกรรม เครื่องนุ่งห่ม ตำรา ทั้งหมดมีส่วนร่วมสนับสนุนรูปแบบทางสังคม และถ้าอุปกรณ์ เครื่องมือเหล่านี้ขาดหายไป ผู้คนก็จะเรียกร้องถามหาระเบียบสังคม นักทฤษฎีผู้กระทำกรเครือข่าย กล่าวไว้ว่า ระเบียบสังคมเป็นผลที่เกิดจากวิธีการของความแตกต่างหลากหลาย

แพทย์แผนไทย

การนวดแผนไทยนับเป็นภูมิปัญญาอันล้ำค่าของคนไทยที่มีประวัติศาสตร์ และเรื่องราว สืบทอดกันมาช้านาน (สถาบันแพทย์แผนไทย. ออนไลน์ : 2542) ดังจะเห็นได้ว่าการนวดมีจุดเริ่มต้น มาจากการช่วยเหลือกันเองภายในครอบครัว เช่น สามีสช่วยนวดให้ภรรยา ภรรยาช่วยนวดให้สามี ลูกหลานนวดให้พ่อแม่ หรือ ปู่ย่า ตายาย มีการใช้วิธีต่างๆ เช่น สอก เข่า และเท้า นวดให้กัน หรือ นวดด้วยตนเอง มีการพัฒนาการใช้อุปกรณ์ในการนวดเพื่อช่วยให้ใช้น้ำหนักได้มากขึ้น เช่น นมสาวไม้กดท้อง จากการนวดช่วยเหลือตนเองภายในครอบครัวจนเกิดความชำนาญและมั่นใจ จึงได้มีการนวดช่วยเหลือความเจ็บป่วยของเพื่อนบ้าน จนได้รับความนิยมและเชื่อถือจากการมารับ บริการจนเกิดอาชีพหมอนวดในที่สุด จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการนวดที่เก่าแก่ที่สุด คือ ศิลาจารึกสมัยสุโขทัยที่ขุดพบที่ป่ามะม่วง ตรงกับสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นรูปการรักษา โดยการนวด ยุคสมัยกรุงศรีอยุธยารัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การแพทย์ไทยเจริญรุ่งเรืองมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนวดไทย จนมีปรากฏในทำเนียบศักดิ์นา ข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือน ที่ตราขึ้นในปี 1998 มีการแบ่งกรมหมอนวดเป็นฝ่าย ขวา-ซ้าย เป็นกรมฯที่ค่อนข้างใหญ่ มีหน้าที่ ความรับผิดชอบมากและต้องใช้หมอนวดมากกว่ากรมอื่นๆ หลักฐานจากจดหมายเหตุของ ราชทูต ลา ลูแบร์ ประเทศฝรั่งเศส ได้บันทึกเรื่องหมอนวดในแผ่นดินสยามว่า “ในกรุงสยามนั้นถ้าใครป่วย ก็จะมีคนทำเส้นสายยึดโดยให้ผู้ชำนาญในทางนี้ขึ้นไปนวดร่างกายของคนไข้ แล้วใช้เท้าเหยียบ กล่าว ว่าหญิงมีครรภ์มักให้เด็กเหยียบ เพื่อให้บุตรคลอดง่าย ไม่ต้องเจ็บปวดมาก” ต่อมาในสมัยพระบรม ไตรโลกนาถ ในกฎหมายตราสามดวง “นาพลเรือน” กล่าวถึงการแบ่งส่วนราชการให้กรมหมอนวด จำแนกตำแหน่งเป็น หลวง ขุน หมื่น พัน และมีศักดิ์นาเช่นเดียวกับข้าราชการสมัยนั้น

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ การแพทย์แผนไทยได้สืบทอดรูปแบบต่อจากสมัยอยุธยา แต่เอกสารและวิชาความรู้บางส่วนได้สาปสูญไป เนื่องจากภาวะสงครามทั้งถูกจับไปเป็นเชลย อีกส่วนหนึ่งด้วย แต่อย่างไรก็ตามหมอกกลางบ้านและหมอพระที่อยู่ตามหัวเมืองยังมีอีกเป็นจำนวนมาก จึงง่ายต่อการระดมวิชาความรู้ ในชั้นหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดให้ ปั้นรูปฤๅษีคัตตน ซึ่งเป็นรูปหล่อด้วยสังกะสีผสมดีบุก เพิ่มเติมจนครบ 80 ท่า และจารึกสรรพวิชา การนวดไทยลงบนแผ่นหินอ่อน 60 ภาพแสดงถึงจุดนวดอย่างละเอียดระดับบนผนังศาลาราย และบนเสารภายในวัดโพธิ์ ต่อมารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากหลักฐานการแบ่ง ส่วนราชการยังคงมีหมอนวดเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา และทรงโปรดให้หมอยาและหมอนวดถวาย การรักษาความเจ็บป่วยยามทรงประชวร แม้เสด็จประพาสแห่งใดจะต้องมีหมอดูยาการนวดทุกครั้ง ได้ชำระตำราการนวดไทยและเรียกตำราแพทย์หลวงหรือแพทย์ในพระราชสำนัก ครั้นเมื่อการแพทย์ แผนตะวันตกเข้ามาในสังคมไทยการนวดจึงหมดบทบาทจากราชสำนักในสมัยพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนหมอนวดแบบชาวบ้านยังคงใช้การนวดแบบดั้งเดิมที่ได้รับการเรียนรู้ สืบทอดจากบรรพบุรุษ

การนวดแบบราชสำนัก หมายถึง การนวดเพื่อถวายกษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงของราชสำนัก การนวดแบบราชสำนักพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้เรียนอย่างประณีตถี่ถ้วน และการสอนมีขั้นตอน จรรยาบรรณยาทของการนวด การนวดต้องสุภาพมาก ใช้อวัยวะได้น้อย และต้องตรงตามจุด จึงกล่าวได้ว่าการฝึกมือและการนวดมีเอกลักษณ์เฉพาะ

การนวดแบบเชลยศักดิ์ หมายถึง การนวดแบบสามัญชน มีการสืบทอดฝึกฝนแบบแผน การนวดตามวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเหมาะมากสำหรับชาวบ้านจะนวดกันเอง ใช้สองมือและอวัยวะส่วนอื่นโดยไม่ต้องใช้ยา ในปัจจุบันจึงเป็นที่รู้จักและแพร่หลายในสังคมไทยการนวดไม่ใช่เพื่อรักษาความเจ็บป่วยเท่านั้น แต่มีค่าต่อสุขภาพ เป็นกระบวนการดูแลสุขภาพและรักษาโรค โดยอาศัยการสัมผัสอย่างมีหลักการ ระหว่างผู้ให้การรักษา (หมอนวด) และผู้รับการรักษา (ผู้ป่วย) การนวดจะส่งผลโดยตรงต่อร่างกายและจิตใจ คือตั้งแต่ทำให้เกิดการไหลเวียนของเลือดลม กล้ามเนื้อผ่อนคลาย รักษาอาการปวดเมื่อยตามร่างกาย อาการฟกช้ำ แคล็ด ชัดขอก จนกระทั่งสามารถช่วยให้สุขภาพดี จิตใจสดชื่น กระปรี้กระเปร่า จิตใจผ่อนคลายได้อย่างดี การนวดทุกรูปแบบ จะมีส่วนสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ส่งเสริมความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและสังคมอีกทางหนึ่งในสังคมไทยสมัยก่อน การถ่ายทอดวิชาการนวดไทยยังไม่มีการสอนอย่างถูกระเบียบแบบแผน เป็นการถ่ายทอดตามสายบรรพบุรุษหรือตระกูลเดียวกัน ผู้เป็นอาจารย์จะพิจารณาว่ามีหน่วยก้านเหมาะสมที่จะถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ หรืออาจเป็นผู้ค้นเคยและอยากเรียนวิชามาฝากตัวเป็นศิษย์ โดยจะมีวิธีไหว้ครูและครอบวิชาหมอนวดให้ วิธีการเรียนการสอนมีลักษณะแบบตัวต่อตัว เริ่มเรียนจากการฝึกฝนกำลังนิ้ว ตั้งแต่ขยำก้อนขี้ผึ้ง ดินน้ำมันหรือดินเหนียว จนมีกำลังนิ้วและมือแข็งแรงมากขึ้น จากนั้นจะสอนเรื่องจุดนวดเส้นประตู่ ฯลฯ และเริ่มฝึกปฏิบัติหัดนวดครูและติดตามครูเพื่อรับรู้ประสบการณ์และวิธีการนวด และจับส้นจากครูให้ได้มากที่สุด การเรียนรู้ต้องใช้ความอดุสาหะอย่างมากในการฝึกปรือ จึงจะสามารถรับวิชาการนวดไทยได้อย่างถูกต้องและแม่นยำ

การนวดหรือหัตถเวชเป็นการรักษาโรควิธีหนึ่ง ซึ่งมีผลทางการรักษาโรคบางโรคได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะโรคที่ไม่สามารถบำบัดได้ด้วยยาหรือยากิน การนวดจึงมีบทบาทสำคัญอย่างหนึ่งในการรักษาโรค

การนวดเป็นทั้งศาสตร์และศิลปะที่มีมาช้านาน การนวดได้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย มีแผ่นดินอยุธยาไปจนถึงรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หมอนวดที่มีชื่อเสียงมากในยุคนั้นได้แก่ “หมอนอินทเวทดา” ซึ่งเป็นหมอนวดในราชสำนักและยังมีหมอนวดร่วมสมัยอีกหลายท่าน หมอนอินทเวทดา ได้ถ่ายทอดวิชาการนวดทั้งหัตถเวชและบุตรีชาย คือ หมอชิต เดชพันธ์ ซึ่งต่อมาได้ถ่ายทอดให้กับศิษย์หลายท่านและในจำนวนนั้นมี อาจารย์ณรงค์ศักดิ์ บุญรัตนศิริคุณ ซึ่งเป็นศิษย์เอกรวมอยู่ด้วย และต่อมาเป็นอาจารย์อยู่ที่ อารุเวทวิทยาลัย (ชีวก โภมารภักดิ์) โดยการเชิญของศาสตราจารย์นายแพทย์

อวย เกตุสิงห์ ท่านจึงได้ถ่ายทอดวิชาการนวดแบบราชสำนักนี้ให้แก่นักศึกษาของอายุรเวทวิทยาลัยฯ ทุกคน เพื่อเป็นผู้สืบทอดวิชาการนวดไทยสายราชสำนัก มิให้เสื่อมสูญไป นับได้ว่าอาจารย์ณรงค์ศักดิ์ บุญรัตนหิรัญ ได้เป็นผู้อนุรักษ์ศาสตร์และศิลปะแขนงนี้ผู้หนึ่ง ทำให้ดำรงอยู่คู่ชาติบ้านเมืองสืบต่อมา จนถึงปัจจุบัน ซึ่งแม้ว่าอาจารย์ณรงค์ศักดิ์ บุญรัตนหิรัญ จะไม่สามารถถ่ายทอดความรู้ในการนวด ได้ทั้งหมด เนื่องจากระยะเวลาในการเรียนการสอนมีจำกัด ในขณะที่การเรียนการสอนเรื่องนวด จะต้องอาศัย การปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่องยาวนานเพื่อให้เกิดความชำนาญ แต่ก็สามารถช่วยให้มีการนวดมาใช้ในการบำบัดรักษาโรคที่เหมาะสมและไม่ร้ายแรง ให้หายหรือระงับการทุกข์ทรมานของผู้ป่วยจำนวนหนึ่ง การนวดจึงเป็นวิทยาทานอันสูงส่งที่ควรอนุรักษ์และเทิดทูนไว้เป็นสมบัติ คู่บ้านคู่เมืองสืบไป (หัสยา สำเร็จยัง. 2551 : 28)

ในปัจจุบันการแพทย์แผนไทยได้รับการยอมรับและขยายผลการปฏิบัติไปอย่างกว้างขวาง มิใช่เฉพาะในประเทศเท่านั้น ต่างชาติได้ให้ความสนใจกับการแพทย์แผนไทย ซึ่งเป็นการดูแลรักษาแบบองค์รวม ทั้งระบบเป็นอย่างมาก ตำรับยาแผนไทยใช้สมุนไพรเป็นส่วนใหญ่ ไม่ได้ใช้สารเคมีสังเคราะห์แบบแพทย์ปัจจุบัน แต่ละตำรับยาจะประกอบด้วยสมุนไพรหลายชนิด ทั้งตัวออกฤทธิ์หลัก ตัวที่ออกฤทธิ์รอง ตัวนำฤทธิ์ ตัวเสริมฤทธิ์ ฯลฯ ทำให้บำบัดโรคได้แบบองค์รวม แม้กระทั่งการบำบัดทางกายภาพ เช่น การนวด การบำบัด ด้วยกลิ่นก็รวมอยู่ในการแพทย์แผนไทยเช่นกัน เมื่อได้รับความนิยมนและเป็นที่น่าสนใจมากในสิ่งดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาของชาติ เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาติ ดังนั้นจึงต้องหาทางที่อนุรักษ์ ฟื้นฟูส่งเสริมและคุ้มครองสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาเหล่านั้นไว้

ภูมิปัญญาทางการแพทย์แผนไทย หมายความว่า พื้นที่ความรู้ของความสามารถเกี่ยวกับทางการแพทย์แผนไทย ได้แก่กระบวนการทางการแพทย์เกี่ยวกับการตรวจ วินิจฉัย บำบัด รักษาหรือป้องกัน หรือส่งเสริมและฟื้นฟู สุขภาพของมนุษย์หรือสัตว์ การผดุงครรภ์ การนวดไทย และให้หมายถึง การเตรียมการผลิตยาและการประดิษฐ์ อุปกรณ์ เครื่องมือการแพทย์ ทั้งนี้ โดยองค์ความรู้หรือตำราที่ได้ถ่ายทอดและพัฒนาสืบต่อกันมา ซึ่งภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ประกอบด้วย ตำรับยาแผนไทยของชาติ หรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ

1. ตำรับยาแผนไทยทั่วไป หรือ ตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไป
2. ตำรับยาแผนไทยส่วนบุคคล หรือ ตำราการแพทย์แผนไทยส่วนบุคคล
3. สารสำคัญของ พรบ.ดังกล่าว ประกอบด้วย 7 หมวด ดังนี้
  - 3.1 หมวดที่ 1 คณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย กำหนดให้มีคณะกรรมการ
  - 3.2 หมวดที่ 2 การคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
    - 3.2.1 กำหนดสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่จะได้รับการคุ้มครอง

3.2.2 กำหนดให้มีการรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยทั่วราชอาณาจักร
 3.2.3 กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขในการขอยกทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญา
 การแพทย์พื้นเมือง

3.3 หมวดที่ 3 การคุ้มครองสมุนไพร

3.3.1 กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย
 หรือส่งออกสมุนไพรควบคุมหรือจำหน่าย หรือแปรรูปสมุนไพรควบคุม เพื่อการค้า

3.3.2 กำหนดให้มีการจัดทำแผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพร

3.3.3 กำหนดเขตพื้นที่คุ้มครองสมุนไพร

3.4 หมวดที่ 4 การอุทธรณ์

การอุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยของคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริม
 ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยหรือรัฐมนตรีแล้วแต่กรณี

3.5 หมวดที่ 5 พนักงานเจ้าหน้าที่

กำหนดอำนาจหน้าที่และการปฏิบัติหน้าที่ของพนักงานตาม พรบ.

3.6 หมวดที่ 6 กองทุนภูมิปัญญา การแพทย์แผนไทย

ทุนหมุนเวียนสำหรับใช้จ่ายเกี่ยวกับการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครอง
 และส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

3.7 หมวดที่ 7 หากำหนดโทษ

บทกำหนดโทษกรณีที่ไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดใน พรบ.

อย่างไรก็ตามกฎหมายฉบับนี้จะเป็นรั้วได้หรือไม่ นั่น ต้องมีกลไกและขั้นตอนการดำเนินงาน
 ทางกฎหมายอีกหลายอย่าง คือ ต้องมีกฎหมายลำดับรองว่าด้วยเรื่องต่างๆ ที่จะออกมาเป็นแนวปฏิบัติ
 สำหรับการดำเนินการให้ความคุ้มครอง ส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพรให้เป็นไป
 ตามที่กำหนด โดยจะมีคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แบบไทย ซึ่งเป็น
 กลุ่มบุคคลทั้งภาครัฐและเอกชนมา ทำหน้าที่วางนโยบาย กำหนดกฎเกณฑ์ ระเบียบและแนวทาง
 ปฏิบัติต่างๆ เพื่อให้การคุ้มครองและส่งเสริมในภูมิปัญญา การแพทย์แผนไทยและสมุนไพร สมดัง
 เจตนารมณ์ของกฎหมายฉบับนี้และจะทำให้มี “รั้ว” ที่เข้มแข็งสามารถปรับปรุง คุณค่าภูมิปัญญาไทย
 และทรัพยากรชีวภาพของชาติไทยให้ยั่งยืนได้ตลอดไป (กัลยาณี พรหมสุภา. ออนไลน์ : 2554)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยต่างประเทศ

บิทเนอร์ และเทอร์ทราท (Bitner and Tertralt. 1990 : 188) ได้วิจัยเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิด
 ความพึงพอใจและความไม่พึงพอใจในปฏิสัมพันธ์ของการบริการ โดยการสัมภาษณ์ผู้บริโภคร้าน

375 คน ที่ใช้บริการจากสายการบิน โรงแรมและภัตตาคาร เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจ และความไม่พึงพอใจในการรับบริการจากองค์กรเหล่านี้ พบว่า ผู้บริโภครวมกลุ่มได้ระบุถึงเหตุการณ์สำคัญทั้งหมด 700 เหตุการณ์ ซึ่งสามารถนำมาแยกประเภทและจัดกลุ่มเป็นกลุ่มใหญ่ๆ 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) การตอบสนองของพนักงานต่อความล้มเหลวในการให้บริการ เช่น การตอบสนองต่อการบริการที่ล่าช้าอย่างไม่มีเหตุผลหรือความล้มเหลวอื่นๆ 2) การตอบสนองของพนักงานต่อความต้องการพิเศษของผู้บริโภคหรือความผิดพลาดของผู้บริโภค 3) การปฏิบัติของพนักงาน เช่น ความเอาใจใส่กับผู้บริโภค

บาร์สกี และลาบาร์ก (Barsky and Labagh. 1992 : 210) ได้ศึกษากลยุทธ์ความพึงพอใจสำหรับลูกค้า (A Strategy for Customer Satisfaction) พบว่า ระดับความพึงพอใจเกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์หรือประสบการณ์การบริการที่ได้รับเกี่ยวกับคุณค่าหรือความสำคัญที่ลูกค้ามีต่อผลิตภัณฑ์ หรือการบริการนั้นสมทบกับความคาดหวังของลูกค้าว่าสินค้าควรมีคุณภาพแค่ไหน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ 2 ประเภท คือ ความคาดหวังของลูกค้า และคุณลักษณะ (คุณภาพ) ของสินค้า

เฟอร์เรล และกลิค (Ferrel and Glick. 1993 : 196) ได้ศึกษาผลของการนวดหลัง คอ ไหล่ และขา ในผู้ป่วยมะเร็งเพศชายที่มีการเจ็บปวด จำนวน 9 ราย อายุระหว่าง 23 – 77 ปี โดยใช้เวลานวด 30 นาที เปรียบเทียบผลก่อนและหลังการทดลอง พบว่า ผู้ป่วยมะเร็งมีระดับความเจ็บปวด และระดับความกังวล ตลอดจนค่าสังเกตทางสรีรวิทยา ได้แก่ อัตราการเต้นของหัวใจ อัตราการหายใจ และความดันโลหิตลดลง ผู้วิจัยจึงได้เสนอแนะให้ใช้การนวดเพื่อเป็นกิจกรรมพยาบาลในการลดความเจ็บปวด และความวิตกกังวลในผู้ป่วยมะเร็งต่อไป

สเตเฟนสัน และ ทาวาโกลิ (Stephenson and Tavakoli. 2000 : 251) ได้ศึกษาผลของการนวดฝ่าเท้าต่อการลดความเจ็บปวดและความวิตกกังวลในผู้ป่วยมะเร็งเต้านม และมะเร็งปอด จำนวน 23 ราย ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงที่มีอายุเท่ากับหรือมากกว่า 65 ปี ทั้งหมดเป็นทั้งกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม ทำการวัดก่อนและหลังการทดลอง โดยเว้นระยะระหว่างการได้รับการนวดและไม่ได้รับการนวดฝ่าเท้าเป็นเวลา 2 วัน และการนวดฝ่าเท้า ใช้เวลา 20 นาที พบว่า สามารถลดความวิตกกังวลของผู้ป่วยมะเร็งลง และหนึ่งในสามของผู้ป่วย มีระดับความเจ็บปวดลดลง ผู้ทำการศึกษาเห็นว่าสามารถนำไปใช้ได้ง่าย เพราะกระทำที่ใดก็ได้ ไม่ต้องใช้อุปกรณ์ใดๆ ไม่มีการรुकกล้ามเนื้อเยื่อร่างกาย และทำให้ผู้ป่วยไม่รู้สึกลำบาก

งานวิจัยในประเทศ

จิระศักดิ์ จันทะขันธ์ (2542 : 35) ได้ศึกษาการส่งเสริม และพัฒนาการแพทย์แผนไทย ในชุมชน พบว่า สามารถส่งเสริมให้ประชาชนใช้บริการการแพทย์แผนไทยได้มากยิ่งขึ้น คิดเป็นจำนวน 2,465 ราย โดยให้บริการผู้ที่มีการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 39.20 ให้บริการด้วยการอบสมุนไพร คิดเป็นร้อยละ 43.40 ซึ่งเป็นวิธีการให้บริการมากที่สุด นอกจากนี้ผลการรักษาด้วยวิธีการแพทย์แผนไทย เพื่อทำให้อาการเจ็บป่วยดีขึ้น คิดเป็นร้อยละ 51.60 ประชาชน

ส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการส่งเสริมให้มีบริการทางการแพทย์แผนไทย สามารถลดค่าใช้จ่ายได้ คิดเป็นร้อยละ 44.40 – 77.80 เมื่อเปรียบเทียบกับการรักษาด้วยระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน

สุชาวดี สุทธิคะเนิง (2542 : 1) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อผู้บริโภคชาวไทยในการเลือกใช้บริการนวดแผนโบราณในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุ 31-40 ปี มีสถานภาพสมรสแล้วและมีอาชีพเป็นพนักงานเอกชน การศึกษาระดับปริญญาตรี มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนๆ ละ 5,000 – 10,000 บาท ส่วนปัจจัยผสมทางการตลาดที่มีอิทธิพลต่อผู้บริโภคตามความสำคัญคือ ปัจจัยด้านบุคคลและการบริการ เครื่องมือ สถานที่ ภาพพจน์ ราคาและการส่งเสริมการตลาด นอกจากนี้ปัญหาส่วนประสมทางการตลาดของธุรกิจ ที่ผู้บริโภคส่วนใหญ่ พบจากการใช้บริการนวดแผนโบราณเรียงตามลำดับที่พบ คือ ปัญหาด้านบุคคลและการบริการ เครื่องมือ สถานที่ การส่งเสริมการตลาดและภาพพจน์ นอกจากนี้ปัญหาอื่นๆ ได้แก่ ภาวะเศรษฐกิจที่ถดถอย และส่วนใหญ่สังคมไทยไม่นิยมไปใช้บริการนวดแผนโบราณ เพราะทำให้เสียภาพพจน์

สถาบันแพทย์แผนไทย (ออนไลน์ : 2544) ได้วิจัยเรื่องการศึกษาภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านไทย : กรณีศึกษา พ่อใหญ่เพื่อ ขันการ พบว่า พ่อใหญ่เพื่อ ขันการ ได้ใช้ในการบำบัดโรค โดยเฉพาะอาการทางระบบกล้ามเนื้อ เช่น อัมพาต เคลื่อนไหวไม่ได้ในบางอวัยวะ กล้ามเนื้อลีบ เป็นต้น ซึ่งผู้ป่วยที่มารับการบำบัดจะมีอาการมาก่อนและมักจะได้รับการรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันมาก่อนแล้ว การวิจัยนี้ใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลดังกล่าว และนำมาวิเคราะห์เทียบเคียงกับกายวิภาคศาสตร์ของการแพทย์ในปัจจุบัน ได้ข้อสรุปว่าการนวดในแบบที่พ่อใหญ่เพื่อ ใช้นี้เป็นการนวดที่เป็นการใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น กด สะกด ปิดชั่วคราว เป็นต้น ลงไปบนเส้นเลือด เส้นเอ็น เส้นประสาท ซึ่งจะมีผลกระตุ้นให้เส้นดังกล่าว ทำงานได้ดีขึ้น และเป็นการจัดระเบียบให้เส้นดังกล่าวไม่ซ้อนทับกันเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการปิดกั้นการไหลเวียนของของเหลวในเส้นดังกล่าว ซึ่งน่าจะเป็นการอธิบายทางวิทยาศาสตร์ได้ในระดับหนึ่งกับการที่เมื่อเกิดอาการปวดเมื่อยในบริเวณหนึ่งแล้ว หมอนวดจึงกดนวดอีกบริเวณหนึ่ง และศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยการนวดไทย เพื่อพัฒนาองค์ความรู้สู่ระดับนานาชาติและสนับสนุนให้ประชาชนเกิดการพึ่งตนเอง พบว่า ขั้นตอนในการดำเนินการรักษาและติดตามผลผู้ป่วยตามลำดับดังนี้ การซักประวัติ การคัดกรองอาการเจ็บป่วย การวินิจฉัย การรักษา การประเมินผลการรักษา และการติดตามผลรักษาในกลุ่มผู้ประกอบอาชีพนวดส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง อายุระหว่าง 20-40 ปี สถานภาพสมรสคู่ ระดับการศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษา มีความรู้ทางภาษาอังกฤษร้อยละ 58.6 ประกอบอาชีพนวดเป็นหลักร้อยละ 83.8 ส่วนใหญ่เป็นการนวดเพื่อสุขภาพและได้รับวุฒิบัตรผ่านการอบรมจากหลักสูตรนวด ไม่มีใบประกอบโรคศิลปะ มีความประสงค์ที่จะสอบเพื่อขอใบประกอบโรคศิลปะกว่าร้อยละ 80 มีทัศนคติที่ดีต่อการนวดไทยร้อยละ 95.4 มีความรู้โครงสร้างและระบบการทำงานของร่างกาย สมุนไพรและการนวด ตลอดจนหลักวิชา

การแพทย์แผนไทย โรคและข้อห้ามในการนวด และมีความรู้ด้านตำแหน่งของเส้นและจุดต่างๆ บนร่างกาย ส่วนผลการศึกษาด้านปัญหาในการพัฒนานวดไทยนั้น คือ ขาดความต่อเนื่องในการพัฒนาองค์ความรู้ด้านการนวดแผนไทย มาตรฐานวิชาชีพนวดแผนไทยไม่ผ่านข้อกำหนดและกฎระเบียบของต่างประเทศ สภาพด้านลบของการนวดไทยทำให้การนวดไทยในอดีตมีการใช้ไม่ถูกต้อง

พัลลภ วานิช (2545 : 1) ได้ศึกษาพฤติกรรมผู้บริโภคที่เข้ามาใช้บริการนวดแผนไทย ในกระทรวงสาธารณสุข พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีพฤติกรรมเลือกใช้บริการนวดทั้งตัวมากที่สุด มีวัตถุประสงค์นวดเพื่อสุขภาพ และเลือกเข้ารับบริการในช่วงวันจันทร์ – ศุกร์ เวลา 09.00 – 12.00 น. ใช้เวลานวดต่อครั้งเท่ากับ 2 ชั่วโมง โดยตนเองจะเป็นผู้พิจารณาตัดสินใจเลือกใช้บริการนวดแผนไทย และพบว่าปัจจัยด้านประชากรศาสตร์ด้าน ระดับการศึกษา มีความสัมพันธ์กับ พฤติกรรมผู้บริโภคในทุกๆ ด้าน อันได้แก่ การเลือกรูปแบบการให้บริการ วัตถุประสงค์ที่มาใช้บริการ การใช้บริการเฉลี่ยต่อเดือน ระยะเวลาในการเข้ารับบริการนวด บุคคลที่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และเวลาที่สะดวกในการเข้ารับบริการนวดแผนไทย ผู้ตอบแบบสอบถามให้ความสำคัญกับปัจจัยส่วนประสมการตลาดสำหรับงานบริการทุกตัว ในเกณฑ์มาก ซึ่งปัจจัยทางด้าน “ผลิตภัณฑ์” ผู้ตอบแบบสอบถามให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก โดยให้ความสำคัญในเรื่องของการรักษาโรค บรรเทาอาการปวดเมื่อย สามารถผ่อนคลายความเครียดได้ อันดับรองลงมา ได้แก่ สภาพแวดล้อม บรรยากาศ กระบวนการนวดบุคลากร และสถานที่ให้บริการ ตามลำดับ

ยุพร ชมฉวี (2545 : 1) ได้ศึกษาการดูแลสุขภาพด้วยการนวดแผนไทย : กรณีศึกษาในชุมชนเขตเทศบาลเมืองเลย อำเภอเมือง จังหวัดเลย พบว่า มีลักษณะการนวด 2 ลักษณะ คือ การนวดเพื่อสุขภาพ และการนวดเพื่อรักษาโรค หลักการนวดหมอนวดแผนไทยจะใช้พื้นฐานการนวด คือ หมอนวดแผนไทยจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับสรีรวิทยาของร่างกาย มีการค้นหาสาเหตุการเจ็บป่วยหรือวินิจฉัยโรคเบื้องต้น เลือกรูปแบบการนวดที่เหมาะสมกับผู้ให้บริการนวด วิธีนวดใช้ท่า นวด 4 ท่า คือ ท่านอนหงายนอนตะแคง นอนคว่ำ และท่านั่ง ซึ่งจะสลับเปลี่ยนท่าต่างๆ ตามลำดับ เพื่อความสะดวกในการกดจุดนวด และเพื่อความสะดวกในการนวดแต่ละรูปแบบ เช่น การกด การคลึง การบิด และการทุบหรือการสับ เป็นต้น

ชวน อะโนศรี (2546 : 88) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลสุขภาพตนเองด้วยการนวดไทยกรณีศึกษา : บ้านสะอาดสมศรี หมู่ 9 ตำบลเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่าประชาชนในเขตพื้นที่ประสบปัญหาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อร้อยละ 19.2 และพฤติกรรมการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนพบบ่อยที่สุดเมื่อเกิดการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ได้แก่ การซื้อยาแก้ปวดมารับประทานเอง (ร้อยละ 45.3) รองลงมาได้แก่ การพักผ่อนรออาการ (ร้อยละ 26.2) การใช้นวดไทย (ร้อยละ 9.5) ได้มีการวางแผนแบบมีส่วนร่วม ประชาชนต้องการแก้ไขปัญหาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ

อันเนื่องมาจากการใช้แรงงาน โดยใช้การนวดไทยแล้วจึงเข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยเริ่มจากการฝึกอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการนวดไทยและวิธีการป้องกันตนเองจากการปวดเมื่อยแก่ประชาชนผู้สนใจ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในระดับครอบครัว แล้วทำการประเมินผลภายหลังการฝึกอบรม

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง “องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี” ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพตามขั้นตอน ดังนี้

1. การกำหนดประชากร
2. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์ข้อมูล
5. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การกำหนดประชากร

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนวดแผนไทย โดยมีการนำสมุนไพรมานำมาใช้ในกิจกรรม จำนวน 14 คน แยกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. ผู้ประกอบการที่มีลูกจ้าง มีชื่อสถานประกอบการมีลูกจ้างตั้งแต่หนึ่งคนขึ้นไป
2. รับจ้างนวดตามบ้านผู้ใช้บริการ ติดต่อลูกค้าจากทางโทรศัพท์เรียกให้ไปนวดที่บ้าน
3. บริการนวดในบ้านของตนเอง
4. แพทย์แผนไทยประจำอยู่ในโรงพยาบาลหรือหน่วยงานของรัฐ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้เป็นการใช้แบบสัมภาษณ์มีโครงสร้าง โดยใช้เครื่องมือ ดังนี้

1. สัมภาษณ์แบบเจาะลึก หมดนวดแผนไทย กลุ่มตัวอย่างใน 4 ประเภทเหล่านี้ได้แก่ผู้ประกอบการ รับจ้างนวดตามบ้านผู้ใช้บริการ บริการนวดในบ้านของตนเอง และแพทย์แผนไทยประจำอยู่ในโรงพยาบาลหรือหน่วยงานของรัฐ

2. ดำเนินการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สังเกต พร้อมบันทึกภาพ

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้สร้างขึ้นเอง มีขั้นตอนในการสร้างดังนี้

1. ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี จากหนังสือ ตำรา เอกสาร และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือ

2. สร้างเครื่องมือให้ครอบคลุมเรื่องที่จะศึกษา จากนั้นนำไปให้อาจารย์ที่ปรึกษาตรวจสอบ

3. สร้างเนื้อหาโดยภาพรวม แล้วนำมาปรับปรุงตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษานำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงตามคำแนะนำให้ผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน เพื่อตรวจสอบหาความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และใช้ดัชนี ความสอดคล้อง (Index of Congruence : IOC)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นแนวทางเชิงคุณภาพ จึงมีวิธีการดำเนินเก็บข้อมูลดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร วารสารทางวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่ได้จากเว็บไซต์ สมาคมแพทย์แผนไทย หอจดหมายเหตุ เอกสารสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์และตราด วิทยานิพนธ์ทั้งไทยและต่างประเทศ

2. ทำหนังสืออนุญาตจากมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ จากนั้นเริ่มลงมือเก็บข้อมูลภาคสนาม นัดแนะสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง และสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In depth Interview) กลุ่มเป้าหมาย โดยผู้วิจัยสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับกลุ่มตัวอย่างและการสัมภาษณ์ใช้การสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่างหลายครั้งจนกระทั่งได้ข้อมูลอิ่มตัว (Saturation) คือไม่มีข้อมูลใหม่เกิดขึ้นมาอีก ประเด็นต่างๆ ที่ศึกษามีข้อมูลครบถ้วนและความเชื่อมโยงของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีคำอธิบายเพียงพอแล้ว

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเกี่ยวกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นขนาดแผนไทย ได้แก่ ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์ วิธีการ ขั้นตอนการนวด วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา ต้นทุนในการลงทุนกิจการ ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดประคบ ปัญหาและอุปสรรคในการรักษาด้วยแพทย์แผนไทย

2. ผลลัพธ์ที่ได้จากการออกสัมภาษณ์ จะนำไปรวบรวม วิเคราะห์และอภิปรายในรูปแบบของการสัมภาษณ์

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการตามขั้นตอน โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) สำหรับวิเคราะห์ข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวกับคำถามปลายเปิด และจัดกลุ่มคำตอบที่คล้ายหรือเหมือนกัน แล้วนำเสนอให้อยู่ในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ และอภิปรายอยู่ในรูปแบบความเรียง

บทที่ 4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยเรื่อง “องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี” ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ตามขั้นตอนดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทของการแพทย์แผนไทยในประเทศไทยในปัจจุบัน

ประวัติแพทย์แผนไทยโบราณและแพทย์แผนไทยประยุกต์

เป็นความพยายามจะอธิบายภาวะต่างๆ ที่เกี่ยวกับสุขภาพ ทั้งสภาวะปกติ และสภาวะที่ผิดปกติ (เป็นโรค) โดยใช้ทฤษฎีความสมดุลของธาตุต่างๆ ในร่างกายเข้ามาอธิบาย ผสมผสานองค์ความรู้จากวัฒนธรรมอินเดีย พุทธศาสนา และองค์ความรู้ที่ถูกพัฒนาขึ้นเอง โดยครุการแพทย์แผนไทย คือ ชิวโกมารภักจ เป็นบุตรของนางสาละวดี นางนครโสภณิประจำเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ตำแหน่งนางนครโสภณิสมัยนั้น เป็นตำแหน่งที่มีเกียรติเพราะพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง นางสาละวดีตั้งครรภ์โดยบังเอิญ เมื่อคลอดบุตรชายออกมาจึงสั่งให้สาวใช้นำไปทิ้งที่กองขยะนอกเมือง เคราะห์ดีที่อภัยราชกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ไปพบเข้าขณะเสด็จออกไปนอกเมือง จึงทรงนำมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ชื่อ “ชิวโก” ตั้งขึ้นตามการกราบทูลตอบคำถามพระองค์ที่ตรัสถามว่า “เด็กยังมีชีวิตอยู่รึเปล่า” มหาเดเล็กกราบทูลว่า “ยังมีชีวิตอยู่” (ชิวโก) ส่วนคำว่า “โกมารภักจ” แปลว่า “กุมารที่ได้รับการเลี้ยงดู” หรือ “กุมารในราชสำนัก” อันหมายถึง “บุตรบุญธรรม” นั้นเอง เมื่อชิวโกโกมารภักจโตขึ้นถูกพวกเด็กๆ ในวังล้อเลียนว่า “เจ้าลูกไม่มีพ่อ” ด้วยความมานะจึงหนีพระบิดาเลี้ยงไปเรียนศิลปวิทยาที่เมืองตักศิลา เพื่อเอาชนะคำดูหมิ่นของพวกเด็กในวังให้ได้ วิชาที่ชิวโกเรียนคือวิชาแพทย์ เนื่องจากไม่มีค่าเล่าเรียนให้อาจารย์จึงอาสาอยู่รับใช้อาจารย์สารพัดแล้วแต่ท่านจะใช้อาศัยเป็นเด็กอ่อนนุ่มถ่อมตน มีความเคารพเชื่อฟังอาจารย์ จึงเป็นที่โปรดปรานของอาจารย์มาก มีศิลปวิทยาเท่าไร อาจารย์ก็ถ่ายทอดให้หมดโดยไม่ปิดบังอำพราง ชิวโกเรียนวิชาแพทย์อยู่ ๗ ปี จึงไปกราบลาอาจารย์กลับบ้าน อาจารย์ก็ได้ทดสอบความรู้โดยให้เข้าไปไปสำรวจดูว่าต้นไม้ว่าต้นไหนว่าทำยาไม่ได้ให้นำตัวอย่างกลับมาให้อาจารย์ดู ปรากฏว่าเขาเดินกลับมาตัวเปล่า เพราะต้นไม้ทุกต้นใช้ทำยาได้หมด อาจารย์บอกว่าเขาได้เรียนจบแล้วจึงอนุญาตให้เขากลับ หลังจากกลับมาถึงเมืองราชคฤห์แล้ว ชิวโกได้ถวายการรักษาพระอาการประชวรของพระเจ้าพิมพิสารหายขาดจาก “ภยันทลาพาธ” (โรคริดสีดวงทวาร) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหมอหลวงพร้อมทั้งได้รับพระราชทานสวนมะม่วงให้เป็นสมบัติอีกด้วย ต่อมาชิวโกได้ถวายสวนมะม่วงแห่งนี้ให้เป็นวัดที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ได้ถวายการรักษาแก่พระบรมศาสดา เมื่อคราวพระองค์ทรงประชวร และถวายตัวเป็นแพทย์ประจำพระองค์อีกด้วย

สำหรับประเทศไทยแล้ววิวัฒนาการของการนวดปรากฏในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ปี พ.ศ. 1998 มีการสถาปนาแพทยแผนไทย อย่างชัดเจน โดยมีปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ว่ามีการจัดตั้งกรมหมอนวด โดยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายขวาและฝ่ายซ้ายเจ้ากรมหมอนวดฝ่ายขวามีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงราโช เจ้ากรมหมอนวดฝ่ายซ้ายมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงรักษา หลักฐานเป็นเอกสารต่างชาติในสมัยพระนารายณ์มหาราช ปี พ.ศ. 2230 - 2231 มีการพรรณนาความตอนในหนังสือ ลาลูแบร์ว่า “ในกรุงสยามนั้นใครป่วยไข้ลง ก็จะทำให้เริ่มยืดเส้นยืดสาย โดยให้มีผู้ความชำนาญในทางนี้ ขึ้นไปแล้วใช้เท้าเหยียบ”

สำหรับ “บิดาแห่งแพทยแผนไทย” คือ นายพลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นับลำดับราชสกุลวงศ์เป็นองค์ที่ 28 สำเร็จนักเรียนนายเรือที่ประเทศอังกฤษ และ 11 พฤศจิกายน 2463 ได้รับพระบรมราชโองการฯ เลื่อนเป็นกรมหลวงมีพระนามตามพระสุพรรณบัฏว่า “กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์” (ตามราชกิจจานุเบกษาเล่ม 37 หน้า 292 วันที่ 11 พฤศจิกายน 2463) พระกรณียกิจของพระองค์เป็นคุณประโยชน์อย่างเอนกอนันต์นานับประการแก่กองทัพ เรือ จันทหารเรือทุกหมู่เหล่า นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันต่างก็ซาบซึ้งในพระกรุณาธิคุณอย่างมิรู้ลืม จึงพร้อมใจกันถวายสมัญญานามพระองค์ท่านว่า “พระบิดาของกองทัพเรือไทย”

นอกจากนี้พระองค์ทรงศึกษาวิชาแพทยแผนโบราณจากตำราไทย ทรงเขียนตำรายาลงในสมุดข่อยด้วยฝีพระหัตถ์ของพระองค์เอง โดยทรงค้นคว้าตรวจหาตามคัมภีร์เก่าที่เกือบจะสูญสิ้นแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2458 พระองค์ทรงตั้งชื่อตำราไทยสมุดข่อยเล่มนี้ว่า “พระคัมภีร์ อดิสาระวรรคโบราณกรรมและปัจจุบันะกรรม” มีเนื้อหาตำรายาโบราณกล่าวถึงการผสมยาแก้โรคต่างๆ เคยใช้ได้ผลดีมากแล้ว ทรงเป็นหมอยาไทย รักษาประชาชนโดยทั่วไปด้วยน้ำพระทัยโอบอ้อมอารี ในขณะที่พระองค์ท่านเสด็จออกประจําการชั่วคราว ช่วงระยะเวลาหนึ่งระหว่างปี พ.ศ. 2454 - 2466 จนได้รับพระสมัญญาอีกพระนามหนึ่งว่า “หมอพร” ได้กราบถวายบังคมลาราชการออกไปตากอากาศที่ชายทะเล หาดทรายรีปากน้ำ เมืองชุมพร หลังจากนั้นประชวรพระโรคหัดใหญ่ สิ้นพระชนม์เมื่อ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2466 “จึงนับได้ว่า พระองค์ท่านเป็นพระบิดาของแพทยแผนโบราณของไทย” (ยาสมุนไพรดอกทอคอม, ออนไลน์ : 2555)

ในปี พ.ศ. 2494 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน ทรงเสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ในครั้งนั้นได้ทรงปรารภว่าวัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งรวบรวมตำราแพทยแผนไทยอยู่แล้ว ทำไมไม่จัดให้มีโรงเรียนสอนการแพทยแผนไทยในวิชาเวชกรรม ผดุงครรภ์ หัตถเวช และเภสัชกรรม เพื่อเป็นวิทยาทานให้แก่ผู้สนใจต้องการศึกษา ทำให้คณะกรรมการวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พร้อมด้วยผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านการแพทยแผนไทยที่ยังหลงเหลืออยู่ ได้รับสนองพระราชปรารภและจัดทำหลักสูตร โรงเรียนแพทยแผนโบราณขึ้นในนาม “โรงเรียนแพทยแผนโบราณแห่งประเทศไทย”

ความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์แผนไทยและสมุนไพรแทบแยกกันไม่ออก ส่วนใหญ่มาจากพืชและมีสรรพคุณในการรักษามากมายมีแหล่งกระจายพันธุ์ ถิ่นที่อยู่แตกต่างกัน องค์ประกอบทางเคมี และสรรพคุณทางยาที่แตกต่างกัน

แพทย์แผนไทยประยุกต์

ส่วนแพทย์แผนไทยประยุกต์ คือ บุคลากรทางการแพทย์สาขาหนึ่ง เกิดขึ้นจากแนวคิดของนายแพทย์อวย เกตุสิงห์ ซึ่งต้องการพัฒนาและยกฐานะของการแพทย์แผนไทยโบราณให้มีความเป็นวิทยาศาสตร์และมีหลักวิชาการรองรับในการอธิบาย อาจกล่าวได้ว่า แพทย์แผนไทยประยุกต์เป็นบุคลากรการแพทย์สายพันธุ์ใหม่ของสังคมไทย ที่ครั้งหนึ่งขององค์ความรู้จะต้องร่ำเรียนตามหลักวิชาการทางการแพทย์แผนตะวันตก ผสมผสานกับคัมภีร์แพทย์แผนโบราณของไทยสามารถใช้เครื่องมือทางการแพทย์แผนปัจจุบันได้บางอย่าง (ตามที่ข้อกำหนดกำหนด 13 รายการ) สามารถวินิจฉัยตามหลักการแพทย์แผนปัจจุบัน เพียงแต่เมื่อถึงขั้นตอนในการรักษานั้น ต้องรักษาด้วยวิธีการการแพทย์แผนไทยอาทิการใช้ยาสมุนไพร นวด อบ ประคบ นอกจากนั้น ยังสามารถทำคลอดและให้การบำรุงแม่และทารก ตามแนวทางการแพทย์แผนไทยเพื่อส่งเสริมสุขภาพ ตามปกติแล้วแพทย์แผนไทยประยุกต์จะต้องสอบใบอนุญาตประกอบโรคศิลปะ สาขากาพย์แพทย์แผนไทยประยุกต์ โดยเฉพาะเสียก่อน จึงสามารถปฏิบัติงานในโรงพยาบาล หรือให้การรักษาแก่ผู้ป่วยได้

ประเภทการนวดแผนไทย

1. การนวดผ่อนคลาย เป็นการนวดที่ถูกสุขลักษณะตามแบบแผนไทยโบราณ ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อร่างกายและจิตใจ ทำให้เกิด การไหลเวียนของเลือดลม คลายกล้ามเนื้อที่ล้า รักษาอาการปวดเมื่อยตามร่างกาย คลายเครียด เคล็ดขัดยอก ช่วยให้ผู้สุขภาพ กระปรี้กระเปร่า จิตใจผ่อนคลาย

การนวดเป็นภูมิปัญญาของคนไทยที่สืบทอดกันมา การนวดที่ใช้อยู่โดยทั่วไป แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 การนวดแบบทั่วไป (แบบเชลยศักดิ์) หมายถึงการนวดแบบสามัญชน เหมาะมากสำหรับชาวบ้านนวดกันเอง ใช้สองมือและอวัยวะส่วนอื่น โดยไม่ต้องใช้ยา การนวดแบบเชลยศักดิ์เป็นการนวดบริเวณกล้ามเนื้อและข้อต่าง ๆ ของร่างกาย การนวดแบบเชลยศักดิ์ รู้จักกันทั่วไปว่า “จับเส้น” เพื่อให้เลือดลมเดินสะดวก ซึ่งตรงกับแพทย์แผนปัจจุบัน คือ การนวดเพื่อเพิ่มหรือส่งเสริมการไหลเวียนของเลือดและน้ำเหลือง นอกจากนี้ยังมีผลสะท้อนให้การทำงานของอวัยวะที่อยู่ห่างออกไปจากบริเวณนวด ซึ่งเดิมมีน้อยกลับเพิ่มขึ้นจนกลับสู่สภาวะปกติ ฉะนั้นข้อบ่งชี้ของการนวดจึงมีมากมาย เช่น รักษาหรือบรรเทาอาการเคล็ด ขัดยอก ชัน คอแข็งจากการตกหมอน รักษาอาการอาหารไม่ย่อย ท้องอืดเพื่อ ท้องผูก ปวดหลัง ปวดเอว ตะคริว ปวดศีรษะ นอนไม่หลับ อาการวิงเวียน ช่วยคลายความเครียดทางกายทางใจ และช่วยให้ข้อที่เคลื่อนกลับเข้าที่ได้

1.2 การนวดแบบราชสำนัก หมายถึงผู้นวดจะต้องเดินเข้าเข้าหาผู้ป่วยที่นอนอยู่บนพื้น เมื่ออยู่ห่างผู้ป่วยราว 2 ศอก จึงนั่งพับเพียบและคารวะขอภัยผู้ป่วย หลังจากนั้นหมอมจะคลำชีพจรที่ข้อมือ และหลังเท้าข้างเดียวกันเมื่อตรวจดูอาการของโรคแล้ว จึงเริ่มทำการนวดคล้ายแบบการนวดทั่วไป ต่างกันที่ตำแหน่งการวางมือ องศาที่แขนของผู้นวดทำกับตัวของผู้ป่วยและท่าทางของผู้นวด ซึ่งต้องกระทำอย่างสุภาพ ยิ่งการนวดแบบราชสำนักพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้เรียนอย่างประณีต ถี่ถ้วน การสอนมีการเน้นถึงจรรยาบรรณของการนวด การนวดต้องสุภาพมาก ใ้ช้รอยยิ้มได้น้อย การนวดแบบราชสำนักเป็นการนวดพื้นฐานต่าง ๆ เช่น พื้นฐานขา (แบ่งเป็นขาข้างนอกและขาข้างในในท่านอน) พื้นฐานหลัง พื้นฐานแขน พื้นฐานบ่า การนวดกล้ามเนื้อต้นคอ การนวดศีรษะ การนวดคลายกล้ามเนื้อหน้าท้อง

2. การประคบสมุนไพร คือการใช้สมุนไพรหลายอย่างมาห่อรวมกัน ส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่มีน้ำมันหอมระเหย โดยนำมาตั้งให้ร้อน ประคบบริเวณที่ปวดหรือเคล็ดขัดยอก ซึ่งน้ำมันหอมระเหยเมื่อถูกความร้อนจะระเหยออกมา ความร้อนจากลูกประคบจะช่วยกระตุ้นการไหลเวียนโลหิตให้ดีขึ้น และยังมีสาระสำคัญจากสมุนไพรบางชนิดที่ซึมเข้าทางผิวหนัง ช่วยรักษาอาการเคล็ด ขัด ยอก และลดปวดได้

3. การอบสมุนไพร เป็นวิธีการบำบัดรักษาและส่งเสริมสุขภาพตามหลักการของแพทย์แผนไทย คือ การต้มสมุนไพรหลายๆ ชนิดรวมกัน ประกอบด้วยสมุนไพรที่มีน้ำมันหอมระเหย และสมุนไพรรักษาตามอาการ นำมาต้มจนเดือด ใช้น้ำ น้ำมันหอมระเหย และสารระเหยต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในสมุนไพรจะออกมาสัมผัสถูกผิวหนังทำให้มีผลเฉพาะที่ และสูดดมเข้าไปกับลมหายใจ มีผลต่อระบบทางเดินหายใจและผลทั่วร่างกาย ดังนั้นผลการรักษาด้วยการอบสมุนไพรที่ซึมผ่านผิวหนังและเข้าไปกับลมหายใจซึ่งมีประโยชน์ต่อสุขภาพ คือ ช่วยเพิ่มการไหลเวียนของโลหิตให้ดีขึ้น คลายความตึงเครียด ช่วยชำระล้างและขับของเสียออกจากร่างกาย ช่วยผ่อนคลายกล้ามเนื้อและเส้นเอ็น ช่วยทำให้ระบบการหายใจดีขึ้น บรรเทาอาการโรคภูมิแพ้ ช่วยรักษาโรคผิวหนังชนิดไม่ร้ายแรง และไม่ติดเชื้อ บรรเทาอาการปวดบวม เหน็บชา และอาการลมพิษ เป็นการส่งเสริมสุขภาพ อาจใช้ร่วมกับการรักษาอื่นๆ ตามความเหมาะสม

4. การนวดฝ่าเท้า เป็นการปรับสมดุลในร่างกาย ช่วยทำให้ระบบการไหลเวียนไปยังอวัยวะต่างๆ ภายในร่างกายดีขึ้น ส่งผลให้มีการขับถ่ายของเสียออกจากเซลล์ ปรับสภาวะสมดุลของร่างกายทำให้สุขภาพโดยรวมดีขึ้น

5. การนวดจับเส้น การนวดเพื่อบำบัดอาการปวดเมื่อยเฉพาะจุด หรือตามข้อต่อ การยึดติดของพังผืดของร่างกายให้ทุเลา ผ่อนคลาย

6. การนวดน้ำมัน โดยใช้น้ำมันที่สกัดจากธรรมชาติที่บริสุทธิ์ เช่น โจโจบา อัลมอนด์ และกลิ่นหอมจากธรรมชาติ ช่วยให้สดชื่น ผ่อนคลาย และคลายเครียด ด้วยกลิ่นหอม เฉพาะทาง

ที่ใช้ในการบำบัดอาการให้เบาบางลง เช่น อาการนอนไม่หลับ อาการเครียด หดหู่ นอกจากนี้น้ำมันบริสุทธิ์ยังช่วยบำรุงผิว และกระชับรูปร่าง ทำให้กล้ามเนื้อไม่ หย่อนยาน สลายไขมันตามร่างกาย ความร้อนของน้ำมันที่เกิดจากการนวด จะซึมซาบ ลึกเข้าไปผิวหนังและกล้ามเนื้อ ช่วยให้รู้สึกเบาสบายตัว

สมุนไพรไทยที่นิยมใช้ในวงการนวด อบ ประคบ สมุนไพร

สมุนไพร ประคบ อบ อาบ นวด ในตำรายาโบราณ ที่หมอยาในตระกูลไทย ทั้งไทยน้อย (ไทยภาคกลาง) ไทยใหญ่ ไทยลาว ล้วนรู้จักกันดี เป็นความรู้ที่ถูกส่งต่อกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ ถึงสรรพคุณที่ช่วยในการ แก้อักเสบ ฟกช้ำ ปวดเมื่อย ได้ชะงัด สมุนไพรหลัก 5 ชนิดนั้นคือ

1. ขมิ้นชัน

ขมิ้นชันหรือขมิ้นอ้อย เป็นสมุนไพรที่มีแทบทุกตำรับของยาประคบ อบ อาบ นวด อย่างพื่อหอมแม่หอมทั้งหลายมักใช้ขมิ้นชันในการรักษาฝีภายนอก ฝีภายใน นอกจากนี้การศึกษาสมัยใหม่พบว่า ขมิ้นชันมีฤทธิ์แก้ปวด แก้อักเสบ ด้านอนุมูลอิสระ ด้านเนื้องอก ด้านมะเร็ง (มดลูก) ด้านเชื้อแบคทีเรียและเชื้อรา โดยผลของการทดสอบความเป็นพิษในขมิ้นชันนั้น ยังจัดได้ว่าขมิ้นชันอยู่ในกลุ่มสมุนไพรที่ไม่มีความเป็นพิษอีกด้วย

2. คนทีสอ

คนทีสอ หรือหม้อฮอสานเรียกว่า ผีเสื้อ นิยมใช้เป็นยาแก้ปวดหัว แก้วเวียน นอกจากนี้ คนทีสอยังเป็นคู่หูกับ บัวฮาชาว ใช้เป็นสมุนไพรหลักในยาประคบ อบ อาบ อย่าง พอก ที่บันทึกไว้ในตำรายาโบราณหลายเล่มใช้รักษาอาการปวดเมื่อยตึงตามตัว อัมพฤกษ์อัมพาต เส้นขาดเอ็นขาด เถาดานเหน็บชา แก้ม อากาศเจ็บปวดในเอ็นและผิวหนัง กระดูหัก ตกต้นไม้ ควายชน นอกจากนี้ คนทีสอ ยังช่วยทำให้เลือดลมผู้หญิงเป็นปกติ เช่น ประจำเดือนที่มาก มาน้อย ไม่มาเลย หรือภาวะก่อนมีประจำเดือน

3. เอ็นอ่อน คลายเส้น ยืดเอ็นสลาย

เอ็นอ่อนเป็นหนึ่งในตำรับยา "สามคูกลีเอ็น" ของตาส่วน ใช้เป็นยารักษากระดูกและเอ็น ในยาประคบ ยาอบ ยาอาบ ยาหย่า ยาน้ำมัน มักจะมีเอ็นอ่อนเป็นส่วนประกอบเสมอ "พ่อนู" หมอยาไทยใหญ่ท่านใช้เอ็นอ่อนในการรักษาอาการพอมแห้งไม่มีแรง เป็นอัมพฤกษ์อัมพาต รักษาเส้นเอ็นให้เป็นปกติ

4. บัวฮาชาว หูดโรคเอ็น เส้น ไอ่ ไซ้

บัวฮาชาว เป็นไม้มงคลดั้งเดิมของคนตระกูลไต นิยมปลูกเพื่อปิดป่าความเป็นอัปมงคล ในตำรายาโบราณมักใช้คู่กับคนทีสอเป็นส่วนประกอบในยาแก้ ไซ้ ยาประคบ ยาอบ ยาอาบ ยานวด ยาหย่า ยานอน โดยรายงานการศึกษาพบว่าบัวฮาชาวมีฤทธิ์ด้านการอักเสบ ลดอาการแก้และทำให้แผลหายเร็วได้อีกด้วย

5. ส่อสะพายควาย (ใบกลม) ยากำลังแก้ปวดเมื่อย

ส่อสะพานควาย เป็นยากำลังที่ใช้กันทุกภาค นิยมนำลำต้นมาต้ม หรือคองกินเป็นยา บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย และอาจต้มรวมกับสมุนไพรบำรุงกำลังอื่นๆ เป็นส่วนหนึ่งของยาบำรุง กำลังหลายๆ ตำรับ

ความเชื่อจากสาเหตุแห่งการเจ็บป่วย

นอกเหนือจากความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติแล้ว การแพทย์แผนไทยเชื่อว่าสาเหตุ แห่งการเจ็บป่วยเกิดจากอิทธิพลดังต่อไปนี้

1. มูลเหตุแห่งธาตุทั้ง 4
2. อิทธิพลของฤดูกาล
3. อายุที่เปลี่ยนแปลงไปตามวัย
4. อิทธิพลของกาลเวลาและสุริยจักรวาล
5. ถิ่นที่อยู่อาศัย
6. พฤติกรรมที่เป็นมูลเหตุก่อโรค

การวินิจฉัยโรคด้วยแพทย์แผนไทย

วิธีตรวจและการวินิจฉัยโรคตามแนวทางทฤษฎีการแพทย์แผนไทยพอสรุปได้ดังนี้

1. การซักประวัติบุคคล การแพทย์แผนไทยให้ความสำคัญกับข้อมูลประวัติส่วนตัว ของผู้ป่วย ได้แก่ วัน เดือน ปีเกิดที่ชัดเจน ที่อยู่อาศัย สถานที่เกิด อายุ อาชีพ ประวัติครอบครัว การวิเคราะห์ธาตุเจ้าเรือนหรือธาตุกำเนิด การเจ็บป่วยในอดีตกับฤดูกาลที่มีอาการเจ็บป่วย อุปนิสัย และพฤติกรรมที่เป็นมูลเหตุของการเกิดโรค

2. ประวัติของโรค เช่น เริ่มป่วยเมื่อไร อาการเริ่มแรกจนมาพบหมอ อาการหนักเบา ในช่วงเวลาใด การรักษาที่ได้รับก่อนมา

3. การตรวจร่างกาย เช่น ดูรูปร่าง กำลัง สติอารมณ์ ซิพจร ปาก ลิ้น ตา ผิวพรรณ และการ ตรวจเฉพาะที่ป่วย

4. การตรวจอาการ เช่น วัดปรอท ดูเหงื่อออก ซักถามอุจจาระ ปัสสาวะ อาหาร พฤติกรรม การบริโภค เสี่ยงการนอนหลับ ความรู้สึกต่างๆ (เจ็บคอ ขมปาก เป็นต้น)

5. การวิเคราะห์โรค โดยทำความเข้าใจกับอาการของคนไข้ โดยพิจารณาจากธาตุเจ้าเรือน ธาตุกำเนิด ฤดูกาลและเวลาที่มีการเจ็บป่วย ช่วงอายุ ที่อยู่อาศัย และพฤติกรรมที่สงสัยเป็นมูลเหตุก่อโรค เมื่อวิเคราะห์โรคได้แล้วจึงจะทำการรักษาต่อไป

การควบคุมข้อห้าม ข้อควรระวัง

1. ในระยะที่มีไข้ไม่ควรนวดเพราะกล้ามเนื้อเยื่อกระดูกอาจอักเสบได้ง่าย
2. ปวดข้อและกล้ามเนื้อที่อยู่ในระบบเฉียบพลัน เช่น มีอาการปวดมาก บวม แดงร้อน ของข้อ ให้หลีกเลี่ยงจนกว่าอาการจะทุเลาก่อน

3. ผู้ที่มีภาวะข้อหลวมหรือเคลื่อน เช่น ผู้ป่วยไขข้อรูมาตอยด์ ผู้ที่มีกระดูกสันหลังเคลื่อน ไหล่หลวม ควรหลีกเลี่ยงการบีบรัดบริเวณนั้น บริเวณใกล้เคียงสามารถนวดได้ แต่ต้องให้ความระมัดระวังโดยไม่นวดรุนแรงและหลีกเลี่ยงการตัด

3.1 บริเวณที่กระดูกหักยังไม่ติดสนิท เพราะความแข็งแรงอาจจะยังไม่เพียงพอต่อแรงนวด

3.2 บริเวณที่ใส่ข้อเทียมควรหลีกเลี่ยงการนวดที่รุนแรง

3.3 สตรีตั้งครรภ์ไม่นวดที่ท้อง

3.4 ผู้ที่เป็นโรคติดต่อทางผิวหนัง

3.5 ผู้ที่มีภาวะผิดปกติในการแข็งตัวของเลือด เพราะอาจทำให้เลือดออกใต้ผิวหนังเป็นจ้ำ หรือเป็นก้อนเลือดในกล้ามเนื้อได้

แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ไม่เคยนวดไทยมาก่อน นวดครั้งแรกๆ หรือผู้ที่กล้าๆ กลัวๆ ไม่แน่ใจ ทำให้กล้ามเนื้อเกร็งไม่ผ่อนคลายขณะถูกนวด มักจะเกิดการปวดของระบบกล้ามเนื้อได้ อาการต่างๆ เหล่านี้มักจะหายไปภายใน 2 - 3 วัน หลังจากนั้นจะกลับรู้สึกสบายหายปวดเมื่อย

การอบสมุนไพร

การอบตัวด้วยไอน้ำที่ได้จากการต้มสมุนไพร เป็นวิธีการบำบัดอย่างหนึ่งที่ใช้กันมานานมากแล้ว คือการใช้ “ความร้อนบำบัด” นั่นเอง การอบสมุนไพรเป็นกรรมวิธีในการรักษาสุขภาพอนามัยแบบพื้นบ้าน เดิมที การอบสมุนไพรจะใช้ในหมู่สตรีที่คลอดลูกใหม่ๆ ชาวอีสานเรียกว่า “อยู่กรรม” ซึ่งจะต้องอาบน้ำร้อน ดื่มน้ำร้อนที่เป็นน้ำต้มสมุนไพร และนอนอย่างไฟ บนแคร่ไม้ไผ่ที่ปูรองพื้นด้วยสมุนไพร เช่น ใบหนาด ใบเป้ง นอกนั้นก็ใช้ในคนไข้ที่ประสบอุบัติเหตุหกล้ม รถชน ตกต้นไม้ ช้ำใน จะใช้วิธีการอบสมุนไพรโดยการย่าง เพื่อให้การสูดชนิดโลหิตไปเลี้ยงร่างกายได้อย่างสม่ำเสมอและการอบสมุนไพร ถือว่าเป็นการช่วยล้างพิษออกทางเหงื่อ ผิวหนังของคนเราจะเป็นส่วนที่กว้างที่สุด ดังนั้น การขับสารพิษส่วนเกินออกทางเหงื่อจึงได้ผลดีมากเวลาที่ร่างกายทุกส่วนเกิดความร้อนขึ้นพร้อมกันมันจะทำให้เส้นเลือดที่ผิวหนังขยายตัว เลือดก็จะพุ่งพรั่งกันขึ้นมาที่ผิวหนังเป็นจำนวนมากพาเอาสารเคมีส่วนเกินเช่น โซเดียม โปตัสเซียม หรือสารอื่นๆ ที่เรารับเข้าไปเกินความต้องการนั้นถูกหลั่งออกมากับเหงื่อ และในเวลาเดียวกันนั้น นอกจากจะล้างพิษออกไปแล้วเลือดที่มาเลี้ยงที่ผิวหนังมากขึ้น ยังช่วยนำพาสารอาหารที่ดีๆ มาให้ผิวหนัง

ประเภทการอบสมุนไพร

การอบสมุนไพรมี 2 แบบ คือ การอบแห้ง (Sauna) คล้ายการอยู่ไฟ และการอบเปียก (Steam) ที่คนไทยนิยมมากในปัจจุบัน

1. การอบแห้ง การอบแห้ง หรือเรียกทับศัพท์ว่า เซาว์น่า คล้ายคลึงกับการอยู่ไฟของหญิงหลังคลอดของไทย การอบแห้งเป็นการอบโดยอาศัยความร้อนที่ได้จากถ่านหินบนเตาร้อน ซึ่งเป็น

ที่นิยมกันมากในต่างประเทศการอบแห้ง เป็นวิธีการอบตัวที่พัฒนามาจากประเพณีไทยดั้งเดิม ซึ่งมีพิธีกรรมต่างๆ ที่รักษาขวัญกำลังใจสำหรับมารดาหลังคลอด มีการอบน้ำต้มสมุนไพรและทาตัวด้วยขมิ้น เพื่อบำรุงรักษาอาการอักเสบที่ผิวหนัง และนิยมอยู่ไฟหลังคลอดด้วยการนอนบนแคร่ไม้มีกองฟืนให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย และการใช้ความร้อนจากกองฟืนนั้นจะช่วยกระตุ้นให้มดลูกหดตัว ช่วยให้มดลูกเข้าอู่เร็วขึ้น มีการนำเตาถ่านมาใช้ประกอบการรักษาผิวหนังพรรณและลดน้ำหนักลดไขมันส่วนเกิน ปัจจุบันมีการพัฒนาเป็นห้องอบแห้ง

2. การอบเปียก เป็นวิธีการอบตัวด้วยไอน้ำที่ได้จากการต้มสมุนไพร เป็นการบำบัดรักษาวิธีหนึ่ง ซึ่งเริ่มต้นจากประสบการณ์การนึ่งกระโสมของหญิงหลังคลอด โดยใช้ผ้าทำเป็นกระโสมหรือนึ่งในส้อมไก่อที่ปิดคลุมไว้มีดซิด มีหม้อต้มสมุนไพรเดือดเป็นไอให้อบและสูดดมไอน้ำได้และปัจจุบัน ได้นำเอาวิธีการเข้ากระโสมมาฟื้นฟูและพัฒนาให้เข้ากับชีวิตความเป็นอยู่สมัยใหม่ โดยทำเป็นห้องอบไอน้ำสมุนไพรที่ทันสมัยขึ้น ใช้หม้อต้มสมุนไพรที่มีท่อส่งไอน้ำเข้าไปภายในห้องอบ หรือทำเป็นตุ้มแล้วเข้าไปนึ่งอบตัว ส่วนประกอบของสมุนไพรที่ใช้อาจแตกต่างกันได้ตามวัตถุประสงค์เพื่อรักษาอาการต่างๆ เช่น ทำให้การไหลเวียนโลหิตดีขึ้น ช่วยขยายหลอดเลือดและปอด ขับก๊าซเสียได้มากขึ้น ร่างกายสดชื่น ผิวพรรณเปล่งปลั่ง มีน้ำมีนวล ช่วยขับเหงื่อ คลายความเครียด ผ่อนคลายกล้ามเนื้อที่แข็งเกร็งและลดอาการปวดตามข้อและกระดูกการอบตัวด้วยความร้อนนับเป็นวิธีการที่ทางการแพทย์ในปัจจุบันยอมรับว่าสามารถช่วยให้การไหลเวียนของโลหิตและน้ำเหลืองบริเวณผิวหนังดีขึ้นส่วนไอน้ำของสมุนไพรจะมีสรรพคุณตามคุณสมบัติของสมุนไพร ซึ่งส่วนใหญ่ช่วยให้ร่างกายเกิดความสดชื่น

สมุนไพรที่ใช้ในการอบ

สมุนไพรที่ใช้ในการอบนั้นไม่จำกัดชนิด อาจเพิ่มหรือลดชนิดสมุนไพรตามความต้องการใช้ประโยชน์ โดยยึดหลักสมุนไพรในการอบ 4 กลุ่ม ดังนี้

1. สมุนไพรที่มีกลิ่นหอม คือเป็นสมุนไพรที่มีน้ำมันหอมระเหย เช่น ใพล ขมิ้น ผิวมะกรูด ซึ่งให้ประโยชน์ในการรักษาโรคและอาการต่างๆ คือ อาการคัดจมูก ปวดเมื่อย และเวียนศีรษะ
2. สมุนไพรที่มีรสเปรี้ยว เช่น ใบมะขาม ใบและฝักส้มป่อยในสมุนไพรกลุ่มนี้จะมีฤทธิ์เป็นกรดอ่อนๆ ช่วยชำระล้างสิ่งสกปรก บำรุงผิวหนัง เพิ่มความต้านทานโรคให้แก่ผิวหนัง
3. สมุนไพรที่เป็นสารประกอบระเหิดได้ เมื่อผ่านความร้อน มีกลิ่นหอม บำรุงหัวใจ เช่น การบูร พิมเสน ช่วยรักษาอาการหวัด คัดจมูก
4. สมุนไพรที่ใช้รักษาเฉพาะโรคและอาการ เช่น สมุนไพรแก้ปวดเมื่อยและบำรุงเส้นเอ็น ได้แก่ เถาวัลย์เปรียง ใพล เถาเอ็นอ่อน ใช้รักษาโรคผิวหนัง เช่น เหงือกปลาหมอ เป็นต้น

โรคหรืออาการที่สามารถบำบัดรักษาด้วยการอบสมุนไพร

1. โรคภูมิแพ้ที่ไม่รุนแรง
2. เป็นหวัด น้ำมูกไหล แต่ไม่มีการแห้งตันของน้ำมูก
3. อัมพฤกษ์ อัมพาต ในระยะเริ่มแรก
4. ปวดเมื่อยตามร่างกายทั่วไป หรือโรคที่ไม่ได้เป็นการเจ็บป่วย เฉพาะที่ มีการเจ็บป่วยหลายตำแหน่ง
5. เป็นโรคหอบหืด ในระยะที่ไม่มีอาการรุนแรง
6. การอบตัวของมารดาหลังคลอดบุตร เพื่อช่วยส่งเสริมสุขภาพ
7. โรค หรือ อาการบางอย่าง เช่น การขอกโรคเรื้อรังบางชนิด เช่น โรคเบาหวาน โรคเก๊าท์ อาจต้องใช้การอบสมุนไพรร่วมกับการรักษาอื่นๆ เช่น ประคบสมุนไพร นวดบำบัดทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม

ตอนที่ 2 การรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการแพทย์แผนไทยในจังหวัดจันทบุรี

ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการนวดแผนไทย ดังนี้

คนที่ 1 อาจารย์แจ่ม อิมอุไร อายุ 48 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบการ เป็นการประคบร้อนด้วยสมุนไพร

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์
รับราชการ ในตำแหน่งหัวหน้างานทางการแพทย์แผนไทย วุฒิศึกษาปริญญาตรี แพทย์แผนไทยบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
2. วิธีการขั้นตอนการนวด
  - 2.1 เปลี่ยนเครื่องแต่งกาย
  - 2.2 จัดท่าทางให้เหมาะสม เช่น นั่งหรือนอน
  - 2.3 นำลูกประคบที่นึ่งจากหม้อนึ่งจนร้อนมาทดสอบความร้อน โดยแตะที่ท้องน่อง แขน หรือหลังมือก่อนไปประคบ
  - 2.4 การประคบต้องทำด้วยความรวดเร็วในขณะที่ลูกประคบกำลังร้อน เมื่อลูกประคบเย็นลงจึงวางลูกประคบไว้ได้นานขึ้นหรือประคบแบบซ้ำๆ
  - 2.5 เมื่อลูกประคบคลายความร้อนหรือเย็นลง ต้องเปลี่ยนใหม่ (ถ้าประคบแต่ละจุด ใช้ระยะเวลา 30 นาที ถ้าประคบทั่วร่างกายใช้ระยะเวลา 60 – 90 นาที)

ภาพประกอบ 6 แสดงการประคบหลังผู้ป่วย

ภาพประกอบ 7 แสดงสมุนไพร การนึ่งลูกประคบ และส่วนประกอบสมุนไพรในลูกประคบ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา
  - 3.1 เียง 1 อัน
  - 3.2 มีด 1 เล่ม
  - 3.3 ด้วยาสมุนไพรที่ใช้ทำลูกประคบ
  - 3.4 ผ้าดิบสำหรับห่อทำลูกประคบ 3 ผืน
  - 3.5 เชือก 3 เส้น
  - 3.6 เตา
  - 3.7 หม้อนึ่งลูกประคบ
  - 3.8 กะละมัง
  - 3.9 จานรองลูกประคบ
  - 3.10 ผ้าขนหนูจับลูกประคบ 1 ผืน
4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ

1 คนต่อ 2 ลูก ลูกประคบลูกละ 45 บาท คนไข้ที่มาใช้บริการประมาณวันละ 120 ลูก
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดอบประคบ
  - 5.1 ชนิดของสมุนไพร
    - 5.1.1 ไพล (500 กรัม)
    - 5.1.2 ขมิ้นชัน (100 กรัม)
    - 5.1.3 ผิวมะกรูดหรือใบมะกรูด (100 กรัม)
    - 5.1.4 ตะไคร้บ้าน (200 กรัม)
    - 5.1.5 ใบมะขาม (100 กรัม)
    - 5.1.6 ใบส้มป่อย (50 กรัม)
    - 5.1.7 เกลือ (60 กรัม)
    - 5.1.8 การบูร (30 กรัม)
    - 5.1.9 พิมเสน (30 กรัม)
  - 5.2 สรรพคุณสมุนไพร
    - 5.2.1 ไพล แก้ปวดเมื่อย ลดอาการอักเสบฟกช้ำ
    - 5.2.2 ขมิ้นชัน แก้โรคผิวหนัง ช่วยลดอาการอักเสบ
    - 5.2.3 ผิวมะกรูดหรือใบมะกรูด มีน้ำมันหอมระเหย แก้ลมวิงเวียน
    - 5.2.4 ตะไคร้บ้าน แต่งกลิ่น
    - 5.2.5 ใบมะขาม แก้อาการคันตามผิวหนัง ช่วยบำรุงผิว

- 5.2.6 ใบส้มป่อย แก้โรคผิวหนัง ช่วยบำรุงผิว ลดอาการคัน
- 5.2.7 เกลือ ช่วยลดความร้อนและช่วยพาตัวยาชิมผ่านผิวหนัง
- 5.2.8 การบูร แต่งกลิ่น แก้หวัด บำรุงหัวใจ
- 5.2.9 พิมเสน แต่งกลิ่น แก้พุพอง ผดผื่น บำรุงหัวใจ
- 5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา
  - 5.3.1 ช่วยบรรเทาอาการปวดเมื่อย
  - 5.3.2 ช่วยลดอาการบวมอักเสบของกล้ามเนื้อ ข้อต่อหลัง
  - 5.3.3 ลดอาการเกร็งของกล้ามเนื้อ
  - 5.3.4 ช่วยให้กล้ามเนื้อพังผืดยึดตัวออก
  - 5.3.5 ลดอาการติดขัดของข้อต่อ
  - 5.3.6 ช่วยเพิ่มการไหลเวียนของโลหิต
  - 5.3.7 ลดอาการปวด

คนที่ 2 นางจริยา ภูสา อายุ 43 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2555 มีลักษณะการประกอบกร เป็นการนวดแผนไทย ประคบสมุนไพร นวดแก้อาการ ขัดผิว

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

เป็นคนจังหวัดอุดรธานี ย้ายมาอยู่ที่ จังหวัดจันทบุรีได้ 9 ปี แพทย์แผนไทยบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

2.1 เริ่มจากการประคบที่ขา ก่อน ในการประคบต้องใช้ผ้ารองด้วย จากนั้นกั้นอนตะแคง ประคบด้านข้าง

2.2 นวดประคบที่หลังให้ทั่ว และประคบไล่มาที่ขาอีกครั้ง ล่างขึ้นบน บนลงล่าง ประคบเรื่อยๆ ให้ทั่ว

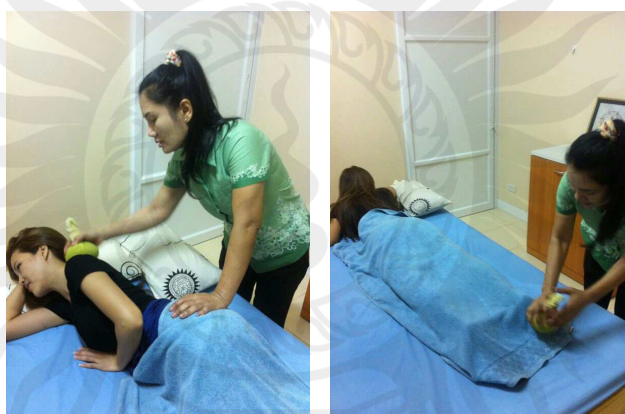
2.3 การประคบที่ขา และ ประคบขึ้นมาที่หลัง

2.4 ลูกนั่งประคบที่หลังและบ่า และ ประคบบ่าและคอ

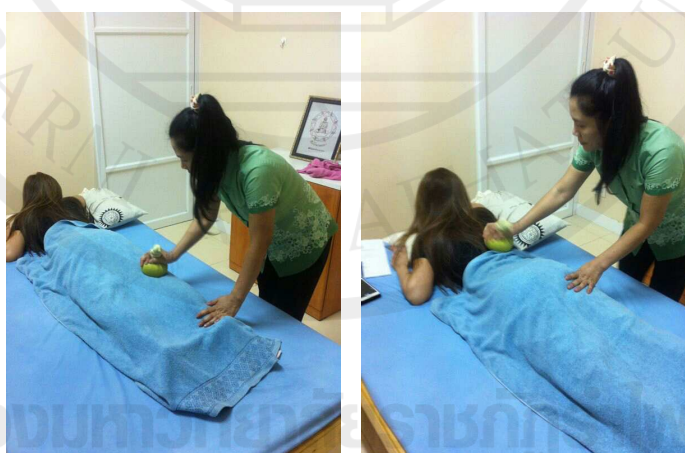
2.5 ประคบที่แขนเป็นขั้นตอนสุดท้าย

ภาพประกอบ 8 การประคบขา

ภาพประกอบ 9 การประคบหลัง

ภาพประกอบ 10 การประคบขา และประคบหลัง

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพประกอบ 11 การประคบที่หลังและป่า

ภาพประกอบ 12 การประคบแขน

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา

- 3.1 ไพร
- 3.2 ขมิ้น
- 3.3 ตะไคร้
- 3.4 ใบมะกรูด
- 3.5 ผิวมะกรูด
- 3.6 ใบมะขาม
- 3.7 ใบส้มป่อย
- 3.8 เกลือแกง
- 3.9 พิมเสน
- 3.10 การบูร

4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ

ต้นทุนลูกสมุนไพรร 80 บาท ต่อ 1 ลูก ถ้านวด 1 ชั่วโมง คิด 150 บาท นวด 2 ชั่วโมง คิด 200 บาท ตรงนี้มีส่วนลดอีก 50 บาทต่อชั่วโมง

5. สรรพคุณสมุนไพรร

ใช้ในการรักษาอาการฟกช้ำ หือเลือด กระตุ้นการไหลเวียนของเลือด

คนที่ 3 นางใจ ถิน อายุ 50 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบกร นวดแผนไทยผสมกรนวดชอง

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

มีประสบการณ์กรนวดมาแล้ว 10 ปี ก่อนหน้านั้นนวดอยู่วัด ไร่ล้อม มีลูกค้ามานวดประมาณวันละ 3-5 คน

2. วิธีการขั้นตอนกรนวด

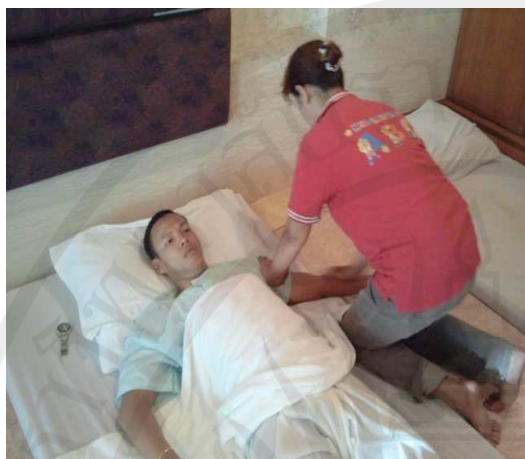
กรนวดแผนไทยผสมกรนวดชอง หรือกรนวดสลักเส้น เป็นการนวดผสมผสานระหว่างกรนวดและการสลักเส้น เหมาะสำหรับผู้ทีปวดเมื่อยมากๆ เน้นกรแก้เส้นเป็นหลัก ใช้กรสันสะเทือนของกรสลักเส้นให้เข้าถึงเส้น ทำให้ผู้ถูกนวดไม่เจ็บไม่ระบม

ภาพประกอบ 13 ปิดประตูลมเพื่อคลายเส้น และนวดขาเพื่อคลายเส้น

ภาพประกอบ 14 ยืดเส้นขา และพับขาคลายเส้น

ภาพประกอบ 15 นวดแขนคลายเส้น และสลับเส้นแขนสลับเส้นขา

ภาพประกอบ 16 นวดน้ำมันคลายเส้นหลัง และพับขาคลายเส้น

ภาพประกอบ 17 ยืดขาคลายเส้น และบีบนวดต้นคอ

ภาพประกอบ 18 ยืดเส้นหลัง และตัดหลังยืดเส้น

ภาพประกอบ 19 ถีบหลังยืดเส้น และนวดกระโหลก

ภาพประกอบ 20 สับคลายเส้น

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา

3.1 ค้อนยาง

3.2 ไม้สตั๊กเส้นแบบแบน

3.3 ไม้สตั๊กเส้นแบบกลม

3.4 ยาหม่อง

3.5 น้ำมันนวด

4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ

ต้นทุนในการผลิต 55,000 บาท

5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดออบประคบ

5.1 ชนิดของสมุนไพร

5.1.1 หัวไพล

5.1.2 ขมิ้น

5.1.3 ใบส้มป่อย

5.1.4 เปลือกส้ม เปลือกมะนาว เปลือกมะกรูด

5.1.5 พิมเสน

5.1.6 การบูร

5.1.7 เกลือ

5.1.8 เตาเอ็นอ่อน

5.2 สรรพคุณสมุนไพร

5.2.1 หัวไพล ใช้รักษาอาการบวม ฟกช้ำ เคล็ดขอก โดยทาและถูเบาๆ

5.2.2 ขมิ้น แก้โรคผิวหนัง ขับลม แก้ผื่นคัน

5.2.3 ใบส้มป่อย แก้เส้นเอ็นพิการให้สมบูรณ์ แก้โรคผิวหนัง

5.2.4 เปลือกส้ม เปลือกมะนาว เปลือกมะกรูด จะช่วยให้ร่างกายรู้สึกผ่อนคลาย

และช่วยกระตุ้นระบบประสาทได้

5.2.5 พิมเสน การบูร และเกลือ ใช้ดมแก้หวัด บรรเทาอาการวิงเวียน บรรเทา

อาการแมลงสัตว์กัดต่อย แก้ปวดเมื่อเคล็ดขัดยอก

5.2.6 เตาเอ็นอ่อน เป็นยาบรรเทาอาการปวดเมื่อย คลายเอ็น และบำรุงร่างกาย

5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา

ไม่มี

คนที่ 4 นางปัทมา สังขนาม อายุ 45 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบกร นวดแผนไทยประคบแก้อาการ

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์
อาศัยอยู่ที่หนองบัว อ.เมือง จ.จันทบุรี
2. วิธีการขั้นตอนการนวด
  - 2.1 เริ่มจากการนวดขา ก่อน และต่อมานวดเปิดลมขา โดยการกดที่หน้าขาทั้งไว้สักครู
  - 2.2 นอนตะแคง นวดขาด้านใน และต่อมานวดคลายหลัง นวดขึ้นลง 3 รอบ
  - 2.3 นวดหลัง คลายกล้ามเนื้อหลังนอนหงาย และนวดคลายหน้าขาทั้ง 2 ข้าง
  - 2.4 นวดแขน เปิดลมแขน และลูกนั่ง นวดบ่า คลายบ่า
  - 2.5 นวดหัวคิ้ว นวดหัว เป็นขั้นตอนสุดท้าย

ภาพประกอบ 21 นวดขา และนวดเปิดลมขา

ภาพประกอบ 22 นวดขา และนวดคลายหลัง

ภาพประกอบ 23 นวดหลังคลายกล้ามเนื้อ

ภาพประกอบ 24 นวดแขนเปิดลมแขน

ภาพประกอบ 25 นวดหัว และคิ้ว

คนที่ 5 นางเรณู ชำฉวย อายุ 65 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบกร เป็นการนวดแผนโบราณ

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

ปัจจุบันประกอบอาชีพ นวดแผนโบราณ โดยประกอบอาชีพนี้มาเป็นระยะเวลา 13 ปี อยู่บ้านเลขที่ 34/1 หมู่ 2 ตำบลปากน้ำแหลมสิงห์ อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี มีการเรียกใช้บริการนวดแผนโบราณโดยการโทรศัพท์เรียกไปตามบ้าน จะมีการให้บริการแก่คนไข้ต่อวันเฉลี่ย 3-4 คน

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

2.1 นวดบริเวณเส้นทอง และนวดบริเวณต้นแขน

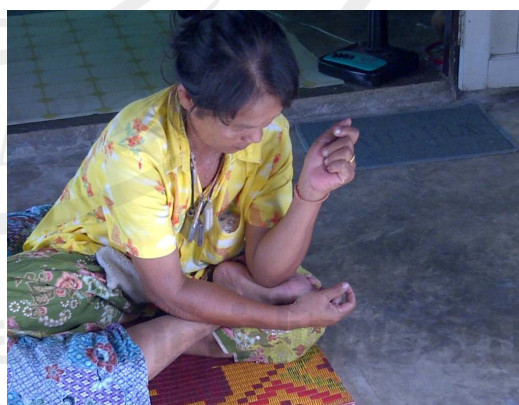
2.2 นวดขา และนวดฝ่าเท้า

2.3 นวดตะเคียงข้าง และนวดส่วนหัว

2.4 นวดศีรษะ

ภาพประกอบ 26 นวดเส้นทอง และต้นแขน

ภาพประกอบ 27 นวดขา และฝ่าเท้า

ภาพประกอบ 28 นวดตะแคง และนวดหัว

ภาพประกอบ 29 นวดศีรษะ

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา
  - 3.1 มือ
  - 3.2 เท้า
  - 3.3 อีฐูแดง
  - 3.4 น้ำเกลือ
  - 3.5 สมุนไพรต่างๆ
4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ

ไม่มี เพราะมีการปลูกสมุนไพรเอง
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดออบประคบ
  - 5.1 ชนิดของสมุนไพร
    - 5.1.1 การบูร
    - 5.1.2 ใบส้มป่อย

5.1.3 ไบหนาด

5.1.4 ไบมะกรูด

5.1.5 ตะไคร้หอม

5.1.6 ไบพลับพลึง

5.2 สรรพคุณสมุนไพร

ช่วยแก้หน้าท้องแข็ง ไบมันสลายดี

5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา

จะมีการนวดแต่ต่างกันอย่างเช่น การนวดแบบคนธรรมดากับการนวดแม่ลูกอ่อน จะมีการนวดไม่เหมือนกัน

คนที่ 6 นายธรรม พันธุ์ศิริศด อายุ 62 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบการ เป็นการนวดของ

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

ปัจจุบันประกอบอาชีพ นวดของ อยู่ที่วัดไผ่ล้อม

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

2.1 นวดผ่อนคลายบริเวณศีรษะ และนวดฝ่ามือเพื่อให้เลือดหมุนเวียนดีขึ้น

2.2 นวดกดจุดบริเวณไหล่ และนวดฝ่าเท้าเพื่อกระตุ้นประสาท

ภาพประกอบ 30 นวดผ่อนคลายศีรษะ และนวดฝ่ามือ

ภาพประกอบ 31 นวดไหล่ และนวดฝ่าเท้า

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา

3.1 สมุนไพร

3.2 ไม้ซอง

3.3 ลูกประคบ

3.4 ค้อนยางไม้

ภาพประกอบ 32 สมุนไพรต่างๆ ในการทำลูกประคบ (ปลูกเอง)

ภาพประกอบ 33 ลูกประคบที่ทำขึ้นเองเพื่อลดต้นทุน และค้อนยางไม้ใช้ในการนวดสตั๊กเส้น

ภาพประกอบ 34 ไม้ซองระอา ใช้เพื่อถอนพิษเมา แก้กุณ ไสยๆ

4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ

วัตถุดิบบางอย่างหาได้ตามธรรมชาติ ค่ายาเสียค่าน้ำ ค่าไฟให้วัด 20,000 – 30,000 บาท

5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดคบประคบ

5.1 ชนิดของสมุนไพร

- 5.1.1 ไพล
- 5.1.2 ขมิ้นชัน
- 5.1.3 ตะไคร้บ้าน
- 5.1.4 ผิวมะกรูด
- 5.1.5 ใบมะขาม
- 5.1.6 ใบส้มป่อย
- 5.1.7 การบูร
- 5.1.8 ใบกระดุกไก่อดำ
- 5.1.9 ใบรางจืด
- 5.1.10 ใบโคคา
- 5.1.11 ใบพลับพลึง
- 5.1.12 ใบตรีชวา
- 5.1.13 ใบชะเอมไทย

5.2 สรรพคุณสมุนไพร

- 5.2.1 ไพล แก้ปวดเมื่อย เคล็ด ขัดยอก ลดการอักเสบ
- 5.2.2 ขมิ้นชัน ช่วยลดอาการอักเสบ แก้โรคผิวหนัง
- 5.2.3 ตะไคร้บ้าน แต่งกลิ่น
- 5.2.4 ผิวมะกรูด แก้ลมวิงเวียน
- 5.2.5 ใบมะขาม แก้อาการคันตามร่างกาย ช่วยบำรุงผิว
- 5.2.6 ใบส้มป่อย ช่วยบำรุงผิว แก้โรคผิวหนัง ลดความดัน
- 5.2.7 การบูร กระจายลมทำให้ผิวเปิดเพื่อให้ผิวรับกับสมุนไพรอื่นๆ
- 5.2.8 ใบกระดุกไก่อดำ ถอนพิษ ลดอาการคัน ลดผื่น
- 5.2.9 ใบรางจืด ถอนพิษไข้ เป็นยาพอกแผล น้ำร้อนลวก ไฟไหม้ ทำลายพิษยาฆ่าแมลง พิษจากสตริกนินให้เป็นกลาง พิษจากคิมหล้ามาก หรือยาเบื่อชนิดต่างๆ
- 5.2.10 ใบโคคา ช่วยระงับความปวดเมื่อย
- 5.2.11 ใบพลับพลึง บรรเทาอาการปวดเมื่อย กล้ามเนื้ออักเสบ คลายเส้น
- 5.2.12 ใบตรีชวา ลดอาการอักเสบ
- 5.2.13 ใบชะเอมไทย ลดอาการปวดเมื่อย บวม ช้ำ

5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา

ไม่มี

คนที่ 7 นางสาววิโรวรรณ ดาบสมเด็จ อายุ 51 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบการ เป็นการนวดประคบ

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

พื้นเพเดิม เป็นคนจังหวัดสกลนคร มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน ประมาณ 20,000 บาท / เดือน เริ่มทำอาชีพนี้มาตั้งแต่ปี 2538 จบจากหลักสูตร สาขาแพทย์แผนไทย 9 สาขา

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

2.1 ก่อนการนวดทุกครั้งหมอบทุกคนจะต้องทำการทอุงคากาไหว้ครูชีวกโกมารภักจ์ คากากันตัว ทุกครั้งก่อนทำการนวดเสมอแล้วถึงจะเริ่มนวดขึ้นแรกนำสมุนไพรมาห่อด้วยผ้าขาว แล้วนำไปเพิ่มอุณหภูมิด้วยการนึ่ง เพื่อให้ความร้อนเป็นตัวนำสารสำคัญในยา ก่อนการนวดทุกครั้ง จะต้องนำลูกประคบมาทดสอบความร้อนที่แขนก่อน เพื่อที่จะไม่เป็นการร้อนมากไปสำหรับคนไข้

2.2 เมื่อเริ่มจากการนวดทุกครั้ง ต้องเริ่มจากการนวดตะแคงข้างซ้ายก่อนเสมอ และเริ่มจากฝ่าเท้ามาที่ศีรษะ ถ้ารู้สึกวาลูกประคบร้อนมากจะใช้ความเร็วประคบก่อนแล้วค่อยๆ นาบ แต่ถ้าเป็นสมัยโบราณจะประคบที่หน้าท้องก่อน แต่สมัยนี้เน้นทำตามหลักสูตร การนวดนั้นจะมี 3 วิธีก็คือ หนัก เบา และกลาง

2.3 เมื่อนวดท่าตะแคงเสร็จ จากนั้นก็จะนวดด้วยท่านอนคว่ำ (และท่าเช่นเดียวกับท่านอนตะแคง)

2.4 หลังจากนวดทั้งสองท่าเสร็จ ก็จะมาจบด้วยท่านั่งเป็นท่าสุดท้าย ท่านั่งนี้จะนวดจากส่วนหัวไหล่ ผลที่ได้จะทำให้คนไข้รู้สึกโล่งสบายขึ้น หลังจากทีนวดติดต่อกันมา 1 สัปดาห์คนไข้ก็เริ่มขยับตัวได้ จากการสัมภาษณ์คนไข้ท่านี้เดินทางมาจากไกลจากจังหวัด ฉะเชิงเทรา ช่วงแรกจะมานวดทุกวัน แต่หลังจากทีเริ่มดีขึ้นก็จะมา 3 ครั้งต่อวัน ลูกประคบที่ใช้ขนาดต่อคนไข้ 1 คนก็จะใช้ประมาณ 5-6 ลูก โดยลูกละ 60 บาท

ภาพประกอบ 35 การนวดปลายเท้า

ภาพประกอบ 36 การนวดจากส่วนหัวไหล่ผู้ป่วยที่เป็นอัมพฤกษ์

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา
  - ลูกประคบ กับสมุนไพร
4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ
  - 200,000 บาท
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดประคบ
  - 5.1 ชนิดของสมุนไพร
    - 5.1.1 หัวไพลสด
    - 5.1.2 หัวมันฮ้อย
    - 5.1.3 หัวมันชัน
    - 5.1.4 ต้นตะไคร้
    - 5.1.5 ผิวมะกรูด
    - 5.1.6 ใบมะขาม
    - 5.1.7 ใบส้มป่อย
    - 5.1.8 การบูร
    - 5.1.9 พิมเสน
  - 5.2 สรรพคุณสมุนไพร
    - 5.2.1 หัวไพลสด แก้ฟกช้ำ บวม แก้เคล็ดขัดยอก
    - 5.2.2 หัวมันฮ้อย แก้ลม ฟกช้ำ บวม แก้เคล็ดขัดยอก
    - 5.2.3 หัวมันชัน แก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน สมานแผล
    - 5.2.4 ต้นตะไคร้ แต่งกลิ่นให้หอม แก้ปวดเมื่อย
    - 5.2.5 ผิวมะกรูด แต่งกลิ่นให้หอม ทำให้ผิวหนังชุ่มชื้น
    - 5.2.6 ใบมะขาม แก้บวม

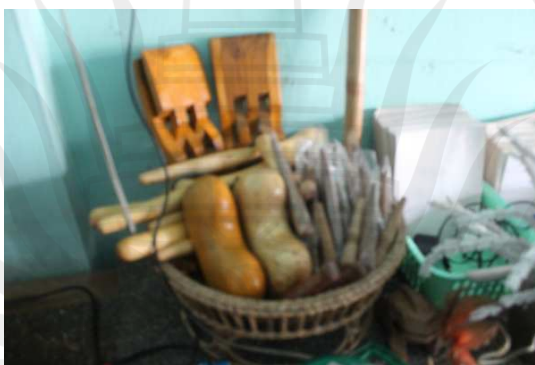
5.1.7 ใบส้มป่อย ช่วยให้เส้นเอ็นหย่อน

5.1.8 การนูน แก้กึ่งดัดขัดยอก บวม

5.1.9 พิมเสน แก้วังเวียน รักษาแผล

5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา

ทางสมาคมนำไม้จากธรรมชาติ ที่เป็นสามง่ามมาช่วยในการรักษาคนเมื่อย ปวดเมื่อย เช่น หลัง หัวไหล่ ขา เป็นต้น

ภาพประกอบ 37 อุปกรณ์ที่ประดิษฐ์มาจากธรรมชาติ

คนที่ 8 นางสาวภาวิณี นุชพงษ์ อายุ 23 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบกร เป็นการนวดทั่วไป

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

มีสถานประกอบการอยู่ที่ 22/19 ม.5 ต.ท่าช้าง อ.เมือง จ.จันทบุรี

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

2.1 นวดคลายเส้นเท้า และนวดต้นขา

2.2 เอาขาดพาดไว้บนเข่าแล้วกดต้นขา และการนวดโคนต้นขา

ภาพประกอบ 38 การนวดคลายเส้นเท้า และนวดต้นขา

ภาพประกอบ 39 เอาขาพาดไว้บนเข่า แล้วกดต้นขา และการนวด โคนต้นขา

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา

3.1 ขาหม่อง

3.2 ขานวด

3.3 น้ำมัน

4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ

แล้วแต่ขนาดของสถานประกอบการ เริ่มตั้งแต่หลักหมื่นจนถึงหลักแสน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดออบประคบ

5.1 ชนิดของสมุนไพร

ใช้ประเภทที่ให้ความร้อน เช่น ขิง ข่า ตะไคร้

5.2 สรรพคุณสมุนไพร ใช้ประเภทที่ให้ความร้อนช่วยคลายกล้ามเนื้อ สมุนไพร จะเห็นผลช้ากว่ายาทั่วไป ไม่มีสารตกค้าง

5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา

แล้วแต่นำมาใช้แบบไหน และต้องมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสมุนไพร เช่น การอบประคบ และทาแล้วแต่นำมาใช้ทางใด

คนที่ 9 คุณบงอร คิณฎก อายุ 42 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบการ เป็นการนวดทั่วไป

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

ประกอบอาชีพเป็นหมอนวดมา 4 ปีแล้วที่ร้านอุดมพรนวดแผนไทย เป็นคนจังหวัดบุรีรัมย์ โดยกำเนิด เมื่อก่อนทำพลอย และสนใจการนวดไปเรียนที่การศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) โดยเสียค่าใช้จ่าย ชม.ละ 1 บาท คอร์สละ 60 ชม. ค่าใช้จ่ายในการเปิดร้าน รวมอุปกรณ์ และทำเลของร้าน ประมาณ 180,000-300,000 บาท

ภาพประกอบ 40 ใบรับรองอบรมหลักสูตรนวด 60 ชั่วโมง

2. วิธีการขั้นตอนการนวด
  - 2.1 นวดท่าแก้ออกสะโพก
  - 2.2 ท่าลูบเท้า และท่าถีบเท้า

ภาพประกอบ 41 นวดท่าแก้ออกสะโพก

ภาพประกอบ 42 ท่าลูบเท้า และท่าถีบเท้า

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา
ไม่ประสงค์ให้ข้อมูล

ภาพประกอบ 43 อุปกรณ์ในการใช้ประกอบการนวด

4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ
ไม่ประสงค์ให้ข้อมูล
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดคบประคบ
ไม่ประสงค์ให้ข้อมูล

คนที่ 10 นางวาสนา เย็นจิต อายุ 42 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบอาชีพเป็นการนวดของ

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

นางวาสนา เย็นจิต เกิดเมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2513 อายุ 42 ปี อยู่บ้านเลขที่ 42/3 ม.1 ต.ท่าช้าง อ.เมือง จ.จันทบุรี ระยะเวลาในการรักษา 1 ปี 8 เดือนได้จบหลักสูตรและได้รับการรับรองจาก (ชมรมพัฒนาการแพทย์แผนไทย จังหวัดจันทบุรี)

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

2.1 เริ่มการนวดจากฝ่าเท้าไล่ขึ้นไปส่วนบนของร่างกายตามลำดับ เพื่อใช้ในการรักษาอาการแก้ปวดขา เส้นตึง อัมพาต ชาตามเส้น ผ่อนคลายกล้ามเนื้อ เพราะจุดศูนย์รวมของเส้นประสาทอยู่ที่ฝ่าเท้า ซึ่งถือว่าเป็นจุดสำคัญ

2.2 จากนั้นก็เริ่มนวดที่แขนและหัวไหล่ ซึ่งเหมาะสำหรับผู้ที่ทำงานหรือกิจกรรมที่มีลักษณะไม่ค่อยได้เคลื่อนไหว เช่น การขับรถ การใช้คอมพิวเตอร์เป็นเวลานานๆ เพื่อให้เส้นประสาทที่ตึงได้รับการผ่อนคลายลง และลดการตึงของเส้นเพื่อให้เกิดความสบายของกล้ามเนื้อบริเวณแขนและไหล่

2.3 พลิกตัวมานอนคว่ำเพื่อกดเส้นบริเวณหลัง เพื่อลดอาการปวดหลัง เนื่องจากเส้นมีความตึง และยังเป็นการทำให้อุณหภูมิในร่างกายอบอุ่นยิ่งขึ้น

2.4 การจับจุดนวดบริเวณต้นคอและหลังกหนู เป็นการคลายเส้นประสาทบริเวณหัวและลำคอ เพื่อลดความตึงเครียด รู้สึกปลอดโปร่ง พร้อมกับการบรรเทาการปวดศีรษะได้อีกด้วย

ภาพประกอบ 44 นางวาสนา เย็นจิต ขณะนวดคนไข้

ภาพประกอบ 45 การจับจุดนวดบริเวณต้นคอ และหลังกหนู

ภาพประกอบ 46 การกดเส้นบริเวณหลัง

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา
  - 3.1 เตียงนอน หมอน
  - 3.2 พัดลม ผ้าม่าน
  - 3.3 ชุดสำหรับเปลี่ยนในการนวด
  - 3.4 ถูกระคบ
  - 3.5 ไม้นวด
  - 3.6 น้ำมันหม่อง น้ำเลียงผา
  - 3.7 ว่าน 108
4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ
ประมาณ 65,000 บาท
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดประคบ
  - 5.1 ชนิดของสมุนไพร
    - 5.1.1 ขมิ้น
    - 5.1.2 ใบมะขาม
    - 5.1.3 ตะไคร้
  - 5.2 สรรพคุณสมุนไพร
    - 5.2.1 ขมิ้น ใช้รักษาเส้น บรรเทาอาการคันตามร่างกาย บำรุงผิว
    - 5.2.2 ใบมะขาม แก้ปวดข้อ ปวดเมื่อย ฟกช้ำจากหกล้ม ขาววมน้ำ
    - 5.2.3 ตะไคร้ บรรเทาอาการฟกช้ำ และช่วยรักษาเม็ดผดผื่นคันตามผิวหนัง
  - 5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา

นำสมุนไพรต่างๆ มาผสมกันในอัตราส่วนที่เหมาะสม แล้วนำมาบดให้เข้ากัน จากนั้นก็นำมาปั้นเป็นลูกกลอน และแคปซูล

คนที่ 11 นางวันเพ็ญ ทองสว่าง อายุ 72 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบการ หมอนวดที่บ้านแพน โบราณประคบสมุนไพร

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

นางวันเพ็ญ ทองสว่าง เกิดวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2483 ทำการศึกษาวิชาแพทย์แผนไทยมาเมื่อ พ.ศ. 2543 หลังจากนั้นได้เรียนในสาขาวิชาเภสัชเมื่อปี พ.ศ. 2551 ได้ใบรับรองจากเภสัชในการประกอบอาชีพซึ่งสามารถปรุงยาเพื่อใช้ในการรักษาคนไข้เองได้ซึ่งถูกต้องตามกฎหมาย

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

2.1 การนวดนั้นเริ่มจากนวดที่ฝ่าเท้าแล้วค่อย ๆ นวดจับเส้นไล่ขึ้นมานวดหน้าแข้ง แล้วนวดกดจุดบริเวณเส้นของหน้าแข้งไล่ขึ้นไปเรื่อย ๆ ซึ่งการนวดกดจุดบริเวณเส้นของหน้าแข้งนี้จะช่วยรักษาและบรรเทาอาการปวดเส้นหลังจากกระดูกทับเส้นได้

2.2 นวดในท่าตะแคงกดบีบบริเวณสะโพกและจับเส้นกดจุดในช่วงบริเวณสะโพกนี้ จะมีการกดจุดอยู่ 3 จุด ซึ่งการนวดในบริเวณนี้จะใช้น้ำมันในการนวดเพื่อช่วยให้กระดูกอ่อนคลาย ช่วยกระเบนเหน็บ และในบริเวณช่วงหลังที่มีอาการชาจะบรรเทาและอาการจะค่อย ๆ หายไป แต่ในการนวดในท่านี้จะต้องค่อย ๆ นวดค่อย ๆ คลึงและค่อย ๆ ประคบ ถ้าในกรณีที่มีอาการชาจะใช้ อิฐเผาไฟ ไบพลัฟลึง ไบมะกรูดและเครื่องยาสมุนไพรอีกสิบชนิดมาห่อผ้าขาวและใช้วิธีประคบ ช่วงระหว่างประคบนั้นจะต้องนวดไปด้วย ซึ่งถ้าในกรณีที่ผู้ป่วยมีอาการหนักจะต้องทำติดต่อกัน 3 วันแล้วผู้ป่วยจะรู้สึกผ่อนคลายและอาการจะค่อย ๆ ดีขึ้น

2.3 หลังจากนวดในท่าตะแคงแล้วก็ดำเนินการนวดเส้นหลังในการนวดนี้จะทำให้ สะบักที่จมค่อย ๆ ดีขึ้น แล้วค่อย ๆ นวดไปที่หัวไหล่และต้นคอการนวดในท่านี้จะช่วยให้ต้นคอ มีอาการเบาลงและผ่อนคลาย

2.4 ในการนวดเกี่ยวกับหัวไหล่ขจัดจะมีการนวด 2 จุดซึ่งการนวดในท่านี้จะสามารถ แก้อาการหัวไหล่ขจัดมือยกไม่ขึ้น ได้เป็นอย่างดี

2.5 การนวดเพื่อรักษานิ้วล็อคนิ้วติดซึ่งการนวดในกรณีนี้จะดำเนินการนวดกดตาม ง่ามนิ้วและกดหลายๆ รอบผู้ป่วยที่มีอาการปวดหัวแม่มือจะรู้สึกผ่อนคลายและเบาขึ้น

ภาพประกอบ 47 การนวดเริ่มจากนวดฝ่าเท้าขึ้นมา

ภาพประกอบ 48 การนวดเส้นหลัง

ภาพประกอบ 49 แก้อาการหัวไหล่ขัดมือยกไม่ขึ้นได้เป็นอย่างดี

ภาพประกอบ 50 การนวดเพื่อรักษาน้ำดีออก

ภาพประกอบ 51 การนวดประคบสมุนไพร

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา

3.1 ยาหม่องตะไคร้

3.2 ไม้หอม

3.3 ลูกประคบ

3.4 สมุนไพร

4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ

ประมาณ 200,000 บาท

5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดประกอบ

5.1 ชนิดของสมุนไพร

5.1.1 ขมิ้น

5.1.2 ใบมะขาม

5.1.3 ใบพลับพลึง

5.1.4 ใบมะกรูด

5.1.5 สมุนไพรต่างๆ

5.2 สรรพคุณสมุนไพร

5.2.1 ขมิ้น ใช้รักษาบรรเทาอาการบวมช้ำ รักษาผื่นตามผิวหนัง

5.2.2 ใบมะขาม รักษาอาการคันตามร่างกาย บำรุงผิว

5.2.3 ใบพลับพลึง ใช้รักษาอาการฟกช้ำ เคล็ดขัดยอก บรรเทาอาการปวดบวม

5.2.4 ใบมะกรูด ใช้ขับลมทำให้เลือดลมไหลเวียนดี

5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา

มีการประยุกต์นำสมุนไพรมาแปรรูปเป็นแคปซูล แทนการทำยาลูกกลอนเพื่อให้รับประทานสะดวก และง่ายขึ้น

คนที่ 12 นายระเด่น ตอสกุล อายุ 51 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบการ รักษาโรคทั่วไปด้วยสมุนไพร

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

หมอคนเรียนวิชาเมื่อปี 2542 จากท่านพ่อวิมล ที่วัดบ่อพุ และได้เข้ามาอยู่ที่วัดสุทธาวารี (วัดคลองน้ำใส) เมื่อปี พ.ศ. 2547 ซึ่งวัดสุทธาวารี (วัดคลองน้ำใส) ได้ดำเนินการรักษาผู้ป่วยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 ซึ่งรักษาโรคทุกโรคและโรคเกี่ยวกับกระดูก เช่น กระดูกหัก กระดูกแตก กระดูกทับเส้น เป็นต้น

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

2.1 ก่อนการนวดและการรักษาต้องไหว้ครูบาอาจารย์ก่อน

2.2 การนวดเริ่มจากนอนคว่ำและหมอดำเนินการกดเส้นเพื่อไล่ลมจากด้านหลัง

2.3 หลังจากนั้นก็ดำเนินการนวดที่ขาเพื่อคลายเส้นที่ตึงให้ผ่อนคลาย

2.4 หลังจากคลายเส้นที่เท้าเสร็จก็มากกดจุดที่บริเวณเส้นคอและหัวไหล่เพื่อคลายเส้นที่ตึงให้ผ่อนคลาย ในการนวดนี้สามารถลดอาการไมเกรนได้เป็นอย่างดี

2.5 หลังจากกดจุดบริเวณหัวไหล่แล้วก็กดจุดบริเวณศีรษะเพื่อผ่อนคลายสมองให้เบาโล่งและรู้สึกสบาย

ภาพประกอบ 52 หมอระเด่น ตอสกุล วัดสุทธีวารี (วัดคลองน้ำใส)

ภาพประกอบ 53 การนวดกดไล่ลมจากด้านหลัง

ภาพประกอบ 54 การนวดที่ขาเพื่อคลายเส้น

ภาพประกอบ 55 การกดจุดบริเวณศีรษะ

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา
  - 3.1 สมุนไพรชนิดต่างๆ
  - 3.2 แผ่นเหล็กและเตาถ่าน
  - 3.3 ลูกประคบสมุนไพร

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
ภาพประกอบ 56 แผ่นเหล็กที่ใช้ในการรักษา และสมุนไพรชนิดต่างๆ ที่ใช้ในการรักษา

ภาพประกอบ 57 ลูกประคบ

4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ
ประมาณ 200,000 บาท
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดประคบ
  - 5.1 ชนิดของสมุนไพร
    - 5.1.1 ขมิ้น
    - 5.1.2 ใบมะขาม
    - 5.1.3 หัวไพล
  - 5.2 สรรพคุณสมุนไพร
    - 5.2.1 ขมิ้น ใช้รักษาบรรเทาอาการบวมช้ำ รักษาผื่นตามผิวหนัง
    - 5.2.2 ใบมะขาม รักษาอาการคันตามร่างกาย บำรุงผิว
    - 5.2.3 หัวไพล ใช้แก้อาการปวดบวม อักเสบ ขับลม แก้ฤดูมาไม่ปกติ แก้ฤดูขาว

ของผู้หญิง

5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา

มีการประยุกต์นำสมุนไพรมาแปรรูปเป็นแคปซูล แทนการทำยาลูกกลอนเพื่อให้รับประทานสะดวกและง่ายขึ้น และน้ำมันที่ทางวัดเป็นผู้จัดทำ เพื่อใช้ในการรักษาโรค

คนที่ 13 นางสาวเฟื่องฉัตร ชาวลวงษ์รัชช อายุ 19 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2555
มีลักษณะการประกอบการ นวดแผนไทยประคบสมุนไพร

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

ดำเนินการรักษาผู้ป่วยมาแล้ว 6 เดือน รักษาผู้ป่วยมาไม่ต่ำกว่า 300 คน

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

การนวด คือ การใช้น้ำหนัก กดลงบนส่วนต่างๆ ของร่างกาย น้ำหนักที่กดจะทำให้กล้ามเนื้อผ่อนคลาย การนวดไทยมักจะใช้น้ำหนักของร่างกายเป็นแรงกด

ภาพประกอบ 58 นางสาวเพ็ญฉัตร ชวาลวงษ์รัช

ภาพประกอบ 59 การบีบเป็นการใช้น้ำหนักกดลงบนส่วนต่างๆ ของร่างกาย

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา

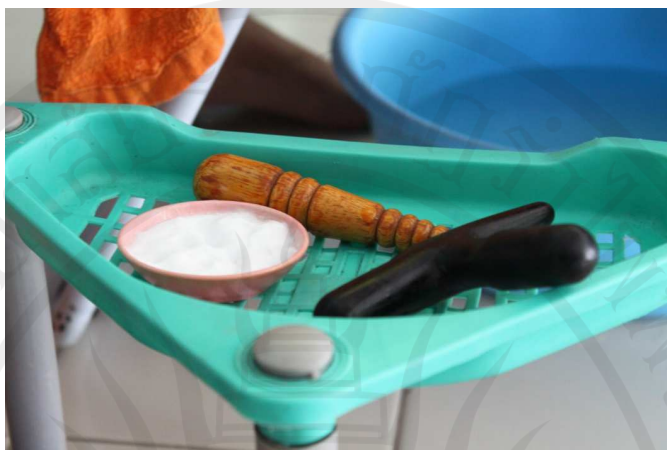
3.1 โลชั่น

3.2 น้ำมันนวดตัว

3.3 ไม้กดจุด

3.4 ยาหม่องสมุนไพร

3.5 ผ้าพันสำหรับพันขา

ภาพประกอบ 60 วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา

ภาพประกอบ 61 ขาหม่องสมุนไพร

ภาพประกอบ 62 หัวไพล

4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ

ประมาณ 50,000 บาท

5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดออบประคบ

5.1 ชนิดของสมุนไพร

5.1.1 ไพล

5.1.2 ตะไคร้หอม

5.1.3 ขี้ผึ้งหม่อง

5.1.4 ขมิ้นชัน

5.2 สรรพคุณสมุนไพร

5.2.1 ไพล หัวใช้ทาแก้เคล็ดขัดยอก ฟกช้ำ บวม และแก้เหน็บชา

5.2.2 ตะไคร้หอม ใช้เป็นยารักษาโรคหืด แก้ปวดท้อง หรือทำเป็นยานวด

5.2.3 ขี้ผึ้งหม่อง ใช้ทาและนวดบริเวณที่ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ บรรเทาอาการปวด

5.2.4 ขมิ้นชัน บรรเทาอาการฟกช้ำ และช่วยรักษาเม็ดผดผื่นตามผิวหนัง

5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา

นำสมุนไพรต่างๆ มารวมกันทำเป็นประคบเพื่อใช้ในการรักษาการนวดจุดฝ่าเท้าคนที่ 14 นางสาวปวีณา เรียนเต็ม อายุ 24 ปี ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2555 มีลักษณะการประกอบการ นวดแบบราชสำนัก นวด ออบ ใช้ลูกประคบ

1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

จบการศึกษาจาก วิทยาลัยการแพทย์สิรินธร จ.ชลบุรี หลักสูตร การแพทย์แผนไทย ได้มาทำงานที่อนามัยบ้านบ่อเวฬุ ตั้งแต่วันที่ 2 เมษายน 2555

2. วิธีการขั้นตอนการนวด

สอบถามประวัติผู้ป่วย และเริ่มนวดที่ปลายเท้าก่อน

ภาพประกอบ 63 การสอบถามประวัติ และเริ่มนวดที่ปลายเท้า

3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา

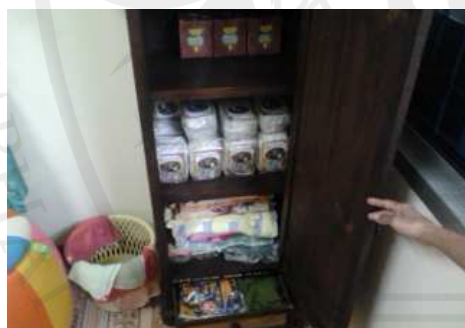
3.1 ตู้อบสมุนไพร

3.2 ตู้อุปกรณ์สมุนไพร

3.3 เตียงนอนและผ้าปู

ภาพประกอบ 64 ตู้อบสมุนไพร

ภาพประกอบ 65 ตู้อุปกรณ์สมุนไพร และลูกประคบ

ภาพประกอบ 66 เตียงนอนและผ้าปู

4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ
ประมาณ 47,000 บาท
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดคบประคบ
  - 5.1 ชนิดของสมุนไพร
    - 5.1.1 ไพล
    - 5.1.2 ผิวมะกรูด
    - 5.1.3 ใบมะขาม
    - 5.1.4 ขมิ้นอ้อย
    - 5.1.5 เกลือ
    - 5.1.6 การบูร
    - 5.1.7 ส้มป่อย
    - 5.1.8 ตะไคร้
  - 5.2 สรรพคุณสมุนไพร
    - 5.2.1 ไพล คลายกล้ามเนื้อ แก้ปวดเมื่อย
    - 5.2.2 ผิวมะกรูด แก้วิงเวียน
    - 5.2.3 ใบมะขาม แก้คันตามร่างกาย
    - 5.2.4 ขมิ้นอ้อย ลดการอักเสบ
    - 5.2.5 เกลือ ให้ความร้อน
    - 5.2.6 การบูร บำรุงหัวใจ
    - 5.2.7 ส้มป่อย บำรุงผิว
    - 5.2.8 ตะไคร้ แต่งกลิ่น เสริมฤทธิ์
  - 5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา
นำสมุนไพรต่างๆ รวมกันทำเป็นประคบ เพื่อใช้ในการรักษาการนวดจุดฝ่าเท้า

ตอนที่ 3 ปัญหาและอุปสรรคในการรักษาด้วยแพทย์แผนไทยที่ผ่านมา

ผู้วิจัยได้รวบรวมปัญหาและอุปสรรคในการรักษาด้วยแพทย์แผนไทย โดยจำแนกไว้ 6 ด้าน ดังนี้

ปัญหาด้านการสืบทอดภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย

1. ไม่มีการสืบทอด เพราะไม่มีผู้สนใจ
2. การศึกษาต้องใช้เวลาอันพอสมควร
3. ในพื้นที่ไม่มีการสนับสนุนที่จริงจัง
4. มีปัญหา เนื่องจากไม่มีผู้สืบทอดวิชาความรู้ในด้านการรักษาแบบต้องใช้อาคม

5. รายได้ในแต่ละวันไม่สม่ำเสมอ
6. อาชีพหมวดเป็นอาชีพที่ไม่ได้รับความยอมรับจากครอบครัวมากเท่าที่ควร

ปัญหาด้านสมุนไพรม

1. สมุนไพรบางชนิดมีราคาสูง
2. สมุนไพรบางชนิดไม่มีในพื้นที่ในสถานประกอบการ
3. สมุนไพรบางชนิดหายาก
4. ปัญหาเนื่องจากสมุนไพรรบางอย่างหายาก

ปัญหาด้านคนไข้

1. คนไข้บางรายมีอาการหนักมากแล้วค่อยมารักษา ทำให้รักษายากต้องใช้เวลาานาน
2. คนไข้บางรายไม่สามารถทนแรงในการกดนวดได้

ปัญหาด้านสถานประกอบการ

1. ยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก
2. มีสถานประกอบการในการนวดหลายสถานประกอบการในพื้นที่เดียวกัน
3. สถานที่ประกอบการคับแคบ
4. ต้องทำสัญญาเช่าปีต่อปี
5. ราคาเช่าสูง

ปัญหาด้านอาชีพแพทย์แผนไทย

ไม่มีปัญหาในการประกอบอาชีพ เพราะได้รับการรับรองจากพัฒนาการแพทย์แผนไทยจังหวัดจันทบุรี ทำให้ได้รับความไว้วางใจจากผู้ที่มาขอ นวดว่ามีมาตรฐาน

ปัญหาอื่นๆ

1. คนส่วนใหญ่คิดว่าน่ากลัวเพราะการจะนวดให้ใครแต่ละคน ต้องไหว้ครู เพราะถ้าไม่ไหว้ครูของอาจจะเข้าตัวหมองเอง หรือไม่คนไข้อาจจะเป็นมากกว่าเดิม แต่ก็ได้มีการลดขั้นตอนจากไหว้ทุกครั้งมาเป็นไหว้แค่วันละ 1 ครั้งเพื่อเป็นการเคารพ และไม่ไห้คนไข้กลัวด้วย
2. คนไข้กินยาแผนปัจจุบัน นวดครั้งเดียวไม่หาย คนไข้ไม่มีเวลานวด ต้องนวด 2-3 ครั้งขึ้นไปถึงจะหายสถานที่ห้องเล็กเกินไป ผู้ป่วยต้องแยกกับเตียงนวด คนภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่เน้นการนวดรักษาเท่าคนภาคอีสาน

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยเรื่อง “องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทยในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี” ผู้วิจัยได้สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ ดังนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาบริบทของการนวดแผนไทยในปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษารวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรี
3. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคของการประกอบการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

การกำหนดประชากร

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนวดแผนไทย โดยมีการนำสมุนไพรมที่เกี่ยวข้องมาใช้ในกิจกรรม จำนวน 14 คน แยกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. ผู้ประกอบการที่มีลูกจ้าง มีชื่อสถานประกอบการมีลูกจ้างตั้งแต่หนึ่งคนขึ้นไป
2. รับจ้างนวดตามบ้านผู้ใช้บริการ ติดต่อลูกค้าจากทางโทรศัพท์เรียกให้ไปนวดที่บ้าน
3. บริการนวดในบ้านของตนเอง
4. แพทย์แผนไทยประจำอยู่ในโรงพยาบาลหรือหน่วยงานของรัฐ

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้สร้างขึ้นเอง มีขั้นตอนในการสร้างดังนี้

1. ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี จากหนังสือ ตำรา เอกสาร และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือ
2. สร้างเครื่องมือให้ครอบคลุมเรื่องที่จะศึกษา จากนั้นนำไปให้อาจารย์ที่ปรึกษา

ตรวจสอบ

3. สร้างเนื้อหาโดยภาพรวม แล้วนำมาปรับปรุงตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษานำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงตามคำแนะนำให้ผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน เพื่อตรวจสอบหาความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และใช้ดัชนี ความสอดคล้อง (Index of Congruence : IOC)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นแนวทางเชิงคุณภาพ จึงมีวิธีการดำเนินเก็บข้อมูลดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร วารสารทางวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่ได้จากเว็บไซต์ สมาคมแพทย์แผนไทย หอจดหมายเหตุ เอกสารสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์และตราด วิทยานิพนธ์ ทั้งไทยและต่างประเทศ
2. ทำหนังสืออนุญาตจากมหาวิทยาลัยรำไพพรรณี จากนั้นเริ่มลงมือเก็บข้อมูลภาคสนาม นัดแนะสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง และสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In depth Interview) กลุ่มเป้าหมาย โดยผู้วิจัยสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับกลุ่มตัวอย่างและการสัมภาษณ์ใช้การสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่าง หลายครั้งจนกระทั่งได้ข้อมูลอิ่มตัว (Saturation) คือไม่มีข้อมูลใหม่เกิดขึ้นมาอีก ประเด็นต่างๆ ที่ศึกษามีข้อมูลครบถ้วนและความเชื่อมโยงของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีคำอธิบายเพียงพอแล้ว

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเกี่ยวกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทย ได้แก่ ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์ วิธีการ ขั้นตอนการนวด วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา ต้นทุนในการลงทุนกิจการ ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดประคบ ปัญหาและอุปสรรคในการรักษา ด้วยแพทย์แผนไทย
2. ผลลัพธ์ที่ได้จากการออกสัมภาษณ์ จะนำไปรวบรวม วิเคราะห์และอภิปรายในรูปของการสัมภาษณ์

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการสรุปผล ดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทของการแพทย์แผนไทยในประเทศไทยในปัจจุบัน

การแพทย์แผนโบราณเป็นความพยายามอธิบายภาวะต่างๆ ที่เกี่ยวกับสุขภาพทั้งสภาวะปกติ และสภาวะที่ผิดปกติ (เป็นโรค) โดยใช้ทฤษฎีความสมดุลของธาตุต่างๆ ในร่างกายเข้ามาอธิบาย ผสมผสานองค์ความรู้จากวัฒนธรรมอินเดีย พุทธศาสนา และองค์ความรู้ที่ถูกพัฒนาขึ้นเองโดยบรมครู การแพทย์แผนไทย ท่านชีวกะโกมารภักดิ์ สำหรับประเทศไทยแล้ววิวัฒนาการของการนวดปรากฏ ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ปี พ.ศ. 1998 มีการสถาปนาแพทย์แผนไทย อย่างชัดเจน โดยมีปรากฏ ในกฎหมายตราสามดวง “บิดาแห่งแพทย์แผนไทย” คือ นายพลเรือเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง ชุมพรเขตอุดมศักดิ์ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2494 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน เสด็จพระราชดำเนิน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ในครั้งนั้นได้ทรงปรารภว่าวัดพระเชตุพนฯ เป็นแหล่งรวบรวม

ตำราแพทย์แผนไทยอยู่แล้ว ทำไมไม่จัดให้มีโรงเรียนสอนการแพทย์แผนไทยในวิชาเวชกรรม ผดุงครรภ์ หัตถเวช และเภสัชกรรม เพื่อเป็นวิทยาทานให้แก่ผู้สนใจต้องการศึกษา ทำให้คณะกรรมการ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พร้อมด้วยผู้ทรงคุณวุฒิทางการแพทย์แผนไทยที่ยังหลงเหลืออยู่ ได้รับสนองพระราชปรารภและจัดทำหลักสูตร โรงเรียนแพทย์แผนโบราณขึ้นในนาม “โรงเรียน แพทย์แผนโบราณแห่งประเทศไทย”

ตอนที่ 2 การรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรี สัมภาษณ์แบบเจาะลึก หมอนวดแผนไทย พอแยกกลุ่มตัวอย่างได้ 4 ประเภทเหล่านี้ดังนี้

1. ผู้ประกอบการที่มีลูกจ้าง มีชื่อสถานประกอบการมีลูกจ้างตั้งแต่หนึ่งคนขึ้นไป
2. รับจ้างนวดตามบ้านผู้ใช้บริการ ติดต่อลูกค้าจากทางโทรศัพท์เรียกให้ไปนวดที่บ้าน
3. บริการนวดในบ้านของตนเอง
4. แพทย์แผนไทยประจำอยู่ในโรงพยาบาลหรือหน่วยงานของรัฐ

ลักษณะการนวดมีหลายอย่าง ได้แก่ นวดแผนไทยโบราณ (นวดแบบเชลยศักดิ์) การนวดของ นวดฝ่าเท้า ผสมผสานการอบประคบสมุนไพร การถ่ายทอดมาแหล่งครูบาอาจารย์ ผสมผสานความเชื่อ ไสยศาสตร์ มีการไหว้ครูทุกแห่ง บางรายเรียนแพทย์ประยุกต์ก็สามารถจบวุฒิการศึกษาปริญญาตรี แพทย์แผนไทยบัณฑิตมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช เข้ารับราชการในโรงพยาบาลของรัฐได้ มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน ประมาณ 10,000-20,000 บาท/เดือน ถือว่าไม่น้อยทีเดียวสามารถยึดเป็น อาชีพหลักได้สบายๆ

ต้นทุนในการลงทุนกิจการ ต้นทุนในการดำเนินกิจการประมาณ ตั้งแต่ไม่มีต้นทุนเลย จนถึง 200,000 - 400,000 บาท มีทั้งลงทุนทีเดียว และไม่ได้ลงทุนทีเดียวแต่เป็นการค่อยๆ ลงทุนไปเรื่อยๆ

ชนิดของสมุนไพรที่ใช้ในการนวด ประคบ ได้แก่ ขมิ้นชัน ผิวมะกรูดหรือใบมะกรูด เกลือ ตะไคร้บ้าน ใบมะขาม ใบส้มป่อย การบูร และพิมเสน

สรรพคุณสมุนไพรส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มที่รู้จักกันดี และใช้คล้ายๆ กัน

1. ไพล แก้ปวดเมื่อย ลดอาการอักเสบฟกช้ำ
2. ขมิ้นชัน แก้โรคผิวหนัง ช่วยลดอาการอักเสบ
3. ผิวมะกรูดหรือใบมะกรูด มีน้ำมันหอมระเหย แก้ลมวิงเวียน
4. ตะไคร้บ้าน แต่งกลิ่น ช่วยดูดความร้อนและช่วยพาตัวยาชิมผ่านผิวหนัง
5. การบูร แต่งกลิ่น แก้หวัด บำรุงหัวใจ
6. พิมเสน แต่งกลิ่น แก้ฟุพอง ผดผื่น บำรุงหัวใจ

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา ค้อนยาง ไม้สลักเส้น แบบแบน ไม้สลักเส้นแบบกลม ยาหม่อง น้ำมันนวด ลูกประคบ และตู้อบสมุนไพร

ตอนที่ 3 ปัญหาและอุปสรรคการแพทย์แผนไทยในจังหวัดจันทบุรี

1. ปัญหาด้านการสืบทอดภูมิปัญญาแพทย์แผนไทยไม่มีการสืบทอด เพราะคนสมัยใหม่มาสนใจการศึกษาต้องใช้เวลาานพอสมควร ในพื้นที่ไม่มีการสนับสนุนที่จริงจัง มีปัญหาเนื่องจากไม่มีผู้สืบทอดวิชาความรู้ในด้านการรักษาแบบต้องใช้อาคม รายได้ในแต่ละวันไม่สม่ำเสมอ อาชีพนวดเป็นอาชีพที่ไม่ได้รับความยอมรับจากครอบครัวมากเท่าที่ควร
2. ปัญหาด้านสมุนไพร สมุนไพรบางชนิดมีราคาสูง สมุนไพรบางชนิดไม่มีในพื้นที่ในสถานประกอบการสมุนไพรบางชนิดหายาก ปัญหา เนื่องจากสมุนไพรบางอย่างหายาก
3. ปัญหาด้านคนไข้ คนไข้บางรายมีอาการหนักมาแล้วค่อยมารักษา ทำให้รักษายาก ต้องใช้เวลาานคนไข้บางรายไม่สามารถทนแรงในการกดนวดได้
4. ปัญหาด้านสถานประกอบการ ได้แก่ ยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก มีสถานประกอบการในการนวดหลายสถานประกอบการในพื้นที่เดียวกัน สถานที่ประกอบการคับแคบ ต้องทำสัญญาเช่าปีต่อปี และราคาเช่าสูง
5. ปัญหาด้านอาชีพแพทย์แผนไทย ได้แก่ ไม่มีปัญหาในการประกอบอาชีพ เพราะได้รับการรับรองจากพัฒนาการแพทย์แผนไทย จังหวัดจันทบุรี ทำให้ได้รับความไว้วางใจจากผู้ที่มาตรวจว่ามีมาตรฐาน
6. ปัญหาอื่นๆ การนวดแผนไทย มีการผสมคนส่วนใหญ่คิดว่าน่ากลัวเพราะการจะนวดให้ใครแต่ละคน ต้องไหว้ครู เพราะถ้าไม่ไหว้ครูของอาจจะเข้าตัวตนเอง หรือไม่คนไข้อาจจะเป็นมากกว่าเดิม แต่ก็ได้มีการลดขั้นตอนจากไหว้ทุกครั้งมาเป็นไหว้แค่วันละ 1 ครั้งเพื่อเป็นการเคารพและไม่ให้คนไข้กลัวด้วย

อภิปรายผล

พบว่าต้นทุนในการดำเนินกิจการมี ตั้งแต่ไม่มีต้นทุนเลยจนถึง 400,000 บาท แยกออกเป็น 2 ประเภท ลงทุนทีเดียวและไม่ได้ลงทุนทีเดียวแต่เป็นการค่อยๆ ลงทุนไปเรื่อยๆ สอดคล้องกับกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (ออนไลน์ : 2555) กล่าวว่า งบประมาณการลงทุนทำธุรกิจนวดแผนไทยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) ค่าใช้จ่ายก่อนดำเนินการ ได้แก่ ค่าใบอนุญาตการทำธุรกิจ ค่าตกแต่งสถานที่ ค่าเช่าสถานที่จ่ายล่วงหน้า รวม 161,000 บาท 2) ค่าใช้จ่ายด้านทรัพย์สินถาวร ได้แก่ เตียงนวดเตียงนวดเท้า เสื้อกาวน์พนักงานนวด เสื้อและกางเกงสำหรับลูกค้านวดตัว กางเกงสำหรับลูกค้านวดผ้าปูเตียง ผ้าขนหนู รวม 77,500 บาท 3) ค่าใช้จ่ายเงินทุนหมุนเวียน 150,000 บาท งบประมาณการลงทุน 388,500 บาท

ชนิดของสมุนไพรที่ใช้ในการนวดประคบหลักๆ ได้แก่ ขมิ้นชัน ผิวมะกรูดหรือใบมะกรูด ตะไคร้บ้าน ใบมะขาม ใบส้มป่อย เกลือ การบูร และพิมเสน การประคบสมุนไพรเป็นวิธีการบำบัดรักษาของการแพทย์แผนไทยมักนำไปใช้ควบคู่กับการนวดไทยโดยมากมักใช้วิธีการอบและประคบสมุนไพร หลังจากทำการนวดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผลของการ สมุนไพรที่ใช้ในตำรับยาถูกประคบอาจแตกต่างกัน ตัวยาหลักหรือตัวยาค้ำจะคล้ายๆ กัน

ปัญหาอย่างหนึ่ง คือ การขาดบุคลากรที่สืบทอดทอดภูมิปัญญา สอดคล้องกับวิจิต เปานิล ปารณัฐ สุขสุด และรัชณี จันทร์เกษ (ออนไลน์ : 2546) ได้ศึกษาระบบ โครงสร้าง และกลไกในการพัฒนาและคุ้มครองภูมิปัญญาไทย สุขภาพวิถีไทย : มาตรฐานด้านการศึกษา พบว่า หนึ่งในสาเหตุสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้การพัฒนาภูมิปัญญาสุขภาพไทยต้องขาดช่วงไปเกือบหนึ่งศตวรรษ คือการขาดระบบการศึกษาที่เกื้อหนุนการสืบทอดและพัฒนาองค์ความรู้ที่เหมาะสมกับยุคสมัย และการแพทย์พื้นบ้านถูกทอดทิ้งให้สืบทอดเรียนรู้ไปตามยถากรรมอยู่ในภาคประชาชน กฏระเบียบที่รัฐออกมาก็ปิด โอกาสการพัฒนาโดยห้ามนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ร่วมไปด้วย การสอบใบประกอบโรคศิลปะที่ได้มุ่งเน้นแต่การท่องจำตำราได้ทำให้มีแต่หมอกระดาชเกิดขึ้น ส่วนหมอพื้นบ้านก็ถูกกีดกันจนกลายเป็นหมอเถื่อน ความรู้ท้องถิ่นมากมายถูกทอดทิ้งลืมเลือน จนทุกวันนี้ไม่เข้าใจภูมิปัญญามากพอที่จะใช้พัฒนาต่อยอดได้ แม้ขณะนี้การศึกษาอบรมด้านการแพทย์แผนไทยจะเฟื่องฟูขึ้นได้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้

ผู้วิจัย ได้ศึกษาในเรื่อง ภูมิปัญญาไทยกับการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรี จึงขอเสนอ ข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. คนรุ่นหลังไม่ค่อยเห็นความสำคัญและคุณค่าของภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย ขาดการสืบทอด เนื่องจากมีมุมมองเป็นเรื่องล้าสมัย
2. การลงทุนทำนวด อบ ประคบสมุนไพรเป็นการลงทุนค่อนข้างสูง ต้องค่อยๆ ลงทุนไปเรื่อยๆ รัฐบาลควรส่งเสริมสินเชื่อให้กับผู้ประกอบการ
3. ควรมีแนวพัฒนาให้เป็นธุรกิจสปาต่อไป เพื่อขยายกลุ่มลูกค้าให้เพิ่มขึ้นทั้งในและต่างชาติ เพื่อเพิ่มความสามารถในการแข่งขันก่อนที่ประชาคมอาเซียนจะเข้ามาในปี 2558
4. สำนักงานการศึกษาเขตพื้นที่ อาชีวศึกษา และมหาวิทยาลัย ควรบรรจุวิชาเกี่ยวกับสมุนไพรที่ใช้ในการนวด อบ ประคบ เพื่อเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
5. มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีในฐานะ “มหาวิทยาลัยพัฒนาท้องถิ่น” ควรเชื่อมโยงเครือข่ายหรือผืนกกำลังกับสาธารณสุขจังหวัด และโรงพยาบาลพระปกเกล้า สร้างเครือข่ายสนับสนุน และแลกเปลี่ยน ความรู้เรื่องนวดแผนไทยและสมุนไพรด้วยกัน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การศึกษาจัดการกลุ่มภูมิปัญญานวดแผนไทย เพื่อส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มในอนาคต
2. สืบหาความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่างชาติในการเลือกใช้บริการนวดแผนโบราณ
3. ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จอย่างยั่งยืนของธุรกิจสปาและนวดแผนไทยโดยชุมชนในจังหวัดจันทบุรีหรือภาคตะวันออก
4. การประยุกต์ภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย (สมุนไพร) เพื่อส่งเสริมสุขภาพของประชาชนในชุมชน
5. ศึกษาถึงอาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ลูกประคบสมุนไพร และการอบสมุนไพร
6. ศึกษาถึงศักยภาพและความพร้อมการนวดแผนไทยในจังหวัดระยอง จันทบุรีและตราด

บรรณานุกรม

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บรรณานุกรม

- กรมพัฒนาชุมชน. (2548). การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.cdd.go.th/chumchon/artical/network/sna.doc>. 20 ตุลาคม 2555.
- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. (2555). งบประมาณลงทุนทำธุรกิจขนาดแผนไทย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.nec.dipgo.th>. 22 ธันวาคม 2555.
- กระทรวงพาณิชย์. (2552). ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://ip.payap.ac.th/file/thai.pdf>. 12 กันยายน 2555.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2539). การประเมินจากสภาพจริง. กรุงเทพฯ : ศูนย์ลาดพร้าว.
- _____. (2543). ภูมิปัญญาไทยในงานศิลปถิ่นเมืองกรุง. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- กฤษณา วงศ์สาสันต์. (2542). วิถีไทย. กรุงเทพฯ : เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น.
- กัลยาณี พรหมสุภา. (2554). ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : http://www.doae.go.th/report/2549/141105/141105_01.html. 16 มกราคม 2556.
- กุลวิตรา กังคานนท์ และพัชรา อุตระกุล. (2531). “นันทกรรมศิลปะเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น,” การศึกษาแห่งชาติ. 22 (6) : 15.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2537). กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพฯ : ซักเซส มีเดีย.
- _____. (2548). การส่งเสริมและพัฒนาเครือข่าย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.oppn.opp.go.th/network2.html>. 20 ตุลาคม 2555.
- เกวลิน อุดมะ. (2551). องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนชุมชนบ้านทุ่งขาม ตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.northeducation.ac.th/etraining/courses/12/chap5/560.php>. 20 ตุลาคม 2555.
- ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์. (2548). การบริหารงานเครือข่าย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.cdd.go.th/chumchon/artical/network/netmangt.doc>. 20 ตุลาคม 2555.
- จรรยา ภูสา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวินี เปรื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (21 กันยายน 2555). ที่ตึกเตอร์สปานวดแผนไทย จังหวัดจันทบุรี.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2543). ภูมิปัญญาอีสาน. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- จีระศักดิ์ จันทะพันธ์. (2542). “การส่งเสริมและพัฒนาการแพทย์แผนไทยในชุมชน,” สาธารณสุขมูลฐานภาคอีสาน. 14 (4) : 35 – 39.
- ใจ ถิน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวินี เปรื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (22 กันยายน 2555). ที่มโนนงค์นวดแผนไทย จังหวัดจันทบุรี.

แฉล้ม อิ่มอุไร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เป็รื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (20 กันยายน 2555).

ที่แฉล้มสปานวดแผนไทย จังหวัดจันทบุรี.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2534). “มิติที่หล่อมซ้อนกัน,” *ข่าวพิเศษ*. 735 (1) : 10.

ชวน อะโนศรี. (2546). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลสุขภาพตนเองด้วยการนวดแผนไทย

กรณีศึกษา : บ้านสะอาดสมศรี หมู่ที่ 9 ตำบลเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์.

วิทยานิพนธ์ ศษ.ม. (การจัดการ). ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ธนา ประมุขกุล. (2548). *เครือข่าย*. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : [http :](http://www.anamai.moph.go.th/advisor/243/24313.html)

[//www.anamai.moph.go.th/advisor/243/24313.html](http://www.anamai.moph.go.th/advisor/243/24313.html). 30 กันยายน 2555.

ธรรม พันธุ์ศิริสด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เป็รื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (22 กันยายน 2555).

ที่วัดไผ่ล้อม จังหวัดจันทบุรี.

ธวัช ปุณโณทก. (2531). *ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ทิศนอาจารย์ปรีชา พิณทอง ทิศทางหมู่บ้านไทย.*

กรุงเทพฯ : มูลนิธิพัฒนาชนบท.

ธีรยุทธ เสนิงศ์ ณ อุษยา. (ม.ป.ป.). *การถ่ายทอดภูมิปัญญาของผู้สูงอายุ*. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช.

นฤมล พุกยศิลป์ และพัชรา หาญเจริญกิจ. (2543). “การจัดการความรู้,” *รังสิตสารสนเทศ*.

6 (1) : 64.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). *มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการสังคมไทย.*

กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.

บริษัทเอ็กเปอร์เน็ท. (2544). *กลยุทธ์พันธมิตรธุรกิจ*. กรุงเทพฯ : เอ็กเปอร์เน็ท.

บังอร คิคคูก เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เป็รื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (24 กันยายน 2555).

ที่อุคมพรนวดแผนไทย จังหวัดจันทบุรี.

ประเวศ วะสี. (2533). “การสร้างสรรค้ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา,” *ชุมชนพัฒนา*. 1 (5) : 75.

ปวีณา เรียนเต็ม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เป็รื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (19 กันยายน 2555).

ที่อนามัยตำบลบ้านบ่อเวฬุ จังหวัดจันทบุรี.

ปัทมา สังขนาม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เป็รื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (21 กันยายน 2555).

ที่หัตถเวช จังหวัดจันทบุรี.

“พระราชบัญญัติการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2463,” (11 พฤศจิกายน 2463). *ราชกิจจานุเบกษา*.

เล่ม 37 ตอนที่ 122 หน้า 229.

พระมหาวิระยุทธ ประสาทนอก. (2551). *การอนุรักษ์และการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตยา*

ของชุมชนบ้านบาตรเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม.

(วัฒนธรรมศาสตร์). มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- พัชรา อุตระกูล. (2551). การพัฒนาการและการพัฒนาการใช้แหล่งวิทยาการในชุมชน. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พัลลภ วานิช. (2545). การศึกษาพฤติกรรมผู้บริโภคที่เข้ามาใช้บริการนวดแผนไทยในกระทรวงสาธารณสุข. วิทยานิพนธ์. บธ.ม. (การบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- พิมาน แม่นมินทร์. (2548). การศึกษาสภาพการมีส่วนร่วมของชุมชนและการบูรณาการหลักคุณธรรมจริยธรรมอิสลามในการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมตามแนวเกษตรวิถีธรรม. กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม.
- พีรเดช ทองอำไพ. (มปป.). ดัชนีการเก็บเกี่ยวผลมะม่วงพันธุ์หนังกลางวัน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เฟื่องฉัตร ชาวลวงษ์ชัช เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เปรื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (22 กันยายน 2555). ที่โลตัส จังหวัดจันทบุรี.
- ภาวิณี นุชพงษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เปรื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (20 กันยายน 2555). ที่ภาวิณีการนวด จังหวัดจันทบุรี.
- มณีนภา ชุตินบุตร. (2538). “แนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอน,” หมู่บ้าน. 7 (87) : 5.
- ยาสมุนไพรรคอกอม. (2555). ประวัติแพทย์แผนโบราณ. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : http://yasamunpri.com/index.php?option=com_content&view=article&id=20&Itemid=25. 1 ตุลาคม 2555.
- ยิ่งยง เทาประเสริฐ. (2542). เครื่อง่ายราชภัฏด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น. เชียงราย : สถาบันราชภัฏ เชียงราย.
- ยิ่งยง เทาประเสริฐ และธรา อ่อนชมจันทร์. (2537). ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านต่อการดูแลสุขภาพคุณภาพ กรณีศึกษา : การรักษากระดูกหักของหมอเมือง และการดูแลครรภ์ของชาวอาป่า จังหวัดเชียงราย. เชียงราย : สถาบันราชภัฏ เชียงราย.
- ยุพร ชมฉวี. (2545). การดูแลสุขภาพด้วยการนวดแผนไทย : กรณีศึกษาในชุมชนเขตเทศบาลเมืองเลย อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์. ค.ม. (การบริหารการศึกษา). เลย : สถาบันราชภัฏเลย.
- ระเด่น ตอสกุล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เปรื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (22 กันยายน 2555). ที่วัดสุทธาวารี จังหวัดจันทบุรี.
- รัตนะ บัวสนธิ์. (2539). “แนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น,” มหาวิทยาลัยนเรศวร. 4 (6) : 2.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (ม.ป.ป.). สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://web.ku.ac.th/schoolnet/snet6/envi5/panya/panyan.htm>. 12 กันยายน 2555.

- เรณู ช่างฉวย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เป็รื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (22 กันยายน 2555).
ที่เรณูนวดแผนไทย จังหวัดจันทบุรี.
- วันเพ็ญ ทองสว่าง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เป็รื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (22 กันยายน 2555).
ที่เรณูนวดแผนไทย จังหวัดจันทบุรี.
- วาสนา เย็นจิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เป็รื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (22 กันยายน 2555).
ที่वासานนวดแผนไทย จังหวัดจันทบุรี.
- วิจิต นันทสุวรรณ. (2528). “ภูมิปัญญาชาวบ้านในงานพัฒนา,” *สังคมพัฒนา*. 5 (5) : 10.
- วิจิต เปานิล, ปารณัฐ สุขสุด และรัชณี จันทรเกษ. (2546). *ระบบ โครงสร้าง และกลไก
ในการพัฒนาและคุ้มครองภูมิปัญญาไท สุขภาพวิถีไท: มาตรฐานด้านการศึกษา
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข*. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://library.hsri.or.th/res.doc>.
6 กันยายน 2555.
- วิโรวรรณ ดาบสมเด็จ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ภาวิณี เป็รื่องปราชญ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. (18 กันยายน 2555).
ที่วิโรวรรณหัตถเวช จังหวัดจันทบุรี.
- วุฒิเลิศ เทวกุล. (2538). *ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการประชุมเชิงวิชาการภูมิปัญญาชาวบ้าน
กับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม. (2548). *เครือข่าย*. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
http://www.thaicivicnet.com/network_main.html. 20 ตุลาคม 2555.
- สถาบันแพทย์แผนไทย. (2542). *คู่มืออบรมการนวดไทย*. กรุงเทพฯ :
องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- _____. (2544). *การศึกษาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย : แผลงที่ใช้เป็นยารักษาโรค*.
(ออนไลน์). แหล่งที่มา : [http://ittm.dtam.moph.go.th/Service/
project_data/2544_05.doc](http://ittm.dtam.moph.go.th/Service/project_data/2544_05.doc). 6 กันยายน 2555.
- สถาบันราชภัฏนครปฐม. (2545). *ภูมิปัญญาไทยจังหวัดนครปฐม*. นครปฐม : เพชรเกษม.
- สมาคมแพทย์แผนไทย. (2555). *นวดประคบ*. (ออนไลน์). แหล่งที่มา [http://thaimassage-
academy.com/herbalmassage.html](http://thaimassage-academy.com/herbalmassage.html). 1 กันยายน 2555.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2535). “ภูมิปัญญาไทย,” *พัฒนาชุมชน*. 31(5) : 77-78.
- สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2541). *คู่มือการอบรมเลี้ยงดูเด็ก
ระดับก่อนประถมศึกษา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- สำเนียง สร้อยนาคพงษ์. (2539). “การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนการสอน
ในโรงเรียน,” *พัฒนาหลักสูตร*. 11 (1) : 23-32.

- สุจารี จันทรสุข. (2531). “การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น,” การศึกษาแห่งชาติ. 22 (6) : 8.
- สุชาวดี สุทธิคะเนิง. (2542). **ปัจจัยที่มีผลต่อผู้บริโภคชาวไทยในการเลือกใช้บริการนวดแผนโบราณในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.** การค้นคว้าแบบอิสระ บธ.ม. (การบริหารธุรกิจ). เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุวัชร่า จุ่นพิจารณา. (ม.ป.ป.). **การบริหารจัดการความรู้ (Knowledge Management).** (ออนไลน์). แหล่งที่มา <http://www.pharmacy.cmu.ac.th/team/knowledge.pdf>. 6 กันยายน 2555.
- เสวี พงศ์พิศ. (2529). **คืนสู่รากเหง้า.** กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ.
- _____. (2535). “ภูมิปัญญาไทย,” **พัฒนาชุมชน.** 31 (5) : 77-78.
- หัตถยา สำเร็จยัง. (2551). **ศักยภาพในการแข่งขันของผู้ประกอบการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ประเภทสถานบริการธุรกิจนวดแผนไทย ในเขตเมืองพัทยา จังหวัดชลบุรี.** งานนิพนธ์. ศศ.ม. (การจัดการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม). ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2536). **มูลนิธิภูมิปัญญา.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.
- เอี่ยม ทองดี. (2542). **ภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ.
- Barsky, Jonathan D. and Labagh, Richard. (1992). “A Strategy for Customer Satisfaction,” **Cornell Hotel & Restaurant Administration Quarterly.** 33 (5) : 210.
- Bitner, M. J., and Tertralt, M. S. (1990). “The Service Encounter Diagnosing Favorable and Unfavorable Incidents,” **Journal of Marketing.** 54 (2) : 188.
- Ferrell, Torry. And Glick, O.J. (1993). “The use of Therapeutic Massage as a Nursing Intervention to Modify Anxiety and the Perception of Cancer Pain,” **Cancer Nursing.** 16 (2) : 196.
- Granovetter, Mark.S. (1973). “The Strength of Weak Ties,” **American Journal of Sociology.** 78 (6) : 1360. <http://www.anamai.moph.go.th/advisor/2313.html>. 20 ตุลาคม 2555
- Nonaka, I. and Takeuechi, H. (1995). **How Japanese Companies Create The Dynamics of Innovation.** New York : Oxford University Press.
- Stephenson, Nancy. And Tavakoli, A.S. (2000). “The Effects of Foot Reflexology on Anxiety and Pain in Patients with Breast and Long Cancer,” **Oncology Nursing Forum.** 27 (1) : 251.

ภาคผนวก

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาคผนวก ก
รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ

1. ว่าที่ ร.ต.เอกชัย กิจเกษมเจริญ รองผู้อำนวยการสำนักวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์จิตติมา สิงหธรรม อาจารย์ประจำหลักสูตรบริหารธุรกิจ
มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์กฤตศักดิ์กา เรือนนาค อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปกรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
4. นางวาริการ์ณ บุญเปล่ง ครูชำนาญการ ระดับ 2
โรงเรียนบ้านแก้ว จ.จันทบุรี
5. นางมลิวัดย์ วันดี อาจารย์สอนแพทย์แผนไทย
สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดจันทบุรี

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาคผนวก ข
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ผู้สัมภาษณ์.....

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง

องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนวดแผนไทย ในพื้นที่จังหวัดจันทบุรี

- ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....นามสกุล.....อายุ.....ปี
วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....สถานที่ตั้ง.....
ลักษณะการประกอบการ.....
- 1.ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์
  - 2.วิธีการขั้นตอนการนวด (ถ่ายรูป บันทึกเสียงแล้วถอดเสียงพิมพ์ รูปถ่าย เป็นขั้นตอนอย่างละเอียด)
  - 3.วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา
  - 4.ต้นทุนในการลงทุนกิจการ
  - 5.ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรและการนวดครบรอบ
    - 5.1 ชนิดของสมุนไพร
    - 5.2 สรรพคุณสมุนไพร
    - 5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา
  - 6.ปัญหาและอุปสรรคในการรักษาด้วยแพทย์แผนไทยที่ผ่านมา
    - 6.1 ปัญหาด้านการสืบทอดภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย
    - 6.2 ปัญหาด้านสมุนไพร
    - 6.3 ปัญหาด้านคนไข้
    - 6.4 ปัญหาด้านสถานประกอบการ
    - 6.5 ปัญหาด้านอาชีพแพทย์แผนไทย
    - 6.6 ปัญหาอื่น ๆ (โปรดระบุ....)

ขอขอบพระคุณที่กรุณาตอบแบบสอบถาม

ภาคผนวก ค
ค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ตาราง 1 คะแนนดัชนีความสอดคล้อง

จุดประสงค์	หัวข้อสัมภาษณ์	ระดับความสอดคล้อง					รวม	หมายเหตุ
		1	2	3	4	5		
1. เพื่อศึกษา รวบรวมองค์ ความรู้ ภูมิปัญญา ท้องถิ่นการ วางแผนไทย ในจังหวัด จันทบุรี	ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์..... นามสกุล.....อายุ.....ปี วันที่.....เดือน.....พ.ศ..... สถานที่ตั้ง..... ลักษณะการประกอบการ..... ..... 1. ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์ 2. วิธีการขั้นตอนการนวด(ถ่ายรูป บันทึกเสียงแล้วถอดเสียงพิมพ์ รูปถ่าย เป็นขั้นตอนอย่างละเอียด) 3. วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษา 4. ต้นทุนในการลงทุนกิจการ 5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพร และการนวดอบประคบ 5.1 ชนิดของสมุนไพร 5.2 สรรพคุณสมุนไพร 5.3 การประยุกต์ใช้กับการรักษา	+1	+1	+1	+1	+1	1	ใช้ได้
		+1	+1	+1	+1	+1	1	ใช้ได้
		+1	+1	+1	+1	+1	1	ใช้ได้
		+1	+1	+1	+1	+1	1	ใช้ได้
2. เพื่อศึกษา ปัญหาและ อุปสรรคการ วางแผนไทย ในจังหวัด จันทบุรี	6. ปัญหาและอุปสรรคในการรักษา ด้วยแพทย์แผนไทยที่ผ่านมา 6.1 ปัญหาด้านการสืบทอด ภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย 6.2 ปัญหาด้านสมุนไพร 6.3 ปัญหาด้านคนไข้ 6.4 ปัญหาด้านสถานประกอบการ 6.5 ปัญหาด้านอาชีพแพทย์แผนไทย 6.6 ปัญหาอื่นๆ (โปรดระบุ....)	+1	+1	+1	+1	+1	1	ใช้ได้

ประวัติย่อผู้วิจัย

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ นามสกุล	นางสาวภาวิณี เปรื่องปราชญ์
วัน เดือน ปีเกิด	11 มกราคม 2530
สถานที่เกิด	อำเภอวังจันทร์ จังหวัดระยอง
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	144/1 ม. 3 ต. วังจันทร์ อ. วังจันทร์ จ. ระยอง 21210
ตำแหน่งหน้าที่ปัจจุบัน	ธุรกิจส่วนตัว
สถานที่ทำงาน	144/1 ม. 3 ต. วังจันทร์ อ. วังจันทร์ จ. ระยอง 21210
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2549	ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนแกลงวิทยสถานาร จังหวัดระยอง
พ.ศ. 2550	มัธยมศึกษาตอนปลาย กศน.อำเภอวังจันทร์ จังหวัดระยอง
พ.ศ. 2554	บริหารธุรกิจบัณฑิต บธ.บ. (การบริหารธุรกิจ) มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
พ.ศ. 2556	บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต บธ.ม. (การบริหารธุรกิจ) มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี